Науково-дослідний інститут інформатики і права
Національної академії правових наук України

Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського
Національної академії наук України

Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"

Інформація і право

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 3(12)

2014

Зареєстрований Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 17541-6291Р від 18.03.11 р.)

Згідно з Постановою ВАК України від 31.05.11 р. № 1-05/5
у журналі можуть публікуватися матеріали стосовно дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі юридичних наук

м. Київ

УДК 002:340+316.4+338.46:002

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я:

Пилипчук Володимир Григорович, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України *(голова редакційної колегії, головний редактор).*
Брижко Валерій Михайлович, доктор філософії (Ph.D.), с.н.с,
(перший зас. голови редакційної колегії та головного редактора).
Попик Володимир Іванович, кандидат історичних наук, с.н.с. *(заступник голови редакційної колегії).*

а) <u>юридичні науки</u>:

Арістова Ірина Василівна, доктор юридичних наук, професор;
Бєляков Костянтин Іванович, доктор юридичних наук, професор;
Конопльов Вячеслав Вячеславович, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України;
Копан Олексій Володимирович, доктор юридичних наук, професор;
Марущак Анатолій Іванович, доктор юридичних наук, професор;
Настюк Василь Якович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;
Нор Василь Тимофійович, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;
Петришин Олександр Віталійович, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;
Середа Григорій Порфирович, доктор юридичних наук, професор;
Скулиш Євген Деонізійович, доктор юридичних наук, професор;
Тихий Володимир Павлович, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;
Шемшученко Юрій Сергійович, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України;

б) <u>технічні науки</u>:

Богданович Володимир Юрійович, доктор технічних наук, професор;
Бондаренко Володимир Михайлович, доктор технічних наук, професор;
Гладківська Оксана Василівна, кандидат фізико-математичних наук, с.н.с.;
Дубінець Олександр Іванович, доктор технічних наук, професор;
Забара Станіслав Сергійович, доктор технічних наук, професор;
Зайцев Володимир Григорович, доктор технічних наук, професор;
Ланде Дмитро Володимирович, доктор технічних наук, с.н.с.;
Покутний Сергій Іванович, доктор фізико-математичних наук, професор;
Таланчук Петро Михайлович, доктор технічних наук, професор;
Фурашев Володимир Миколайович, кандидат технічних наук, доцент, с.н.с., професор РАЕ;
Шевченко Віктор Леонідович, доктор технічних наук, с.н.с.;

в) <u>соціальні комунікації</u>:

Бебик Валерій Михайлович, доктор політичних наук, професор;
Горовий Валерій Микитович, доктор історичних наук, с.н.с.;
Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор;
Дмитренко Микола Андрійович, доктор політичних наук, доцент;
Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор;
Куйбіда Василь Степанович, доктор наук з державного управління, професор;
Литвиненко Олександр Віталійович, доктор політичних наук, доцент;
Омельчук Володимир Юхимович, доктор історичних наук, професор;
Оніщенко Олексій Семенович, доктор філософських наук, професор, академік НАН України;
Різун Володимир Володимирович, доктор філологічних наук, професор;
Серажим Катерина Степанівна, доктор філологічних наук, професор;
Соснін Олександр Васильович, доктор політичних наук, професор;
Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор;
Циба Віталій Трохимович, доктор філософських наук, професор.

З М І С Т

І н ф о р м а ц і й н е п р а в о

ДЗЬОБАНЬ О.П. Маніпулятивний характер інформаційного середовища сучасного суспільства……..…….…….. **5**

ПАНЧЕНКО В.М. Інформаційні операції в асиметричній війні Росії проти України: підходи до моделювання ……..…...**13**

САВІНОВА Н.А. Моделювання поведінкового конфлікту як елементу сучасного DIME-конфлікту …….…….**17**

ПЕТРЯЕВ С.Ю. Киберсоциализация – А ≠ А ……**25**

ПАНОВА І.В. Парадигма сучасного інформаційного права України……..**31**

І н ф о р м а ц і й н е з а к о н о д а в с т в о

КРАСНОСТУП Г.М. Перспективи правового регулювання конвергентних медіа: практичне застосування регуляторних механізмів …….…… **41**

КІНДРАТ П.В. Право на доступ до інформації: нормативно-правові аспекти застосування ……**47**

КОГУТ Н.Д. Розповсюдження інформації в сучасному суспільстві …….…… **56**

БРАЙЧЕВСЬКИЙ С.М. Роль інформаційних тематичних потоків в формуванні громадської думки ……**60**

МЕЛЬНИК К.С. Обробка та захист персональних даних в соціальних мережах .…… **64**

МАРІЦ Д.О. “Ноу-хау” як об’єкт інформаційного захисту …… **70**

ЮРИНЕЦЬ Ю.Л. Стандарти ЮНЕСКО у сфері доступу до архіві служб безпеки колишніх репресивних режимів ……..…… **76**

ЦИМБАЛЮК О.В. Право на інформацію та право від інформації: інституційний взаємозв’язок у законодавстві окремих країн Європейського Союзу. **84**

ГЛАДКІВСЬКА О.В. Вплив хмарних технологій на стан інформаційної безпеки: правовий аспект…….…..…… **92**

ДОВГАНЬ О.Д. Національний інформаційний суверенітет – об’єкт інформаційної безпеки ……**102**

РАДУТНИЙ О.Е. Можливості захисту інформаційного суверенітету України кримінально-правовими засобами ……..…… **113**

НЕЧИТАЙЛО А.А. Нормативно-правове забезпечення стосунків з закордонним українством як питання національної безпеки …….…….. **120**

Інформаційні ресурси з інших спеціальностей юридичних наук

БЕЛАНЮК М.В. Інформаційно-юридичне забезпечення діяльності органів військової юстиції на території УРСР (1941-1942 рр.)……..**131**

БАЛУХ В.С. Розвиток системи третейських судів XIX – на початку XX століття в Україні …….. **139**

ПАШКОВСЬКИЙ В.В. Реалізація принципу змагальності під час досудового розслідування ……**145**

До відома авторів ……..……..……..…….....…. **152**

Наукове редагування, створення оригінал-макета та дизайн – Брижко В.М.
Граматичне коректування – Майстренко І.А. (укр., англ.).

Формат 70 х 108/16. Папір на внутрішній блок 80 г/м^2, білизна 97 %.
Спосіб друку – ризографія. Ум. друк. арк. 13.5. Тираж 100 прим.
Виготовлено з оригінал-макета в друкарні ТОВ “ПанТот”, м. Київ, вул. Щорса, 29.

Рекомендовано до друку Вченою радою НДІІП НАПрН України, протокол № 10 від 23.12.14 р.

І н ф о р м а ц і й н е п р а в о

УДК 1:316.4

ДЗЬОБАНЬ О.П., *доктор філософських наук, професор,*
НДІІП НАПрН України

МАНІПУЛЯТИВНИЙ ХАРАКТЕР ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. *Показано, що генеза інформаційного суспільства призводить до збільшення обсягів поширюваної інформації, ускладнення змісту інформаційного середовища. Засоби розповсюдження, форма і зміст інформації, що циркулює в суспільстві, володіють величезним потенціалом маніпулятивного впливу на індивідуальну й суспільну свідомість, темпи якого в інформаційному суспільстві неминуче зростають.*

Ключові слова: *інформаційне суспільство, інформаційне середовище, соціальна інформація, засоби масової комунікації.*

Аннотация. *Показано, что генезис информационного общества приводит к увеличению объемов распространяемой информации, усложнению содержания информационной среды. Средства распространения, форма и содержание циркулирующей в обществе информации обладают огромным потенциалом манипулятивного воздействия на индивидуальное и общественное сознание, темпы которого в информационном обществе неизбежно растут.*

Ключевые слова: *информационное общество, информационная среда, социальная информация, средства массовой коммуникации.*

Summary. *It is illustrated that genesis of information society leads to the increase of volumes of deployable information, complicating of informative environment content. Means of distribution, along with manner and matter of information circulating in society, possess enormous potential of the affecting individual and public consciousness the rates of which in information society grow inevitably.*

Keywords: *information society, information environment, social information, mass communication media.*

Постановка проблеми. Інформаційне суспільство, як складна самоорганізована соціальна система, крім позитивних тенденцій, приносить у життя соціальних суб’єктів і негативні. Ситуацію, що склалася, характеризують: вплив мережевих технологій на людину й суспільство через систему мас-медіа; наявність проблеми якісного відбору величезної кількості інформації, який ускладнений у зв’язку зі складною структурою сучасних інформаційних систем; збільшення ролі соціального маніпулювання інформацією внаслідок розширення технологічних можливостей маніпулювання суспільною свідомістю, як за допомогою засобів масової комунікації (далі – ЗМК), так і за допомогою комп’ютерних мереж; формування медіа-реальності, що підміняє об’єктивну реальність і ускладнює її адекватне відображення. Зазначені негативні аспекти інформаційного суспільства виникають в силу того, що головним двигуном розвитку людини й суспільства стало виробництво не матеріального, а інформаційного продукту, а роль інформації у самому матеріальному продукті збільшилася, що неминуче призвело до виникнення соціального конфлікту між виробниками й споживачами інформації.

© Дзьобань О.П., 2014

Інформаційний етап розвитку суспільства й відповідний йому тип інформаційної культури зумовлюють стан суспільної свідомості. В даний час дослідники відзначають величезну кількість різних проблем і “хвороб” суспільної свідомості, серед яких важливе місце посідає проблема маніпулювання інформацією у соціокультурному просторі інформаційного суспільства, що формується.

Сьогодні науковий інтерес до вивчення даної проблеми підтверджує свою актуальність. Це пов’язано з тим, що в конкретно-історичних умовах сучасної інформаційної цивілізації, з посиленням ролі інформатизації та глобалізації суспільства феномен соціального маніпулювання суспільною свідомістю за допомогою інформації набув тотального характеру. Як слушно зазначає з цього приводу С. Зелінський: “…у сучасному суспільстві маніпуляції масами за допомогою засобів масової інформації виявляються найбільш дієвими з точки зору сугестивних впливів на аудиторію. Пов’язано це як мінімум з кількома факторами, основними з яких виступають практично всеохоплюваність території впливу, а також історична схильність до віри засобам масової інформації, що прийшла до нас з радянського минулого, а до осіб, народжених пізніше – філогенетичним шляхом” [1].

З одного боку, такі процеси зумовлюють глибоку кризу культури сучасного суспільства, з іншого – виникнення якісно нового типу соціуму, в умовах якого актуального й першорядного значення набувають проблеми, що стосуються питань соціальної взаємодії, соціального управління та інформаційної безпеки.

Аналіз наукових джерел свідчить, що витоки сучасних теоретичних уявлень щодо феномена соціального маніпулювання сягають своїм корінням у далеке минуле. Сила прийомів прихованого маніпулятивного впливу викликала інтерес і була осмислена авторами різних культур в різні історичні епохи.

Незважаючи на значний внесок вітчизняних та зарубіжних авторів у дослідження означеної проблеми, слід визнати, що науковий пошук досі не вийшов за рамки диференційованих між собою наукових царин, при цьому завжди вивчаються тільки окремі сторони феномена соціального маніпулювання, його окремі аспекти. Феномен соціального маніпулювання інформацією в соціокультурному просторі інформаційного суспільства досі не став об’єктом комплексного соціально-філософського аналізу, в завдання якого входило б узагальнення актуального накопиченого наукового досвіду, зіставлення різних теоретико-методологічних підходів, виявлення причин виникнення та існування феномену соціального маніпулювання в сучасному суспільстві, а також оцінка його природи з філософських і аксіологічних позицій.

Метою статті є філософське осмислення в найбільш загальних рисах сутності соціальних маніпуляцій за допомогою засобів масової комунікації.

Виклад основного матеріалу. Становлення інформаційного суспільства призводить до збільшення обсягів поширюваної інформації і, як справедливо підкреслює М. Смирнов, до ускладнення змісту інформаційного середовища суспільства [2, с. 51-52]. При цьому процеси самої циркуляції, зберігання та передачі інформації, як і постійний приплив нової інформації, відображають потребу соціальних суб’єктів у безперервному інформаційному зв’язку з навколишнім світом природи й суспільства. Це виражає високий ступінь залежності суспільства від інформаційного середовища, оскільки розрив інформаційного зв’язку, настання “інформаційного голоду” є завжди деструктивними для суспільства й неминуче призводять до патологій суспільної свідомості.

З іншого боку, засоби передачі, форма і зміст інформації, що надходить, володіють величезним потенціалом прямого й прихованого (маніпулятивного) впливу на психіку людей, впливають на індивідуальну й суспільну психологію. Як підкреслює В. Брижко,

“процеси інформаційної глобалізації, поряд з позитивними надбаннями, призвели до виникнення новітніх викликів і загроз безпеці людини, суспільства і держави, зокрема, до створення інформаційної зброї, поширення інформаційних операцій і воєн, загострення інформаційно-психологічного маніпулювання свідомістю людини, інформаційних впливів, які руйнують соціокультурні цінності” [3, с. 18].

Темпи маніпулятивного впливу інформації на суспільну свідомість і особистість в інформаційному суспільстві неминуче зростають, що відображає проблему у сфері інформаційної безпеки суспільства і ставить завдання дослідження особливостей інформаційного середовища, засобів і способів передачі інформації. Не випадково маніпулювання інформаційними потоками, дезінформація та приховування інформації з метою спотворення психологічного й духовного середовища суспільства, ерозії традиційних культурних, етичних та естетичних цінностей вітчизняними дослідниками В. Настюком та В. Бєлєвцевою особливо виокремлюються серед низки викликів та загроз у сфері міжнародної інформаційної безпеки [4, с. 44].

Поняття середовища в природничих науках застосовується для позначення зовнішніх (природних) умов відносно певного суб’єкта. Соціального сенсу це поняття набуває стосовно вивчення культури суспільства. Інформаційне середовище являє собою всю сукупність інформаційних умов існування, як окремих соціальних суб’єктів, так і суспільства в цілому. Якщо на первинних етапах суспільного розвитку інформаційне середовище містило в основному інформацію про природу, то в сучасному суспільстві його зміст наповнений соціальною інформацією. “Інформаційне середовище є відображенням географічного середовища. На зорі людства інформаційне середовище збігалося з ландшафтним. Основним джерелом інформації була природа, від якої повністю залежало життя людей. З розвитком суспільства відбувалося накопичення вторинної, соціальної інформації, яка сьогодні відіграє визначальну роль у розвитку окремої особистості й суспільства в цілому” [2, с. 50-51].

Російські автори Г. Грачов і І. Мельник відзначають, що поняття інформаційного середовища є тотожним поняттю інформаційної сфери й часто використовується як синонім. Під інформаційною сферою вони розглядають “...сукупність: суб’єктів інформаційної взаємодії або впливу; власне інформації, призначеної для використання суб’єктами інформаційної сфери; інформаційної інфраструктури, що забезпечує можливість здійснення обміну інформацією між суб’єктами; суспільних відносин, що виникають у зв’язку з формуванням, передачею, розповсюдженням і збереженням інформації” [5].

Характер самого впливу інформаційного середовища на суспільство, на соціальних суб’єктів і їх життєдіяльність визначається ступенем задоволення їх потреб в інформації. Так, здійснюючи вплив, інформаційне середовище здатне: цілком задовольняти інформаційні потреби суспільства (як кількістю, так і якістю інформації); слабко задовольняти інформаційні потреби або не задовольняти зовсім за рахунок надлишку “інформаційних шумів” [2, с. 51-52] та неякісної інформації; бути нейтральним і не здійснювати значного впливу. Відповідно до цього, а також опираючись на результати досліджень у даній царині [6 – 9] можемо виділити такі типи інформаційних середовищ, як: позитивне (яке активізує суб’єкта до діяльності), негативне (маніпулююче) й нейтральне.

За характером циркуляції інформації усередині середовища слід виділити ізольоване інформаційне середовище (в рамках однієї території); транзитне (де доступ до зовнішньої інформації забезпечений транзитом самої інформації); відкрите (глобальне інформаційне середовище з вільним обігом інформації) [6 – 10]. М. Смирнов,

вивчаючи масштаби інформаційного середовища, виділяє декілька його ієрархічних рівнів: “...глобальний – міжнародний і загальнодержавний, регіональний – суб’єктний, локальний – міський і сільських місцевостей. ...Територіальна вираженість цих масштабів полягає в концентрації інформаційного середовища, де кожен з концентрів відображатиме масштаб інтересів суб’єкта, представляючи собою ареал (поле) інформаційного споживання суб’єкта. Причому, з розвитком суб’єкта зміщення інтересів відбувається, як правило, на глобальний (макро) рівень, тобто коли суб’єкт має достатньо знань для сприйняття/виробництва більш глобальної, більш абстрактної інформації” [2, с. 52].

Інформаційне середовище, як складне утворення, за допомогою інформаційно-комунікативних процесів, здатне здійснювати активний маніпулятивний вплив на свідомість індивідів, груп і масову свідомість. Це означає, що в інформаційному середовищі одночасно циркулюють якісно різні види інформації. З одного боку, в інформаційному середовищі присутні види інформації, які адекватно відображають дійсність, з іншого – інформаційне середовище наповнюють деформовані й перекручені види інформації.

З цього приводу Г. Грачов і І. Мельник справедливо зазначають, що: “це обумовлено як складністю самого процесу пізнання і неповнотою наших знань про світ, так і упередженістю, суб’єктивністю людей, що її породжують, а часто – цілеспрямованим використанням інформаційних процесів для введення оточуючих в оману при досягненні власних цілей” [5]. При такому впливі, первинною мішенню стає духовна сфера суспільства, через спотворення якої досягається спотворення всіх інших сфер (економічної, політичної та соціальної).

Класичні й сучасні підходи до розуміння інформації вже неодноразово розглядалися у попередніх наукових доробках [11 – 14], тому тут зупинимося на одному з найбільш складних її типів – соціальній інформації, оскільки вона створюється й використовується суспільством і людиною здебільшого для управління соціумом. Соціальна інформація, що розуміється як субстрат комунікативних процесів у соціальних системах, призначена відображати інтереси й потреби людей у суспільстві, особливості їх взаємодій і зв’язків. На жаль, ці зв’язки часто не піддаються формалізації й кількісному вимірюванню. У цьому відображається специфіка соціальної інформації і труднощі її вивчення. Інформація далеко не завжди пов’язана з невизначеністю і не може сприйматися лише як ступінь обмеження невизначеності, її слід розуміти скоріше як різноманіття. Дане розуміння включає в себе також і розуміння інформації як сукупності знань. Є. Тавокін зазначає, що: “соціальна інформація являє собою актуальні знання, повідомлення, відомості про соціальний та природний світ, які необхідні соціуму для його повноцінного функціонування” [15, с. 9].

У силу різноманіття проявів людини й суспільства соціальна інформація використовується у різноманітних формах. Формуючи й використовуючи соціальну інформацію, людина, як головний компонент будь-якої соціальної системи, основний суб’єкт і об’єкт управління, є істотою суспільною, належить до тієї чи іншої цивілізації, конкретного суспільства, нації, класу, групи, колективу. Соціальна інформація несе в собі глибокий слід різних соціальних спільнот і сформованої в них системи суспільних відносин. На неї впливають різні фактори, такі як інтереси та особливості спільноти, яку інформація відображає і яка користується інформацією. У цьому, як підкреслює К. Цимбал, полягає сутність соціальної інформації [10, с. 63].

Соціальна інформація, інформаційні впливи, обмін знанням і даними про різні предмети, переслідуючи мету успішно відігравати свою соціальну роль, управляти

об’єктами навколишнього світу, керувати самою собою, спільнотами людей і суспільством в цілому – неодмінний фактор функціонування й розвитку суспільства, життя й розвитку людини. Призначення соціальної інформації – бути придатною до використання соціальними суб’єктами і застосовуватися в різних сферах їх життя й діяльності. Є. Тавокін, досліджуючи функції соціальної інформації, до основних функцій відносить: комунікативну, управлінську, ідеолого-пропагандистську, науково-пізнавальну та навчально-виховну [15, с. 9]. Це означає, що основна мета застосування соціальної інформації закладена в необхідності обслуговувати різні процеси регулювання й управління, що протікають як у житті окремих соціальних суб’єктів, так і в житті суспільства в цілому.

У суспільстві мають місце численні види соціальної інформації. Можна стверджувати, що різновидів соціальної інформації існує стільки, скільки існує різновидів діяльності (економічна, соціально-політична, ідеологічна, правова, науково-технічна, природничонаукова та інші види). Кожен з видів соціальної інформації характеризується своїм змістом і обсягами, специфічними джерелами, способами отримання, передачі, переробки й використання. Зрозуміло, що різні види соціальної інформації можуть бути пов’язані і взаємодіяти між собою, оскільки у суспільстві немає явищ і процесів, за якими не стояли б люди зі своїми думками, діяльністю, інтересами й потребами. При цьому слід врахувати, що саме цей факт робить будь-яку інформацію суб’єктивною – “інформація, що циркулює в суспільстві, завжди містить у собі суб’єктивну складову, і усунути її повністю принципово неможливо. Мова може йти лише про її мінімізацію” [15, с. 8].

У контексті тематики даної статті під соціальною інформацією будемо розуміти різним чином представлені у свідомості соціальних суб’єктів відомості про осіб і їх взаємозв’язки, події, факти, предмети та явища соціальної дійсності, призначені для використання у соціальному управлінні та інших окремих регулятивних процесах. Слід зазначити, що соціальна інформація один з найбільш наближених до життя суспільства та окремих соціальних суб’єктів вид інформації. Вона охоплює всі сфери діяльності соціальних суб’єктів, проникаючи в їх повсякденне життя за допомогою міжособистісних, групових і масових комунікацій, які являють собою тип взаємодії між людьми, що забезпечує інформаційний обмін. На рівні безпосередньої взаємодії обмін інформацією забезпечується множинними актами міжособистісної та групової комунікації, що відображає обмін вербальною й невербальною інформацією між учасниками взаємодії. На макрорівні поширення й циркуляцію інформації в рамках інформаційного середовища забезпечують ЗМК. Саме вони створюють опосередкований комунікативний процес, і, володіючи особливими, властивими лише їм, технологічними засобами передачі інформації (преса, радіо, телебачення, Інтернет) формують особливий вид вторинної (по відношенню до об’єктивної) реальності – “медіа-реальність”, інформаційний вплив якої на свідомість, мислення, почуття й емоційну сферу людей нітрохи не поступається об’єктивній реальності. Використовуючи технології соціального та ідеологічного маніпулювання ЗМК формують медіа-реальність регіонального або локального інформаційного середовища окремих держав, за допомогою ж системної маніпулятивної технології (наприклад, технологій інформаційної війни) конструюються елементи міжнародної медіа-реальності на рівні глобального інформаційного середовища.

У сучасному світі роль ЗМК є настільки великою, що багато дослідників заговорили про медіократію (термін, що позначає владу ЗМІ) і стали розглядати ЗМК як “четверту владу” [16 – 18], поставивши її в один ряд із законодавчою, виконавчою

й судовою владою. Такі ідеї виходять з того, що ЗМК здатні досягати згоди у вирішенні суспільних проблем, не вдаючись до насильства, що маючи величезний потенціал впливу на суспільну психологію і будучи основним засобом спілкування держави з народом, ЗМК часто використовуються як для тиску однієї гілки влади на іншу; так і вдаючись до насильства, як це продемонстровано під час подій на сході України 2014 року.

ЗМК являють собою цілісну систему технічних і нетехнічних засобів, складаються з безлічі взаємодіючих один з одним компонентів, які в сукупності виконують необхідні функції для задоволення потреб суспільства в інформації. До технічних засобів розповсюдження інформації відносяться друковані, аудіо та аудіовізуальні засоби (телефонна мережа, радіоприймачі, телевізори, кінематограф, комп’ютери, Інтернет тощо). До нетехнічних – редакційні колегії книг, газет, журналів, радіостанції і телевізійні компанії, кіностудії і т.д., що не неупереджено передають інформацію (як технічні засоби), а попередньо здійснюють її відбір, зберігання, інтелектуальну обробку, а часто і компіляцію, підтасовування, еклектичне поєднання подій і фактів тощо.

Виконуючи свої функції, ЗМК не лише задовольняють інформаційні потреби суспільства, але і впливають на нього. Наприклад, І. Негодаєв, підкреслюючи позитивний вплив ЗМК, вказує, що вони дають можливість залучення до культурних цінностей (часом унікальних) найширших мас, підвищують вимоги до освіти, до інтелектуального потенціалу суспільства, інтенсифікують процеси культурного обміну, посилюють інтернаціоналізацію культури і суспільного життя в цілому. Іноді вони виступають навіть як засоби створення культурних цінностей (багатосерійні телевізійні фільми, цикли радіопередач, інтелектуальні турніри та ін.) [19].

З іншого боку, посилення ролі розважальної, економічної та інформаційної функцій ЗМК, що спостерігається сьогодні в сучасному світі, призводить до негативного, а часом і до деструктивного їх впливу на суспільство й культуру. ЗМК, як зазначав свого часу А. Моль – “фактично контролюють усю нашу культуру, пропускаючи її через свої фільтри, виробляють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особливої ваги, підвищують цінність однієї ідеї, знецінюють іншу, поляризують таким чином усе поле культури” [20, с. 120]. Мова йде про те, що ЗМК здатні здійснювати як прямий, так і прихований (маніпулятивний) вплив на індивідуальну й суспільну психологію, і в цьому полягає їхня влада. Тут слід зазначити, що самі по собі ЗМК не є владою, але активно використовуються державою або іншими владними і впливовими структурами (кланами, групами) як засіб для досягнення власних цілей та інтересів.

ЗМК є потужною інформаційною зброєю в умілих руках. Як зазначає Н. Старіков – “Газети й телебачення – це страшна зброя. І вона без контролю бути не може. ...Так і зі ЗМІ: якщо не будете ними займатися, не станете годувати журналістів і спрямовувати їх дії – це із задоволенням зроблять ваші супротивники і спрямують у потрібний для себе бік” [21, с. 153].

Як обґрунтовує В. Брижко, за таких умов відкриваються великі можливості маніпулювання суспільною думкою і свідомістю [22, с. 41-117; 23, с. 35-53]. Широкомасштабні застосування маніпулятивного впливу в комунікативних процесах дезорієнтують населення, викликають психоемоційну й соціальну напруженість, що не дозволяє громадянам адекватно сприймати соціально-економічну й суспільно-політичну ситуацію.

Питання про вплив ЗМК у соціальній науці залишається відкритим і є складним, оскільки їх вплив на життя суспільства та окремих соціальних суб’єктів є дійсно

величезним. Проте слід зазначити, що нейтральність, відкритість і плюралізм ЗМК у сучасному світі досі не досягнуті. Досягнення цих цілей ускладнюється тим, що ЗМК, будучи головним розповсюджувачем продуктів масової індустрії, самі стають одночасно необхідним елементом і товаром цієї індустрії. Перетворюючись на товар [24], ЗМК дотримуються нейтралітету відносно тих, хто купує їхні послуги, покірно виконуючи їхні вимоги. Це означає, що інформаційне середовище, де у поширенні інформації ключову роль відіграють ЗМК, наповнене такою соціальною інформацією, яку можна типологізувати, з одного боку, як об’єктивну (фактологічну, яка не має основи для іншого тлумачення), а з іншого – як маніпулятивну (міфологічну, що має у самій своїй природі основу для різних інтерпретацій, і, отже, використовувану для управління поведінкою людей). Завданням маніпулятивної інформації є створення потрібного уявлення про соціальні процеси у тих чи інших груп осіб і суспільства в цілому, внесення у суспільну свідомість і свідомість окремих людей певних ідей та поглядів, дезорієнтація людей та їх дезінформація, послаблення певних переконань людей, основ суспільства, залякування мас [25, с. 123].

Висновки.

Вивчення особливостей інформаційного середовища і засобів масової комунікації має певну цінність для дослідження соціокультурного простору інформаційного суспільства, в якому особливо актуальним стає розвиток технологій соціального маніпулювання, що створює основу для використання соціальної інформації не за її прямим призначенням, а для маніпуляцій індивідуальною й суспільною свідомістю.

Використана література

1. Зелинский С.А. Манипуляции массами и психоанализ. Манипулирование массовыми психическими процессами посредством психоаналитических методик. – Режим доступа : //www.psyfactor.org/lib/zel1.htm

2. Смирнов М.А. Информационная среда и развитие общества. // Информационное общество. – 2001. – Вып. 5. – С. 50-54.

3. Брижко В.М. Філософія права : юридична онтологія у сфері інформаційного права // Інформація і право. – 2012. – № 3(6). – С. 14-21.

4. Настюк В.Я. Бєлєвцева В.В. Правові засади міжнародного співробітництва щодо протидії інформаційним правопорушенням // Правова інформатика. – 2014. – № 2(42). – С. 40-46.

5. Грачев Г., Мельник И. Манипулирование личностью : организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия. – Режим доступа : //www.philosophy.ru/iphras/library/manipul.html

6. Михайловська О.В. Інформаційне середовище інноваційно-інвестиційної діяльності в умовах глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : спец. 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини / О.В. Михайловська. – К., 2010. – 33 с.

7. Литвин В. Глобальне науково-інформаційне середовище і електронні ресурси бібліотек // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 6. – С. 48-53.

8. Тишевська-Шапошник О.В. Інформаційне середовище як чинник формування комунікативних стратегій розвитку туристичної діяльності // Вісник Харківської державної академії культури. – 2012. – Вип. 37. – С. 216-224.

9. Тищик С.М. Шляхи входження України у світове інформаційне середовище інноваційно-інвестиційної діяльності // Наукові праці МАУП. – 2013. – Вип. 1. – С. 195-200.

10. Цымбал Е.А. Феномен социального манипулирования в социокультурном пространстве информационного общества : дис. на соискание науч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.11 / Екатерина Анатольевна Цымбал. – Ростов-на-Дону, 2010. – 160 с.

11. Дзьобань О.П. Інформаційна безпека у проблемному полі соціокультурної реальності : монографія / О.П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2010. – 260 с.

12. Дзьобань О.П. Інформація в контексті антропосоціогенезу : філософський сенс // Інформація і право. – 2011. – № 1(1). – С. 34-40.

13. Дзьобань О.П. Філософія інформаційних комунікацій : монографія / О.П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2012. – 224 с.

14. Дзьобань О.П. Філософія інформаційного права : світоглядні й загальнотеоретичні засади : монографія / О.П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2013. – 360 с.

15. Тавокин Е.П. Информация как научная категория // Социологические исследования. – 2006. – № 11. – С. 3-10.

16. Засоби масової комунікації : формування інформаційного суспільства : монографія / [С.І. Горевалов та ін.]. – К. : КиМУ, 2010. – 320 с.

17. Митко А.М. Засоби масової комунікації та імідж влади : регіональний аспект : монографія / А.М. Митко. – Луцьк, 2010. – 241 с.

18. Соціальні комунікації : результати досліджень - 2011 : монографія / [Д.П. Гавра та ін.] ; за ред. О.М. Холода. – К. : КиМУ, 2012. – 439 с.

19. Негодаев И.А. Информатизация культуры : монография. – Режим доступа : http://business.polbu.ru/negodaev_informculture/ch18_ii.html

20. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль. – М. : Прогресс, 1973. – 406 с.

21. Стариков Н. Кризис : как это делается? / Н. Стариков. – СПб. : Лидер, 2010. – 304 с.

22. Брижко В.М. е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право : монографія / [Брижко В.М. та ін.]. – К. : НДЦПІ АПрН України, 2007 р. – 234 с.

23. Брижко В.М. Основи систематизації інформаційного законодавства : теоретичні та правові засади : монографія / В.М. Брижко. – К. : ТОВ “Пан-Тот”, 2012. – 304 с.

24. Матыжев Г.О. Особенности печатных средств массовой информации как товара. – Режим доступа : //www.i-u.m/biblio/archive/matyzchev_osobpechsmi

25. Бєляков К.І. Інформаційні війни : теоретико-правовий аналіз // Правова інформатика. – 2014. – № 2(42). – С. 122-124.

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~

УДК 35.078.3+004.738.5

ПАНЧЕНКО В.М., *кандидат технічних наук, старший науковий співробітник*,
Національна академія СБ України

ІНФОРМАЦІЙНІ ОПЕРАЦІЇ В АСИМЕТРИЧНІЙ ВІЙНІ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПІДХОДИ ДО МОДЕЛЮВАННЯ

Анотація. *Про асиметричний характер агресії Росії проти України, ролі інформаційних операцій у конфліктах такого типу та шляхи протидії їм.*
Ключові слова: *інформаційні операції, асиметрична війна, стратегія протидії.*

Аннотация. *Об асимметричном характере агрессии России против Украины, роли информационных операций в конфликтах такого типа и путях противодействия им.*
Ключевые слова: *информационные операции, асимметричная война, стратегия противодействия.*

Summary. *About asymmetric character of aggression of Russia's aggression against Ukraine, the the role of information operations in such conflicts and ways to counteract them are researched.*
Keywords: *information operations, asymmetric warfare, counteraction strategy.*

Постановка проблеми. Аналіз подій, що відбуваються в Україні протягом останнього року, свідчить про активне застосування російською стороною сучасних форм та методів ведення війни, які не передбачають прямого втручання збройних сил, натомість використовується комплекс диверсійних, терористичних та інформаційних засобів. Останні відіграють особливо важливу роль у даному протистоянні. Зокрема, ми стали очевидцями застосування низки різноманітних заходів інформаційного впливу.

Така воєнна стратегія не є новою, разом з тим спрямована проти України інформаційна кампанія має певні особливості. Тому для визначення ефективних заходів протидії їй, доцільно використати досвід інших країн, набутий у подібних конфліктах.

Переважна більшість фахівців охарактеризувала події, які відбуваються в Україні, як гібридну війну [1 – 4]. Водночас, роботи російських учених Л. Дериглазової, К. Степанової дають підстави зробити припущення про асиметричний характер конфлікту.

Метою статті є обґрунтування вищезазначеного припущення та визначення шляхів протидії інформаційним операціям в асиметричній війні Росії проти України.

Виклад основного матеріалу. Асиметрична війна визначається як війна між супротивниками, у військових силах яких є істотний дисбаланс або які застосовують кардинально різні стратегії і тактику. Більш слабка сторона асиметричної війни компенсує дисбаланс традиційних (силових) засобів ведення бою шляхом: партизанської війни, пасивного спротиву, терористичних актів, інформаційно-психологічної війни, підтримки антиурядових угруповань та рухів [5].

Ознаками асиметричної війни є:

1. Відсутність чітких меж зони бойових дій. Поле бою включає усе суспільство, від імені якого супротивник веде війну.

2. Маневреність бойових одиниць. Бойові дії ведуться групами бійців, від яких вимагається гнучкість, мобільність, знання та розуміння намірів вищого командування.

3. Зменшення залежності бойових підрозділів від централізованої системи логістики. Розосередженість сил та мобільність вимагають готовності підтримувати власне існування за рахунок оточуючого середовища і супротивника.

© Панченко В.М., 2014

4. Спрямованість дій на досягнення внутрішнього колапсу сил супротивника, а не на його фізичне знищення. Цілями для ураження є підтримка війни населенням та національна свідомість супротивника, стратегічні засади ворожого бойового потенціалу [6].

Таким чином, поряд із диверсійною та терористичною діяльністю важливу роль для отримання переваг слабким у військовому значенні супротивником над більш сильним в умовах асиметричної війни відіграють заходи інформаційного впливу: пропаганда, дезінформація, психологічний тиск тощо. Основними цілями таких заходів є:

1) забезпечення підтримки слабкого супротивника населенням регіону, де відбувається конфлікт, та світовим співтовариством;

2) дискредитація, дезорганізація та деморалізація ворога (військового командування, високопосадовців);

3) легітимізація власних незаконних дій.

Саме це ми і спостерігаємо сьогодні по відношенню до України з боку РФ. Так, моніторинг подій, що відбувалися протягом останнього року в Україні, свідчить про застосування таких форм і методів інформаційного впливу:

- пропаганда через засоби масової інформації, соцмедіа (формування міфу про “російський Крим”, провокування суспільно-політичної конфронтації між Сходом і Заходом України);
- психологічний тиск (залякування мирного населення на окупованих територіях, компрометація українських військовослужбовців у Криму);
- встановлення інформаційного домінування на захоплених територіях (блокування українських телеканалів, знищення телевізійних вишок, заборона поширення української друкованої продукції);
- дезінформація (масове поширення фейків);
- вірусні атаки з використанням електронної пошти та СМС-повідомлень;
- комп’ютерні атаки на мережі органів державної влади тощо.

Особливостями дій російської сторони у даному протистоянні, на нашу думку, є:

- потужний психологічний тиск;
- застосування широкого спектру інструментів інформаційної війни;
- тотальне домінування в інформаційному просторі підконтрольних територій.

Отже, російсько-український конфлікт має усі ознаки асиметричної війни, коли удари завдаються несподівано та з порушенням правил ведення війни (невизнання статусу військовополонених, обстріли під час домовленості про перемир’я, спростування самого факту участі регулярних російських військ у бойових діях на території України), норм міжнародного права (Женевської конвенції ООН, Будапештського меморандуму). Дисбаланс та асиметрія сил сторін конфлікту спостерігаються також в інформаційному просторі – український простір через відкритість є більш уразливим, ніж закритий, обмежений та цензурований російський. Загалом інформаційна складова асиметричної війни РФ проти України характеризується цілеспрямованим знищенням української інформаційної інфраструктури на території, підконтрольній бойовикам, блокуванням каналів поширення проукраїнської позиції в інформаційному просторі, проведенням російською стороною інформаційних акцій та операцій на фоні потужної пропагандистської кампанії.

Фахівці визначають інформаційні операції як сукупність заходів гласного та негласного характеру, спрямованих на приховане керування процесами інформаційної сфери. На відміну від пропагандистських заходів, вони мають обмежену у часі тривалість, підпорядковані конкретній меті та координуються єдиним центром –

спеціальними службами [7]. Зокрема, як інформаційні операції можна охарактеризувати події навколо обстрілу блокпоста під Слов’янськом, після якого вщент згоріло все майно, але залишились неспаленими паперові візитівки лідера Правого сектору Д. Яроша, а також фішингову атаку на сайт ЦВК України під час виборів Президента України у травні 2014 року, коли відображені на ньому результати голосування свідчили про перемогу знову ж таки Д. Яроша.

Аналіз асиметричного конфлікту між Росією та Україною свідчить, що інформаційні операції є лише складовою загальної стратегії протистояння (засобом реалізації власних інтересів). Отже, і заходи протидії таким операціям слід розробляти та реалізовувати в рамках стратегії протидії асиметричній війні.

За результатами вивчення наукових публікацій, присвячених концепції асиметричної війни [5, 8, 9], можна зробити висновок, що стратегія перемоги у подібних конфліктах ґрунтується на таких засадах:

- стратегія сильного у військовому значенні суб’єкта полягає у тому, щоб “перемогти”, а слабкого – “не програти”;
- слабкий намагається використати “слабкі місця” сильного актора;
- програє той, хто втрачає волю до перемоги, хто не здатен мобілізувати суспільство, переконати його у доцільності матеріальних витрат та людських жертв, захистити морально-психологічну здатність до боротьби;
- слабкий намагається перенести бойові дії на територію сильного супротивника, наприклад у формі диверсій;
- конфлікт може бути вирішено внаслідок встановлення симетрії між ворогуючими сторонами, зокрема сильна сторона може відшукати невійськові способи тиску на слабкого актора (шляхом економічних важелів, ізоляції союзників).

З урахуванням викладеного, ефективні шляхи протидії асиметричній війні РФ проти України можуть бути визначені за умови усвідомлення того, хто є сильною, а хто слабкою стороною у даному конфлікті. Якщо розглядати цей конфлікт так, як хоче подати його Росія, то “самооборона Криму”, незаконні формування ДНР та ЛНР, які нібито борються проти урядових сил України – це слабка сторона. Але РФ не змогла приховати своєї участі у конфлікті, тож вона, незважаючи на невизнання цього, є повноправним його учасником, і відіграє роль сильної сторони по відношенню до України, оскільки має більш потужний військовий потенціал. Разом з тим, застосування Росією засобів диверсійної та терористичної діяльності, інформаційного впливу, порушення нею низки міжнародних норм, на нашу думку, свідчить про те, що вона діє, як слабка сторона по відношенню до країн західного світу. Отже, стратегія протидії інформаційним операціям в асиметричній війні Росії проти України має враховувати різні рівні протистояння, відповідно до яких може бути сформовано тактичні завдання:

1. Окуповані території – Україна:

- інформаційно-роз’яснювальна робота з населенням окупованих територій (донесення пропозицій українського уряду щодо децентралізації влади, оголошення Донбасу вільною економічною зоною, шляхів відновлення інфраструктури регіону);
- дискредитація діяльності незаконних терористичних угруповань та їх ватажків;
- формування морально-психологічної стійкості українського суспільства до диверсійних та терористичних актів.

2. Україна – РФ:

- дискредитація дій російського уряду (порушення національного та міжнародного законодавства, необґрунтовані втрати серед російських військовослужбовців);

- дискредитація російських каналів масової інформації, які поширюють фейки про події в Україні, маніпулюють історичними фактами;
- наголошення на легітимності дій українського уряду;
- мобілізація українського суспільства навколо ідеї захисту національної державності, боротьби із корупцією, розвитку економічного потенціалу України.

3. На рівні РФ – західний світ:

- об’єктивне широкомасштабне інформування світової спільноти про події, що відбуваються в Україні, у тому числі шляхом створення іншомовних каналів поширення інформації, через дипломатичні можливості, експертне середовище;
- формування нетерпимості до порушення норм міжнародного права, терористичних засобів політичної боротьби.

Висновки.

Проведене дослідження свідчить, що найбільш адекватною моделлю, яка описує агресію Росії проти України, є модель асиметричної війни. Особливістю даного конфлікту є його багаторівневий характер: окуповані території – Україна; Україна – РФ; РФ – західний світ.

Інформаційні операції, які проводяться проти України, є складовою загальної стратегії асиметричної війни Російської Федерації. Тому заходи протидії їм мають визначатися загальною стратегією протидії російській агресії. Одним із ефективних інструментів реалізації зазначених вище тактичних завдань є стратегічні комунікації.

Використана література

1. Бакалинський О.О. Інформаційний “бліцкриг” // Правова інформатика. – 2014. – № 2(42). – С. 9-12.

2. Левченко О.В. Проблеми і шляхи формування системи інформаційної безпеки держави // Збірник наук. праць Харківського університету Повітряних Сил. – 2014. – Вип. 2(39). – С. 166-168.

3. Фурашев В.М. Сучасні війни : роль та місце інформаційного права та інформаційної безпеки // Правова інформатика. – 2014. – № 3(43). – С. 10-14.

4. Шевчук П. Інформаційно-психологічна війна Росії проти України: як їй протидіяти / П. Шевчук // Науковий вісник “Демократичне врядування”. – 2014. – Вип. 13. – Режим доступу : http://lvivacademy.com/visnik13/fail/Shevchuk.pdf

5. Дериглазова Л.В. Концепция асимметрии в теории и практике международных отношений – Режим доступу : http://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-asimmetrii-v-teorii-i-praktike-mezhdunarodnyh-otnosheniy

6. Уильям С. Линд, Кит Найтингейл, Джон Ф. Шмитт, Джозеф У. Саттон, Гэри И. Уилсон. Меняющееся лицо войны. – Режим доступу : http://s30556663155mirtesen.ru/blog/433 11469428/ Menyayuscheesya-litso-voynyi:-chetvertoe-pokolenie.?page=2

7. Литвиненко О.В. Інформаційні впливи та операції / О.В. Литвиненко. – К. : ВКФ. Сатсанга, 2003. – 240 с.

8. Что такое асимметричная война. – Режим доступу : http://voprosik.net/chto-takoe-asimmetrichnaya-vojna

9. Блавацький С. Асиметрична війна. – Режим доступу : http://lnu.edu.ua/mediaeco/zur-kryt/n7/blavat-asymetr.htm

~~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~~

УДК 341.92+342.78

САВІНОВА Н.А., *доктор юридичних наук, старший науковий співробітник*,
НДІІП НАПрН України

МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКОВОГО КОНФЛІКТУ ЯК ЕЛЕМЕНТУ СУЧАСНОГО DIME-КОНФЛІКТУ

Анотація. *Про моделювання поведінкового конфлікту, як наслідку ведення сучасної DIME-війни. Аналізуються основні підходи, а також надаються основні модельні схеми послідовних дій, направлених на досягнення поведінкового конфлікту як результату дипломатичних, економічних та мілітаристичних агресій, у т. ч. вбросів, маніпуляцій та провокацій. Робиться спроба довести необхідність легітимної: віктимологічної, політико-правової та інформаційно-правової протидії посяганням на свідомість людини та суспільства в період ведення війни та напередодні.*

Ключові слова: *інформаційна війна, гібридна війна, поведінковий конфлікт, ненасильницький конфлікт, маніпуляція свідомістю, інформаційний тероризм, інформаційна безпека.*

Аннотация. *О моделировании поведенческого конфликта, как следствия ведения современной DIME-войны. Анализируются основные подходы, а также предоставляются основные модельные схемы последовательных действий, направленных на достижение поведенческого конфликта как результата дипломатических, экономических и милитариских агрессий, в т.ч. манипуляций и провокаций. Делается попытка довести необходимость легитимного: виктимологического, политико-правового и информационно-правового противодействия посягательствам в период ведения войны и накануне.*

Ключевые слова: *информационная война, гибридная война, поведенческий конфликт, ненасильственный конфликт, манипуляция сознанием, информационный терроризм, информационная безопасность.*

Summary. *About the design of conflict as well as provide basic model schemes for sequence of actions aimed at achieving behavioral conflict as a result of diplomatic, economic and militaristic aggression, including stuffing, manipulation and provocation. An attempt is made to prove the necessary legitimate: victimiological, political, legal and information and legal counter attacks on human consciousness and community during the conduct of war and the day before.*

Keywords: *information warfare, hybrid war, behavioral conflict, non-violent conflict, manipulation of consciousness, information terrorism, information security, information safety.*

Постановка проблеми. Сучасні оцінки моделей інформаційних війн та механізмів інформаційної агресії є важливою складовою наукового підґрунтя формування адекватних і своєчасних підходів політико-правових та стратегічних засобів протидії таким загрозам і впливам. Сучасний стан інформаційних впливів на свідомість людей та спільнот вимагає наукового розуміння як, зокрема, одного з механізмів формування поведінкових конфліктів в умовах асиметричних війн, характерних для останньої чверті XX – початку XXI сторіч в геополітичних масштабах. Бачення особливостей здійснення інформаційних впливів, їх взаємозв’язок з іншими компонентами сучасних агресій, а також комплексне спрямування атак (політичних, інформаційних, мілітаристичних, економічних), даватиме можливість формувати відповідні ефективні виважені політико-правові та стратегічні заходи протидії умисному цілеспрямованому моделюванню поведінкового конфлікту у суспільстві.

© Савінова Н.А., 2014

Активна інформаційна агресія, яка протягом кінця 2013 – 2014 років здійснюється відносно населення окремих регіонів та усієї України, переважно оцінюється фахівцями як окрема стратегічна складова сучасної війни: визначення такої агресії зводиться до оцінок “загроз і впливів”, або актів “інформаційного тероризму”, що, в цілому справедливо, але лише з точки зору оцінки такої агресії як елементу у складній системі DIME-агресії. Занурення саме у оцінку самостійних актів інформаційних атак та їх сукупності, без розуміння їх взаємозв’язків з іншими складовими сучасних актів агресії, характерних для сучасних асиметричних війн не дає дослідникам повної картини загальної цілеспрямованої провокації кримінальних та інших девіацій людини та спільноти, направленої на розпалення у суспільстві поведінкових конфліктів, як новітнього механізму утворення феномену керованого хаосу.

Метою статті є визначення сучасних можливостей моделювання поведінкових конфліктів з використанням інформаційних впливів, як елементів сучасних асиметричних війн (DIME-конфіктів).

До постановлених завдань статті належать:

- з’ясування суті і спрямованості інформаційних складових DIME-конфлікту на формування поведінкового конфлікту;
- вплив поведінкового конфлікту на політичну, військову та економічну сфери та інформаційний простір суспільства;
- оцінка можливостей моделювання контрзаходів інформаційного характеру, спрямованих на попередження утворення поведінкового конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Сучасні гібридні війни, по суті, утворюються за рахунок послідовних кроків плавного перетікання і поєднання таких складових, як: дипломатичні (політичні) заходи (diplomacy – D), інформаційні впливи та війни (information – I), військової агресії, включаючи військове, у т.ч. миротворче втручання (military – M) та економічні погрози та санкції (economics – E).

Саме як DIME-конфлікти характеризує гібридні війни НАТО, про що неодноразово у прес-конференціях та у інтерв’ю 2014 року вказував командувач НАТО у Європі генерал Філіп Марк Брідлав [1]. Послідовна або змішана дія цілеспрямованих дипломатичних, інформаційних, воєнних та економічних дій, що обумовлюють “гібридність”, дають змогу вести не лише асиметричні війни проти держав, а й залучати населення у нові форми ведення війн населення проти влад – так звані “поведінкові конфлікти”.

Зокрема, у РФ останні фахівцями визначаються “знаряддями ведення війни завтрашнього дня” (В. Овчинський, О. Ларіна, 2014) [2], оскільки саме вони є механізмами реалізації політик “м’якої сили” [3] (Джозеф Най) на базі ідей “керованого хаосу” [4] (Стівен Манн). Взагалі два останні академічні тренди були дещо знецінені на практиці, через некерованість при організації певних цілеспрямованих дій у діалозі влада-населення, через можливість досягнення самостійного консенсусу без втручання третьої сили, тієї саме сили, яка намагалася створити умови некерованого хаосу.

Дані, що були наведені у доповіді Майкла Стефана та Едварда Черновеза за результатами аналізу громадянських конфліктів в світі протягом 1985 – 2013 років на конференції “Ненасильницький спротив: вчора, сьогодні, завтра”, проведеній у 2013 році Міжнародним центром по ненасильницьким конфліктам (ICNC) Університету Тафтса, США, доводять значнішу ефективність саме змішаних стратегій громадянського спротиву. Так, у 55 % громадянські мирні спротиви досягли успіху в порівнянні з 28 % “ефективних” громадянських збройних протидій владі (тобто, в два рази більше!).

У той же час, у тій же доповіді були наведені дані, які демонстрували значно вищу ефективність змішаних (мирно-збройних) протидій населення владі [цит. за [5][1]].

Керування хаосом в умовах створення поведінкового конфлікту є одним із наріжних каменів інформаційної складової DIME-конфлікту. По суті, всі інші інформаційні впливи орієнтовані на його утворення та керування ідеями, утім саме керований поведінковий конфлікт всередині суспільства дає можливість розвитку спрямування подій у необхідному руслі.

Утім, хоча формування таких впливів здійснюється хоча і з відокремлених позицій, до населення вони доносяться саме через комунікації. Отже, фактично, інформаційна складова не може вважатися автономною від інших, оскільки вона інтерпретує, тлумачить, і взагалі доносить до більшості населення провідні ідеї дипломатичної, військової та економічної складової агресії.

Висновок 1.

Отже, на цьому етапі необхідно підкреслити той факт, що інформаційна складова DIME-агресії виступає не лише самостійним елементом (зокрема, маніпулювання), а й інтерпретатором інших складових такої агресії, оскільки саме вона забезпечує рух інформації від комунікатора до населення (у даному випадку – реципієнта інформації).

Схематично, на прикладі Рис. 1, розглянемо місце інформаційної складової у схемі DIME-конфлікту та формування поведінкового конфлікту у інформаційній складовій такої стратегії.

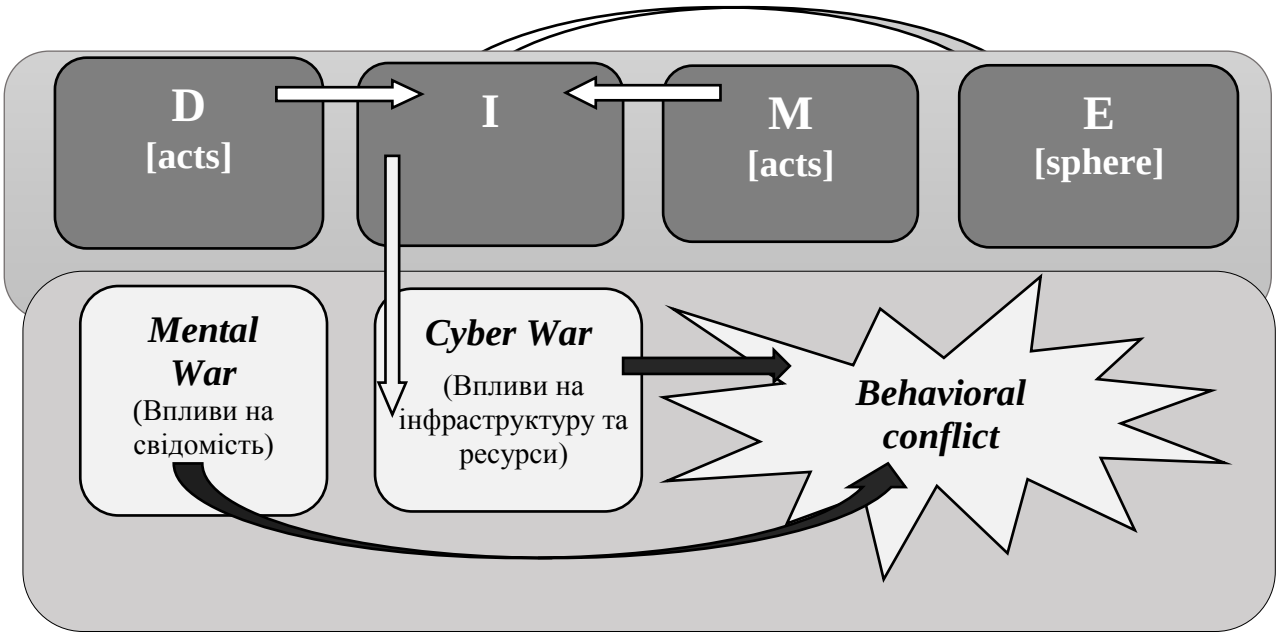

Рис. 1 – Формування поведінкового конфлікту у сучасній DIME-агресії.
Стрілками ⇨ продемонстровані зв’язки in fact.
Стрілками ➡ продемонстровані ініційовані впливи.

[1] Одним з головних принципів діяльності International Center on Noviolent Conflict є наукове супроводження переходу від насильницьких фаз конфліктів до ненасильницьких: “Ненасильницький конфлікт є способом боротьби людей за права, свободи, справедливість, самовизначення і підзвітність влади за рахунок використання громадянського спротиву у тому числі таких тактик як страйки, бойкоти, протести і громадянська непокора” [6].

Маніпулювання здійснюється з метою досягнення наступних двох наслідків впливів:

- (на свідомість людини) сугестія, як вплив на свідомість людини, яка призводить до виникнення у людини всупереч її волі і впливів певних нехарактерних станів, наслідками чого можу ставати чинення певних нехарактерних вчинків;
- (на групу людей) зараження, як створення особливого емоційного стану “натовпу”, маси людей.

Як вказує командувач НАТО в Європі Філіп М. Брідлав, аналізуючи приклади Другої світової війни з посиланням на висловлювання генерала Ейзенхауера, “екстраординарної вартості витрат”, відповідальність за які хтось має брати на себе [7]. Чи не є така кількість витрат, у даному випадку жертв інформаційної агресії, більш ніж екстраординарна кількість витрат періоду Другої світової війни?

Кількість жертв інформаційної агресії, спрямованої на участь у психологічному конфлікті, і, відповідно, протидії невизначеної кількості людей, які зазнають маніпулятивної атаки, а також потенційно можуть брати участь у поведінковому конфлікті.

За методикою РФ, заявленою у російських Інтернет та друкованих ЗМІ генералом Мухіним [8], маніпулювання свідомістю у інформаційній агресії направляється за чотирма етапами – “чотирма планами об’єктів”:

Перший план, або перша ступінь впливу на свідомість людини, виходить з первинної оцінки людини як громадянина: носія певного світогляду, активного учасника життя своєї країни, політично активного, наділеного усіма духовними і ціннісними установками, що популяризуються (пропагуються) у відповідній державі.

Другий план оцінює людину вже як особистість, індивіда, який наділений уразливою до певних маніпулятивних впливів свідомістю, результати яких можуть прямо загрожувати фізичному та психологічному здоров’ю людини.

Третій план реалізується на базі оцінки (аналізу) інформаційних впливів на організовані та неорганізовані групи людей.

Четвертий план ґрунтується на проблемі інформаційно-психологічного впливу на населення країн в цілому, аналізуючи попередньо стан уразливості більшості відповідної країни, сукупностей груп, окремих лідерів та їх “підтримки”, які здатні активізувати маси на виконання відповідних програм [8].

Таким чином, послідовна реалізація інформаційних імпульсів від всіх складових DIME-агресії відповідно пронизує послідовно або одночасно всі структурні складові суспільства – від індивіда до суспільства в цілому, включаючи сім’ї, неформальні та формальні групи, утворення громадянського суспільства, владу та опозицію.

Поведінкові девіації, викликані інформаційними впливами, що їх несуть інформаційні та енергетичні імпульси відповідно від D, M та E складових агресії, можуть призводити до певних поведінкових відхилень на рівні кожного з об’єктів впливу: від індивіду до крупних утворень індивідів. Очевидно, що у професійній DIME-агресії кінцевим об’єктом впливу є саме населення у межах держави/держав, або певного локального територіального утворення (відповідного регіону/регіонів).

В залежності від поляризації свідомості і бачення картини світу представниками різних груп аудиторії, такі впливи можуть викликати взаємні неадекватні реальним обставинам життя рішення та вчинки, які базуються саме на інформаційних імпульсах від складових DIME-агресії. Останні можуть як відповідати дійсності повністю чи частково, так і повною мірою не відповідати дійсності. Утім, саме вони, несучи інформацію у свідомість людей, призводять до практичної реалізації

запланованого прогнозованого розвитку подій на підставі інформації від кожного з елементів (D, I, M, E).

Найбільш уразливим від інформаційних впливів виступає населення яке найбільш піддається впливам через бідність, нестабільність у побуті і роботі, тощо. Тобто – морально і психологічно залежна від влади частина населення. Морально стабільне населення значно менше піддається впливам через наявність внутрішніх установок, наявність власних доходів для достойного рівня життя. Значно важче добитися агресивних, неадекватних проявів від населення, рівень життя якого задовольняє відповідні групи – сім’ї, колективи, об’єднання різного роду.

Стан необхідного комфорту, належний рівень життя людини і малих груп обумовлює стан емоційної стабільності і повільне реагування на загрози як стимули. У той же час, реактивні особистості та уражені негараздами групи значно частіше відчувають емоційну залежність від інформаційних стимулів, оскільки чекають відповідей на питання життєзабезпечення, вирішення проблем, попередження про загрози, зокрема, зі ЗМІ.

У 1943 році Джордж Оруелл писав: “Все здається несуттєвим, якщо бачиш головне: боротьбу народу, який поступово набуває свідомість народу з власниками, з їх оплачуваними брехунами, з їхніми посібниками. Питання стоїть просто. Чи пізнають люди достойне, істинно людське життя, яке сьогодні може бути забезпечене, чи їм цього не дано? Чи загонять простих людей назад у хрущоби, чи це не вдасться? Сам я, можливо, без достатніх підстав, вірю, що рано чи пізно звичайна людина переможе у своїй боротьбі, і я хочу щоб це відбулося не пізніше, а раніше – скажімо, у найближчі сто років, а не у наступні десять тисячоліть” [9].

Деталізуючи це висловлювання, повною мірою можна виділити те, що первинними суб’єктами маніпуляцій сучасних інформаційних складових інформаційних агресій стають саме ті, хто відчуває необхідність довести своє право на належний рівень життя – ті, хто в реалії його не мають.

Висновок 2.

Таким чином, можна говорити про те, що здатність ставати жертвою інформаційних впливів і втягуватися в психологічний конфлікт внаслідок маніпулятивної провокації залежить від рівня життя людини і малих груп. Отже, значно легше результативно впливати на населення, яке має низький рівень життя, ніж на населення, яке впевнене у власній стабільності.

Поведінковий конфлікт має фактично дзеркальний зворотній вплив на елементи життєдільності суспільства. Він відображується на всіх сферах, починаючи від медицини, закінчуючись освітою. Поведінковий конфлікт – в цілому – хаотично може торкатися будь-яких сфер життя. Утім, його спрямування може забезпечуватися саме “керівними настановами” інформаційної складової такого конфлікту.

Безпосередньо таке віддзеркалювання відносно відповідних сфер життєдіяльності суспільства, від яких прямо залежне ведення контрзаходів, можна враховувати як стратегічну місію поведінкового конфлікту. У той же час, такі напрями керованого поведінкового конфлікту здійснюються вже безпосередньо, без урахування інформаційної складової: населенню для вчинення деструкцій у дипломатичній військовій та економічній сферах та у інформаційному просторів не потрібні інформаційні комунікації. Вони можуть носити характер безпосередньої фізичної агресії, як це продемонстровано на Рис. 2.

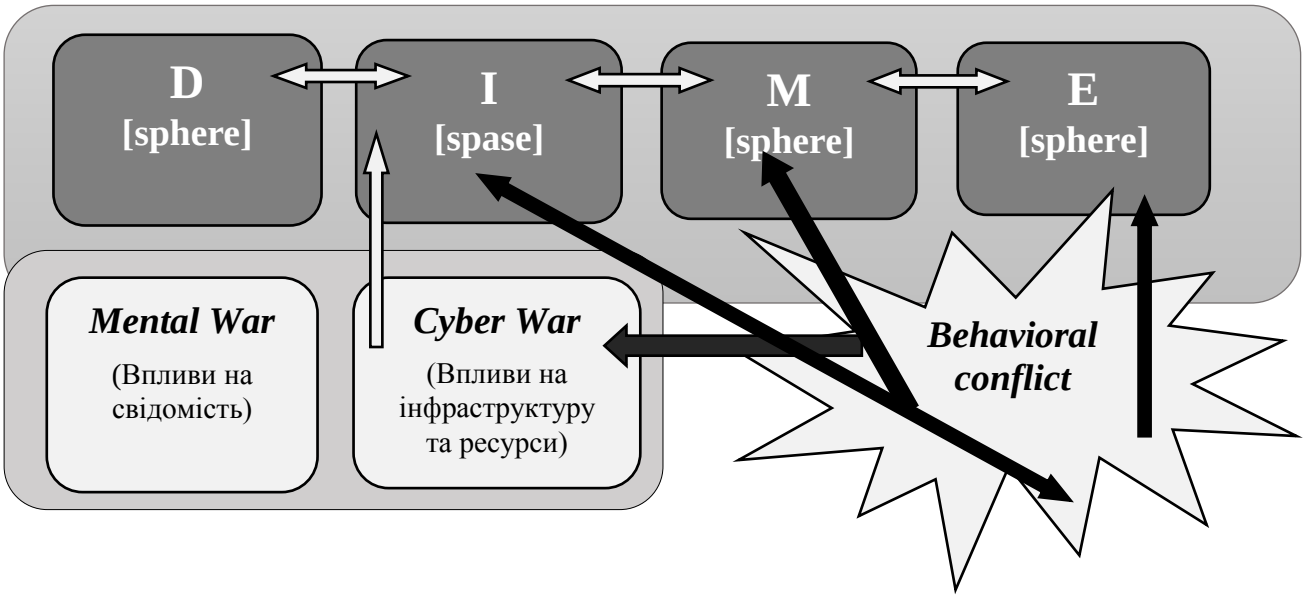

Рис. 2 – Вплив поведінкового конфлікту на об’єкти DIME-агресії.
Стрілками ⇨ продемонстровані зв’язки in fact.
Стрілками ➡ продемонстровані ініційовані впливи.

З наведеного вище, і, зокрема, висновків (1 і 2), а також наведених схем вбачається, що сучасні інформаційні агресії моделюються на підставі низки ключових компонентів, на які орієнтовані всі складові DIME-агресії, що реалізуються через інформаційну переважно складову, а саме:

1) аналіз і визначення уразливості населення територій, на яку планується спрямування агресії (збирання інформації);

2) формування ключових позицій інформаційних впливів (інформаційна та психологічна аналітика);

3) визначення аудиторії, яка потенційно може ставати рушійною силою поведінкового конфлікту (статистична та соціально-психологічна аналітика баз даних);

4) розподіл впливів всіх елементів DIME-агресії через інформаційну складову на свідомість населення (соціально-психологічна та інформаційна аналітика);

5) здійснення D, M, E впливів та їх інтерпретація через інформаційну складову агресії (безпосередня реалізація DIME-агресії);

6) поведінковий конфлікт (результат).

Важливим є те, що DIME-агресія не орієнтована безпосередньо на ненасильницький конфлікт, саме як доводять наведені вище дані Центру ненасильницьких конфліктів. Конфлікти можуть лишатися у межах ненасильницьких (страйки, ходи, мітинги), а можуть переростати у агресивні дії, на які DIME-агресія могла не бути розрахована, враховуючи досвід “оксамитових революцій” останніх двадцяти років.

Утім, переростання неагресивного в агресивний поведінковий конфлікт може відбуватися внаслідок, зокрема, протидії влади, міжнаціональних або міжконфесійних протистоянь, і повною мірою, як вже зазначалося, залежать від внутрішніх смислів і станів сторін, що протистоять одне одному у такому конфлікті.

Практично важливим є питання розуміння моделі DIME-конфлікту. В умовах інформаційного суспільства і розгалуженої мережі дистанційних комунікацій такі моделі можуть спостерігатися через ЗМІ: їх можна легко передбачати і своєчасно їх попереджувати.

Висновок 3.

Через ЗМІ, Інтернет здійснюються основні зондування і, з часом, вербалізація всіх складових агресій. Саме ЗМІ та Інтернет в умовах формування поведінкового конфлікту стають носіями і ретрансляторами всіх складових агресій, і тому (саме тому!) вони мають виступати основним об’єктом моніторингу для своєчасного формування контрзаходів протидії асиметричним агресіям.

Моделі формування поведінкових конфліктів не повторюються, а у разі повторів суттєво удосконалюються з метою підвищення рівнів напруги у суспільстві, у разі, якщо попередні конфлікти не досягли бажаного результату.

Утім, формування напрямів DIME-конфліктів, спрямованих на формування поведінкових (ненасильницьких і насильницьких), базуються на тих позиціях, у яких населення відповідної території є більш уразливим, тобто – здатним ставати жертвою[2].

Висновок 4.

Таким чином, уразливість населення, його віктимність, стає ключовим фактором визначення напрямів та точок впливу інформаційної складової DIME-агресії. У випадку вдалого спрямування, а останнє, безумовно, базується на глибинній аналітиці відповідних соціально-психологічних, економічних, безпекових та інших показниках відповідно території впливу, такі впливи забезпечують у суспільстві формування поведінкового конфлікту.

Формування контрзаходів неможливе без розуміння наведених у вищезазначених висновках (1 – 4) позицій, які можуть бути передбачені під час контрзаходів аналітики, орієнтованої на віктимологічні показники і віктимогенні фактори, що їх утворюють. Оцінка таких важливих складових і недопущення непрогнозованих впливів на них, а тим більше відсутність інформаційних контрзаходів знижує шанси на подолання провокацій поведінкових конфліктів, які породжуються сучасними заходами DIME-агресій.

Акцентуючи увагу на тому, що віктимність населення або певних його груп утворює поле для формування впливів для формування поведінкового конфлікту, дозволю собі зробити наступний висновок.

Загальний висновок.

Ефективна протидія інформаційній складовій сучасного DIME-конфлікту, спрямованого на формування поведінкового конфлікту на рівні правової, інформаційної та соціальної політики держави має ґрунтуватися на такому розуміння першооснов моделювання та протидії формування поведінкового конфлікту:

1. Віктимогенні фактори і утворювана ними віктимність окремих груп, або представників таких груп є первинними об’єктами оцінки DIME-агресії, спрямованої на формування поведінкового конфлікту.

2. Відсутність інформаційних контр-дій у разі інформаційних впливів на свідомість населення активує, переважно, віктимізованих індивідів, а у разі наявності груп таких – відповідні групи.

3. Ефективно реалізована інформаційна складова DIME-агресії здатна забезпечити формування поведінкового конфлікту у суспільстві, а відсутність контр-заходів відповідним інформаційним впливам може призвести до переростання ненасильницького поведінкового конфлікту в агресивний.

4. Моделі, і, на первинних етапах, напрями моделей щодо формування поведінкового конфлікту можуть своєчасно виявлятися шляхом моніторингових заходів у ЗМІ та Інтернет, а також шляхом опитування населення.

---

[2] У соціології та кримінологія така здатність має назву – віктимність (від. англ. *victim* – “жертва”).

5. Своєчасне попередження реалізації моделей інформаційних впливів на населення з метою формування поведінкових конфліктів може здійснюватися шляхом реалізації віктимологічних профілактик, у тому числі через ЗМІ та Інтернет. Такі заходи мають повною мірою знімати акценти, які є “настановами” інформаційних впливів відповідних агресій відносно населення території, на яку спрямована інформаційна складова (у тому числі маніпуляція), як складова DIME-агресії.

Використана література

1. Speech of General Philip M. Breedlove at Opening remarks by Supreme Allied Commander, Europe – NATO. Chiefs of Defence Meeting, 23 jan. 2014. – Режим доступу : https://www.youtube.com/watch?v=LHT1s7tcYxk

2. Овчинский В., Ларина Е. Поведенческие конфликты – оружие завтрашнего дня / “Независимая газета” от 18.11.14 г. – Режим доступу : //www.ng.ru/ng_politics/2014-11-18/15_conflict.html

3. Най, Джозеф. Гибкая сила. Как добиться успеха в мировой политике. – М. : Тренд, 2006. − 397 с.

4. Mann, S. Chaos Theory and Strategic Thought // Parameters. – (Strategic Studies Institute). – Autumn, 1992. – P. 62.

5. Civil Resistance and Conflict Transformation Transitions from armed to nonviolent struggle. Edited by Véronique Dudouet. – Routledge, 2015. – 262 p. – Режим доступу : //www.ewidgetsonline.net/dxreader/Reader.aspx?token=f3fa40b86f3746f88768f2dae8380dff&rand=1670987194&buyNowLink=&page=&chapter

6. Сайт Міжнародного центру ненасильницького конфлікту. – Режим доступу : //www.nonviolent-conflict.org

7. Breedlove, Phil M. Honoring the Past, Securing the Future. – Режим доступу : //www.aco.nato.int/saceur 2013/ blog/honoring-the-history--securing-the-future.aspx

8. Мухин В. Победить, не вступая в бой / “Независимое военное обозрение” от 21.11.14 г. – Режим доступу : //www.nvo.ng.ru/concepts/2014-11-21/1_infowar.html

9. George Orwell. Looking back on the Spanish War. – London, 1943. – Режим доступу : //www.orwell.ru/library/essays/Spanish_War/english/esw_1

~~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~~

УДК 316.614.034

ПЕТРЯЕВ С.Ю., *кандидат юридических наук, доцент*, заведующий кафедрой информационного права и права интеллектуальной собственности факультета социологии и права НТУУ “КПИ”

“КИБЕРСОЦИАЛИЗАЦИЯ” – А ≠ А

Аннотация. *О формировании нового поколения в условиях информационного общества. Обозначены некоторые симптоматические эффекты, связанные с развитием зависимости от информации, унификацией личности, отчуждением от реального мира, искусственным формированием необходимого мировоззрения и мировосприятия, формированием новой цифровой культуры и контркультуры, которые поглощают внимание большинства членов общества и т.д. Главную проблему в решении данной темы автор видит не в поиске правильных решений массовой социализации общества в условиях киберпространства, которые при желании можно решить, а в сложности преодоления устойчивых противоречий между двумя социальными группами общества: меньшинства – осуществляющего управление обществом через СМИ и большинства – бессознательно поглощающего любую информацию.*

Ключевые слова*: киберсоциализация, СМИ, зависимость от информации, множественность своего “Я”, унификация личности, отчуждение от реального мира, формирование необходимого мировоззрения и мировосприятия, формирование новой цифровой культуры и контркультуры, методы управления массами.*

Анотація. *Про формування нового покоління в умовах інформаційного суспільства. Позначені деякі симптоматичні новоутворення, які пов’язані з розвитком залежності від інформації, уніфікацією особистості, відчуженням від реального світу, штучного формування необхідного світогляду та світосприйняття, формуванням нової цифрової культури і контркультури, які поглинають увагу більшості членів суспільства і т.д. Головну проблему в рішенні даної теми автор бачить не в пошуку правильних рішень масової соціалізації суспільства в умовах кіберпростору, які при бажанні можна вирішити, а в складності подолання стійких суперечностей між двома соціальними групами суспільства: меншини, яка здійснює управління суспільством через ЗМІ та більшості, яка несвідомо поглинає будь-яку інформацію.*

Ключові слова: *кіберсоціалізація, ЗМІ, залежність від інформації, множинність свого “Я”, уніфікація особистості, відчуження від реального світу, формування необхідного світогляду та світосприйняття, формування нової цифрової культури і контркультури, методи управління масами.*

Summary. *About forming of a new generation in the conditions of informative society. It highlights some of systematic effects associated with the development of informational dependency alienation from the real world, the artificial formation of the necessary outlook and perception of the world, the formation of the new digital culture and counterculture, which absorbs the attention of most members of society, etc. The main problem in solving the issues the author sees not in mass socialization of society, which can be solved if desired, but in difficulty in overcoming the contradictions between the two stable social groups: minority-which manages society through the media, and the majority- unconsciously absorbing any information.*

Keywords: *cybersocialization, Mass Media, information dependence, the plurality of the “I”, the unification of personality, alienation from the real world, the formation of the necessary attitudes and perception of the world, the formation of the new digital culture and counterculture, methods of controlling the masses.*

© Петряев С.Ю., 2014

Постановка проблемы. Информационные технологии, как продукт информационного общества, сформировали действенный инструмент управления общественным сознанием. Средствам массовой информации (далее – СМИ) отведена ведущая роль в этом процессе. Формирование потоков управляемой информации, а также влияние их на общественное сознание в условиях киберсоциализации – суть предмета изучения ученых всего мира, в том числе украинских: Баранова А.А., Белякова К.И., Брыжка В.М., Дзьобаня А.П., Ландэ Д.В., Пилипчука В.Г., Савиновой Н.А., Фурашева В.Н. и др.

Целью статьи является изучение влияния масс-медиа на современное поколение молодежи в условиях информационного общества.

Изложение основного материала. Что формирует личность? Наверное, следует согласиться, что каждая эпоха, а сегодня уже и каждое поколение, имели свои объективные и субъективные условия формирования сознания личности и общества в целом. Данное явление всегда отражало экономическую, политическую и культурную ступень своего общественного развития. Невольно вспоминаешь слова Воланда к своему слуге Коровьеву из произведения Михаила Булгакова “Мастер и Маргарита”: “…Как по-твоему, ведь народонаселение значительно изменилось?... Они – люди как люди. Любят деньги, но ведь это всегда было... Человечество любит деньги, из чего бы те ни были сделаны, из кожи ли, из бумаги ли, из бронзы или из золота. Ну, легкомысленны... ну, что ж... и милосердие иногда стучится в их сердца... обыкновенные люди... **в общем, напоминают прежних**... квартирный вопрос только испортил их...” [1].

Вот и сегодня, спустя почти сто лет со дня посещения Дьяволом “наших” мест, народонаселение не изменило своего сознания. Все также любит деньги во всех их проявлениях, включая уже и безналичные расчеты, по-прежнему легкомысленны и переживают за глупого щенка, попавшего под колеса несущегося Мерседеса, обыкновенные люди..., **в общем, напоминают прежних**... СМИ только испортили их…

Это, конечно, метафора, но как всегда в этих случаях говорят, в каждой шутке есть лишь доля шутки…

Информационные потоки ведут к интеграции всего общества, создавая единое пространство во всех областях социума, начиная от новостей и знакомств, заканчивая культурой и наукой, образуя “ноосферу” – единую сферу разума. Кроме того, виртуальная жизнь позволяет игнорировать разницу в достатке и других социальных неравенствах общества, которыми насыщена действительность.

Достоинству информационным технологиям посвящено множество научных трудов и они бесспорны, это гигантский шаг человечества, в техническом и технологическом развитии на основе информационной субстанции. Вместе с тем, у каждой медали всегда есть оборотная сторона.

Отметим, что на данный момент система информационного влияния на общественное сознание находится еще на начальном этапе, когда отрабатываются методики влияния, регулируются направленность и содержание ее потоков, изучаются эффекты воздействия и их последствия. Но уже сегодня мы можем отметить ряд характеристик и суждений относительно понимания влияния данного процесса на социализацию общества.

Отбросив философское учение об обществе – как смене общественно-экономических формаций, влияющих на развитие общественных отношений, остановимся на простой и модной сегодня градации переходного периода от

индустриального к информационному обществу. Она была обозначена и описана английским исследователем Джейн Деверсон [2] и продолжена канадским писателем Дугласом Коуплендом [3].

Так, пользуясь языком условностей, послевоенное поколение стали именовать поколением “беби-бум”, связав его с бурным процессом рождаемости населения. На его смену пришло поколение “X”, для которого характерны пики и спады культурных течений. В конце 1980-х годов формируется поколение “Y”, которое окрестили поколением новых технологий. Самое последнее, сегодняшнее поколение получило статус “Z”, в жизнь которого ворвались информационные технологии в самых разных формах своего выражения, включая Интернет-ресурсы.

Если раньше социализация молодого человека поколений “X” и “Y” осуществлялась через семью, школу, коллектив… от индивида к обществу, то сегодня к этим элементам добавились СМИ. Широко воздействуя на все общество в целом, информация воздействует на каждого индивида, формируя симптоматический эффект, связанный с развитием зависимости от информации, унификации личности, отчуждения от реального мира, искусственного формирования необходимого мировоззрения и мировосприятия, формированием новой цифровой культуры и контркультуры, которые поглощают внимание большинства членов общества и т. д.

Через СМИ изменяются психофизические характеристики людей. Рождение Интернета открыло для них своего рода окно к свободному самовыражению своего “Я”, которое в реальной жизни, по этическим причинам или отсутствия непринужденности в поведении (смущении), они боятся или не могут выразить. На этой основе, прежде всего у поколения “Z” развивается диссоциативное расстройство идентичности, связанное с диагнозом раздвоения (или расширения) личности. Другими словами, личность, уходящая в виртуальный мир Интернет пространства, может быть тем, кем ей хочется в данный момент, тем самым формирует множественность своего “Я”. Поэтому, выражаясь символами формальной логики $\mathbf{A \neq A}$ или в нашем случае “Я” не будет равно “Я”.

Свобода самовыражения множественности “Я” в виртуальном пространстве и неограниченный доступ к информационному ресурсу приводит к зависимости от Интернета. Социальные сети поглощают все больше и больше свободное время личности, а значит и всего общества, отрывая ее от реальной жизни. Все ярче вырисовывается современная картина общественного бытия, когда не Интернет служит личности как инструмент решения различных социальных задач, а личность (общество) начинает подчиняться Интернету, который как спрут затягивает ее в бездну информации, из которой она уже не в силах выбраться.

Социализация личности и общества происходит через органы чувств – слух, зрение и сознание, соответственно источниками социализации выступают слово и дело (зрелище).

Так, нескончаемый поток информации, который льется через СМИ и Интернета в частности, поглощается сознанием общества, создает у личности эффект “ступора”, замедления и торможения восприятия, так как человеческий мозг уже не способен ее обработать. Происходит обратный эффект, когда вместо восприятия содержания информации, личность удовлетворяется ее поверхностной обработкой, например, в виде заголовка или какого-либо символического изображения. Другими словами человек произвольно начинает формировать для себя информацию в форме символов.

Данный эффект означает, что увеличение потока информации ведет к ее упрощению, унификации. Человек, начинает мыслить символами. И чем проще и короче

символ, тем быстрее происходит его восприятие, и в то же время, глубинное содержание уже не имеет значения. Например, долго объяснять собеседнику, что представляет собой поколение 1990-х – начала 2000-х годов. Проще сказать поколение “Y”. Или какой смысл писать долгие речи своего уважения или благодарности, проще послать соответствующий “смайлик”. Это конечно простейшие примеры, но они наиболее ярко демонстрируют суть явления.

Унификация информации – объективный процесс. Вместе с тем она ведет к торможению процесса ее анализа, и, в конечном итоге, прекращению критического мышления. Начинает работать “эффект Павлова”. Подмена реальной информации рефлексами на условные символы упрощает процесс восприятия и ускоряет реакцию к действию. Глубокомыслие само по себе отпадает. Образуется доминирование информации над знанием.

Массы традиционно более активно и бессознательно реагируют на короткие символы и лозунги в частности. Только теперь, в отличие от прошлого, СМИ формируют всемирную аудиторию.

На это явление наслаиваются и другие информационные технологии, прежде всего влияющие на когнитивные нарушения человеческого мозга. Например, фильмы ужасов, боевики, открытое демонстрирование откровенных натуралистических сцен секса или насилия влекут за собой неврологические и патологические расстройства не только у молодых людей, но и старшего поколения. Особая роль в этом процессе отводится к современным видеоиграм, охватывающим миллионные аудитории подростков [4, 5].

Через СМИ вбрасываются политические проекты, формирующие массовое общественное мнение. Одним из наиболее действенных сегодняшних проектов является “Окно Овертона”. Казалось бы, немыслимое вчера, сегодня становится нормой для всего общества. Ярким его воплощением выступает проект, связанный с изменением сексуальной морали общества в виде борьбы за права сексуальных меньшинств [6].

Другим примером может служить проект всемирной борьбы за легализацию легких наркотиков, в том числе через всемирную Организацию Объединенных Наций под лозунгом борьбы с ростом криминализации наркомании и благоприятного воздействия на здоровье [7].

И совсем не важно, кто или что, или через кого доносится до потребителя необходимая информация, формирующая сознание, главное, что она должна соответствовать потребности правящей элиты общества, дабы управлять этим обществом, влиять на его сознание и подсознание, формируя тем самым эмоциональную и поведенческую его функцию.

Семья, школа, коллектив… все больше и больше нивелируют, как доминанты социализации, так как тоже становятся объектами воздействия на них информационного потока и информационных технологий. Под флагом свободы информационного пространства уничтожаются традиционные институты социализации личности путем дискредитации роли религии, норм морали, этики и культурных традиций, подменяя их свободой поведения, возведения аморальности и бескультурья в “эталон морали”, а если встречается отпор, то объявляется наступление на демократию и дискриминация свободы выбора личности. Технократизация начинает доминировать над гуманитарностью, символ над мыслью. И самое парадоксальное – **“народу это нравится”**.

Являясь одним из современных социальных факторов, воздействующих на формирование сознания личности, СМИ параллельно осуществляют и его деформацию. Львиная доля в этом процессе осуществляется через социальные сети Интернета, воздействуя на психологическое и социальное состояние молодых людей, которые отличаются от поколения “X” и “Y” еще несформировавшимся самосознанием.

Осознает ли все это поколение “Z”?

Для выяснения данного и других вопросов молодым студентам поколения “Z” (в возрасте от 16 до 21 года) были поставлены вопросы: “Сколько времени в сутки они пользуются социальными сетями? Видят ли они необходимость в углублении правового регулирования Интернет социума? Если да, то какие именно правоотношения нуждаются в правовом регулировании? Если нет, то почему?”

Согласно результатам соцопроса 54 % опрошенных молодых людей проводят свое личное время в социальных сетях Интернета до трех часов в день, 34 % – до шести часов, 12 % – более шести часов. Из общего количества опрошенных респондентов, 37 % выступают категорически против какого-либо правового регулирования социальных отношений в Интернет. Точно такое же количество респондентов, наоборот, за процесс регулирования и 27 % – определиться не смогли.

Заслуживает внимание и позиция комментариев к суждениям. Их оказалось мнение 53 %, т. е. половина опрошенных респондентов, вторая половина – либо не смогла объяснить причину своего выбора, либо проигнорировала. Анализ мнений не многообразен и не отличается глубиной понимания поставленных вопросов. Их можно свести к нескольким позициям. Одну группу респондентов раздражает избыток реклам, в области продажи сигарет, алкоголя и интим услуг, избыточный объем ненужной информации (мы сознательно упустили несколько суждений о защите авторского права и персональных данных), другую – посягательство на свободу доступа к информации. И только один респондент указал, что в социальной сети Интернет пространства много лжи.

Результаты ответов, надо сказать, вполне ожидаемы, они лежат на поверхность повседневной поведенческой функции современных молодых людей, завязанных на СМИ и интернет информацию в частности. Они говорят о том, о чем говорит масс-медиа, они ведут себя так, как говорит масс-медиа, они думают, так как заложено масс-медиа, как и тысячи лет назад, от хутора к селу, от села к городу, от города к стране, а теперь и ко всему миру, методы только другие.

Из анализа видно, что сегодня СМИ играют не то, что особую роль, а архи важнейшую роль в процессе формирования нового “необходимого” правящим кругам общественного сознания. Поэтому, не сложно было вывести характеристику следующего поколения, которому уже присвоили название “A” (Альфа). Родившиеся после 2010 года, в период активного распространения Интернет-сети и информационных технологий, воздействующих на подсознание нового поколения, которому уже предписано стать полноправным движением в цифровом веке, в обязательном порядке будет фигурировать принцип массового сознания без сознания. И если отнестись к этому критически, то данный процесс абсолютно объективный, ибо так было всегда, ибо “Ваши дети – не дети вам. Они – сыновья и дочери тоски жизни по самой себе. Они пришли от вас, но не принадлежат вам. Вы можете дать им ваши слова, но не ваши мысли, ибо у них есть свои мысли. Вы можете учиться у них, но не учить их, ибо их души обитают в долине Завтрашнего дня, где вы не можете побывать даже во снах…” – отметил поэт, философ, писатель конца XIX столетия Джебран Халиль в книге “Пророк” [2].

Сужает ли, расширяет ли Интернет и СМИ в целом реальное жизненное пространство или социализацию личности в обществе не суть важно. Они меняют суть его содержания, а главное – остается. А что же главное? А главное – биологический материал, который остается неизменным и податливым, как и во все эпохи цивилизации. Все то самое, как и раньше, только на более высоком техническом и технологическом уровне.

Наверное, звучит цинично, но подсознательно здравомыслящие люди с этим согласятся. В открытую осудят, а подсознательно согласятся.

Из этого следует, что народонаселение не изменяет своего сознания, меняются лишь технологии управления его сознанием. Они становятся более изощренными и модифицированными. А народонаселение все также любит деньги, по-прежнему легкомысленно, обыкновенные люди…, **в общем, напоминают прежних**…, как и ту толпу, которая кричала – **“распни его”.**

Мы обозначили проблему, но не указали ее решения. Решение всегда есть, только реализация его для меньшинства не выгодна, а для большинства – вне сферы их прагматичных интересов.

Использованная литература

1. М. Булгаков. Мастер и Маргарита. – Режим доступа : //www.loveread.ws/read_book.php ?id=1527&p=38

2. Джебран Халиль. Пророк. – Режим доступа : //www.royallib.ru/book/dgebran_halil/pro rok.html

3. Дуглас Коупленд. Поколение А. – Режим доступа : //www.loveread.ws/read_book.php?id =9870&p=1

4. Влияние СМИ на сознание современной молодежи. – Режим доступа : //www.sibac.in foindex.php/2009-07-01-10-21-16/7852-2013-05-18-04-11-39

5. Баева Л.В. Электронная культура : опыт философского анализа. – Режим доступа : //www.vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=753&Itemid=52

6. Юрий Баранчик. “Окно Овертона”. Как работают информационные технологии по дегуманизации человека и общества. – Режим доступа : //www.stoletie.ru/versia/_okno_overtona _603.htm

7. Мировые лидеры призвали ООН частично легализовать наркотики. – Режим доступа : //www.snob.ru/selected/entry/80856

8. Тоффлер Э. Метаморфозы власти : знание, богатство и сила на пороге XXI века / Э. Тоффлер ; [пер. с англ.]. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 669 с.

9. Beadoin T. Virtual Faith : The Irreverent Spiritual Quest of Generation X. – San Francisco, 1998.

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~

УДК 340.1:316.324.8

ПАНОВА І.В., *кандидат юридичних наук, доцент,*
кафедра загальноправових дисциплін
факультету права та масових комунікацій ХНУВС

ПАРАДИГМА СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Анотація. *Про систему понять і уявлень, які властиві сучасному періодові розвитку науки інформаційного права.*
Ключові слова: *предмет, система, галузь, інформаційне право.*

Аннотация. *О системе понятий и представлений, которые свойственны современному периоду развития науки информационного права.*
Ключевые слова: *предмет, система, отрасль, информационное право.*

Summary. *About the system of concepts and ideas that are inherent to the contemporary period of information law science.*
Keywords: *object, system, industry, information law.*

Постановка проблеми. Тривалі дискусії щодо нинішнього стану розвитку науки інформаційного права України обумовлюють об’єктивну необхідність розробки науково-обґрунтованих засад розвитку сучасного інформаційного суспільства. Про це свідчить низка статей та виступів науковців, представників правозастосовних органів на наукових, науково-практичних конференціях, семінарах, “круглих столах” тощо. Недостатня обґрунтованість позицій дослідників щодо місця інформаційного права в системі права України викликає у багатьох вчених сумніви щодо існування останнього як галузі права [1, с. 328-329]. Проте сьогоднішній етап розвитку інформаційного суспільства не можливо забезпечити в рамках адміністративного, або цивільного права з огляду на підвищення рівня життя, починаючи від дозвілля, побуту, глобального інформаційного обміну, електронної торгівлі, модернізації виробничих процесів й управління малими, середніми підприємствами та глобальними корпораціями та закінчуючи створенням дедалі новіших інформаційно-програмних та апаратних засобів, без яких вже важко уявити подальше існування та розвиток людства. Таким чином, існування інформаційного права України потребує вирішення питання загальнотеоретичних основ інформаційного права з двох визначальних позицій. Перша пов’язана з місцем і роллю інформаційного права у вітчизняній системі права, друга позиція характеризується змістом основних завдань, що покладаються на цю галузь права як на одну із визначальних правових підвалин розвитку інформаційного суспільства.

Інформаційне право можна віднести до молодих та, як засвідчують теорія і практика, складних галузей системи права України. Тож усвідомлюється суспільна потреба в необхідності подальшого системного теоретичного розвитку і вдосконалення цієї галузі права та законодавства. Адже, право – це соціальне явище, надбання духовної культури людства, тому право не може бути позбавлене творчої основи, за допомогою якої розбудовуються нові соціально-економічні відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан інформаційного суспільства сьогодні потребує від правової системи динамічного розвитку, вироблення відповідних доктринальних положень і комплексної організації правового забезпечення інформаційної сфери. Сьогодні цим важливим проблемам, від вирішення яких залежить

© Панова І.В., 2014

подальше удосконалення галузі інформаційного права, а відтак й інформаційного законодавства і практики його застосування, присвячено чимало наукових праць, що розкривають змістовні питання правового регулювання інформаційних відносин (І.В. Арістова, О.А. Баранов, К.І. Бєляков, І.Л. Бачило, В.М. Брижко, В.Д. Гавловський, М.В. Гуцалюк, Р.А. Калюжний, В.А. Копилов, Б.А. Кормич, О.В. Кохановська, А.І. Марущак, О.Г. Марценюк, А.М. Новицький, В.Г. Хахановський, М.Я. Швець, Ю.С. Шемшученко та ін.). Проте багато правових аспектів цієї проблеми залишаються вивченими не в повною мірою, крім того, зумовлює появу нових інститутів та норм в системі інформаційного права впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у: державне управління, охорону здоров’я, культуру, освіту, науку, бізнес; розвиток національної інформаційної інфраструктури та її інтеграція до світової інфраструктури; захист персональних даних; забезпечення відкритості інформації про діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування, розширення доступу до неї та надання можливості безпосередньої участі як інститутів громадянського суспільства, так і громадян у процесах підготовки і проведення експертизи проектів актів законодавства, здійснення контролю за результативністю і ефективністю діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування; удосконалення інформаційного законодавства; забезпечення інформаційної безпеки України.

Метою статті є дослідження сукупності філософських, загальнотеоретичних основ науки інформаційного права, а завданням – сформулювати систему понять і уявлень, які властиві сучасному періодові розвитку науки інформаційного права. Її новизна полягає в тому, що вперше надано авторський погляд на проблеми визначення теоретико-правової сутності інформаційного права та означено тенденції та перспективи розвитку його складових.

Виклад основного матеріалу. Становлення і розвиток науки інформаційного права в цілому, а також її окремих складових доцільно розглядати як “виникнення і рух правових ідей та поглядів у межах розвитку філософії права, як історія правових учень” [2; 3]. Для загальнотеоретичного дослідження питання про науку інформаційного права важливим є пошук не тільки змін у соціальних умовах того чи іншого етапу розвитку юридичної науки, а й у першу чергу змін у сфері юридичних поглядів, уявлень та мислення, в тому числі щодо проблем розвитку інформаційного суспільства.

Україна має власну історію розвитку базових засад інформаційного суспільства: діяльність всесвітньо відомої школи кібернетики; розроблення на початку 90-х років минулого століття концепції та програми інформатизації; створення різноманітних інформаційно-комунікаційних технологій і загальнодержавних електронних інформаційно-аналітичних систем різного рівня та призначення [4].

Велику роль у формуванні методології наукового напряму “інформаційне право” відіграли як гуманітарні (філософія, філософія права, соціологія, когнітологія, праксеологія тощо), так і природознавчі науки, особливо технічна та біологічна інформатика тощо, на межі яких формуються нові наукові дисципліни і через які адаптуються їхні методології до конкретної сфери суспільних відносин щодо інформаційного ресурсу [5, с. 111].

В основі інформаційного права лежить право людини на інформацію. Так, ст. 34 Конституції України закріплює право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [6]. Це право кореспондує відповідний обов’язок держави, який закріплений у ст. 7 Закону України “Про інформацію”: Держава гарантує всім суб’єктам інформаційних

відносин рівні права і можливості доступу до інформації. Ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел одержання інформації, за винятком випадків, передбачених законом [7]. Ця норма публічного права знайшла свій розвиток у багатьох нормативних актах: у Цивільному кодексі України [8], зокрема, ст. 302, а також у ст. 117, яка називає інформацію об’єктом цивільних прав. У Законі України “Про доступ до публічної інформації” [9] стосовно забезпечення прозорості та відкритості суб’єктів владних повноважень і створення механізмів реалізації права кожного на доступ до публічної інформації, зокрема, закріплюється: обов’язок розпорядників інформації надавати та оприлюднювати інформацію; можливість здійснення парламентського, громадського та державного контролю за дотриманням прав на доступ до публічної інформації; настання юридичної відповідальності за порушення законодавства про доступ до публічної інформації. У Законі України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки” [10] щодо захисту інформаційних прав громадян, насамперед доступності інформації, захисту інформації про особу, забезпечення інформаційної безпеки тощо. Зазначене положення взаємопов’язане зі ст. 17 Конституції України, де забезпечення інформаційної безпеки названо однією з найважливіших функцій держави та справою всього Українського народу.

Визначене у ст. 5 Закону України “Про інформацію” право кожного на інформацію, деталізується у положення багатьох нормативних актів. Наприклад, положення, що інформація про вплив товару на життя та здоров’я людини не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом, конкретизується не тільки у нормах Цивільного кодексу України (ст. 700. Надання покупцеві інформації про товар), а й Законі України “Про захист прав споживачів” [11] який закріплює, що споживач має право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору. З метою реалізації права громадян на інформацію про безпеку та якість харчових продуктів Закон України “Про безпечність та якість харчових продуктів” [12] встановлює вимоги до етикетування харчових продуктів. Зокрема, визначає обов’язок осіб, які займаються виробництвом або введенням в обіг харчових продуктів, забезпечувати наявність достатньої та надійної інформації щодо поживної цінності, складу, належних умов зберігання, застережень та приготування харчових продуктів. Як бачимо, поєднання норм публічного і приватного права як прояв єдності права і його поділу на галузі, що особливо яскраво простежується в інформаційному праві, і є необхідністю його існування.

З нормативного погляду інформаційне право – це система правових норм, що регулюють суспільні відносини на основі спільного предмета правового регулювання, яким є відносини, що формуються в ході забезпечення реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб в інформаційній сфері. Основними елементами інформаційної сфери є: інформація, в тому числі інформаційні ресурси (документи, банки і бази даних, архіви, бібліотеки, музейні фонди тощо) та інформаційна інфраструктура (організаційні структури, що забезпечують збір, обробку, зберігання, розповсюдження, пошук і передачу інформації, в тому числі забезпечують інформаційну безпеку; інформаційно-телекомунікаційні структури; інформаційні, комп’ютерні і телекомунікаційні технології; системи засобів масової інформації) [13, с. 86].

Інформаційне право, як комплексна галузь права, об’єднує норми ряду галузей права, кожна з яких містить як норми, що регулюють відносини щодо охорони і використання конкретного інформаційного ресурсу (скажімо архівів), так і норми права,

спрямовані на використання інформації, інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури в цілому.

Інформаційне право, включаючи норми інших галузей права, взаємопов’язане з іншими галузями права і може реалізовуватися тільки у взаємодії з ними. Так, порядок формування Національного архівного фонду, є предметом правового регулювання як інформаційного, так і адміністративного права. Питання реалізації права власності на документи Національного архівного фонду входять як у сферу інформаційного, так і господарського та цивільного права. Правове регулювання інституту власності на інформацію займає однаково вагоме місце як у системі цивільного права, так і інформаційного. Теж саме можна сказати і про державне управління й регулювання у сфері телекомунікацій та укладення договору між оператором, провайдером телекомунікацій і споживачем телекомунікаційних послуг. Відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері міститься в адміністративному та кримінальному законодавствах.

Нині в Україні поки що не розроблена концепція теоретичних засад розвитку окремих галузей права. Це стосується й інформаційного права. Як сукупність правових норм система права не співпадає із системою законодавства. Так, інформаційне право на відміну від інформаційного законодавства, як системи нормативно-правових актів, що регулюють інформаційно-правові відносини, включає різні інформаційно-правові норми, у тому числі норми права, що містяться в актах інформаційного законодавства, а також і норми права, що входять до складу нормативно-правових актів джерел інших галузей законодавства, зокрема адміністративного та цивільного.

Виокремлення галузі права в системі права має ґрунтуватись на певних критеріях. Зазвичай такими критеріями називають предмет (матеріальний критерій) і метод (юридичний критерій) правового регулювання [14, с. 239].

Загальновизнано, що предметом правового регулювання є суспільні відносини, на які спрямовує свій регулюючий вплив право. Предметом правового регулювання є найбільш важливі та суспільно-значимі відносини, які потребують визначення у якості загальних норм, певних правил.

Метод правового регулювання – це система притаманних для тієї чи іншої галузі права юридично значимих засобів та інструментів, за допомогою яких здійснюється вплив на поведінку суб’єктів права, приводиться в дію правова норма. Метод правового регулювання має свою структуру: встановлення меж регульованих відносин, ухвалення відповідних нормативно-правових актів, що регулюють поведінку суб’єктів права, наділення учасників суспільних відносин правоздатністю та дієздатністю, визначення меж відповідальності за порушення цих установлень [15, с. 235].

Методи правового регулювання інформаційних відносин реалізуються через характер правових норм. Вони можуть бути імперативними, тобто вимагають від сторін правовідносин належної поведінки (норми-приписи), або можуть забороняти діяти певним чином (норми-заборони). В системі інформаційного права імперативний метод використовується для встановлення відповідних обов’язків суб’єктів владних повноважень, обов’язків розпорядників інформації надавати та оприлюднювати інформацію, порядку реалізації права на доступ до інформації, врегулювання діяльності в сфері телекомунікації тощо.

Норми інформаційного права можуть мати й диспозитивний характер, тобто надавати суб’єктам правовідносин певну волю дій зі встановлених взаємних прав і обов’язків (норми, що дозволяють) або пропонувати кілька варіантів поведінки (рекомендаційні норми). Диспозитивний метод як можливість суб’єктів вибирати

варіанти поведінки у межах, встановлених чи не заборонених правом, більше властивий для цивільного права, міжнародного приватного права, господарського права. У системі інформаційного права диспозитивний метод є менш поширеним і використовується, наприклад, у правовому регулювання договорів про надання інформаційних послуг, про створення і розповсюдження реклами тощо.

Таким чином, метод правового регулювання інформаційного права можливо і необхідно досліджувати, не ставлячи його в залежність від пошуків підстав класифікаційної основи в побудові системи права. Передусім необхідно виявити основні властивості загального методу правового регулювання, оскільки їх дія поширюється на будь-яку галузь права, в тому числі і на метод правового регулювання інформаційних правовідносин. Для цього слід визначитися з тим, що є носієм цих властивостей. Таким носієм властивостей загального методу правового регулювання є правова норма, причому загальна правова норма, яка була б відірвана від конкретних суспільних відносин, і яка покликана регулювати їх, тобто така, що є лише дефініцією і визначена загальною теорією права.

Автор підтримує точку зору, що традиційного використання предмету і методу правового регулювання як критеріїв для розмежування структури права на галузі та визначення достатності віднесення правового масиву до сформованої галузі права недостатньо. Цей критерій, який добре спрацьовує у сфері цивільного і кримінального права, не може штучно застосовуватись при характеристиці усіх галузей права. Особливо це стосується нових галузей права – ядерного, екологічного, інформаційного та інших, де врахування їх правових режимів має особливо велике значення [16; 17, с. 260-261]. До уваги також треба брати і принципи права. Принципами права вважають його основні начала, вихідні положення та ідеї, які є універсальними та визначають особливості формування, розвитку та функціонування права, а також зміст і особливості правового регулювання.

Принципи права поділяють на політичні, ідеологічні, морально-етичні, релігійні, соціальні, економічні та юридичні. У залежності від їх ролі у формуванні права принципи права поділяються на загально-правові (загально-юридичні), міжгалузеві та галузеві. В числі загально-правових принципів назвемо принцип пріоритету природних прав людини в системі права, принцип рівності усіх громадян перед законом, демократизму, справедливості, принцип юридичної відповідальності, верховенства права. Навіть серед загально-правових принципів принцип поділу права на публічне і приватне право є першим свідченням того, що в основі поділу права на галузі і підгалузі має лежати не тільки предмет і метод правового регулювання, але й принципи права. Якщо міжгалузеві принципи права проявляються у кількох галузях права, то галузеві є властивими для даної галузі права [17]. Так, спеціальними принципами для галузі інформаційного права є: відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя; прозорість та відкритість діяльності суб'єктів владних повноважень тощо.

Крім того, в сучасній українській правовій системі формується “правовий ґрунт” для сприйняття дуалізму в розумінні основоположних принципів права. На думку С.П. Погребняка [18, с. 60] певний крок до визнання основоположних принципів права самостійним джерелом права зроблений Конституційним Судом України. Так, у рішенні від 02.11.04 р. № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м’якого покарання Суд зауважив, що одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується

лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об’єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою отримала відображення в Конституції України [19].

Таким чином, можна говорити, що принципи інформаційного права можуть розглядатися як один з таких соціальних регуляторів, що легітимований суспільством, зумовлений історично досягнутим культурним рівнем інформаційного суспільства та відповідає ідеї права, тобто як один з елементів права. Особливо з огляду на те, що в повній мірі мораль не може взяти на себе обов’язок та відповідальність за врегулювання зазначених інформаційних відносин, таким регулятором повинно стати інформаційне право, спрямоване на якісне та ефективне регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері.

Таким чином, з’ясування предмету і методів правового регулювання, а також принципів інформаційного права визначає шляхи та особливості формування галузі законодавства, результатом розвитку якого, як правило, є створення галузі права. У той же час існуючі підходи до визначення теоретичних основ інформаційного права є нічим іншим як різними напрямами конкретизації змісту останнього та проявляють узагальнену (і єдину) сутність інформаційного права. Різноманітні формулювання інформаційного права завдяки його об’єктивним властивостям виражають в цілому природу, зміст і специфіку інформаційного права, закріплюють розуміння інформаційного права як окремої галузі, відмінної від інших галузей. Втім як зазначені об’єктивні властивості, так і підвалини сутності інформаційного права відокремлюють дефініцію інформаційного права від інформаційного законодавства, тобто не залежать від волі законодавця, а історично та логічно йому передують.

Потрібно також зазначити, що закон (те, що встановлюється як “право”) може як відповідати, так і суперечити праву, бути формою нормативної конкретизації окремих його положень. Свідченням цьому є тривалі дискусії довкола дефініції інформації, зокрема, різні тлумачення останньої у юридичній літературі та у нормативно-правових актах. В даному випадку доречно згадати тезу, що тільки як форма вираження права закон набуває ознак правового явища [20, с. 37]. Тільки завдяки таким нормативним актам, котрі будуть врахувати науково-теоретичні розробки, інформаційне законодавство отримає державно-владне загальнообов’язкове визнання і захист, отримає законну силу. Лише будучи формою вираження об’єктивно обумовлених атрибутів інформаційного права, закон набуде властивостей правового закону. Адже правовий закон це і є право (з усіма його необхідними прикметами), що набуло офіційної форми визнання, конкретизації і захисту, тобто – законної сили.

З позиції визнання правової природи і сутності закону, зрозуміло, що загальнообов’язковий характер має тільки правовий закон. Можливість зловживання поняттям права і формою закону в дійсності не знецінює роль та значення закону як правового за своєю природою явища, як необхідну загальнообов’язкову форму вираження і дії інформаційного права щодо захисту інформаційних прав громадян, насамперед стосовно доступності інформації, захисту інформації про особу, підтримки демократичних інститутів та мінімізації ризику “інформаційної нерівності” тощо. Завдання науковців на сучасному етапі розвитку інформаційного права саме і полягає у тому, щоб тільки праву надавалась законна сила і разом з тим щоб закон був завжди і тільки правовим.

В контексті розрізнення і співвідношення права і закону загальнообов’язковість закону обумовлена його правовою природою і є наслідком загальної значимості об’єктивних властивостей права, показником соціальної потреби і необхідності владного дотримання, конкретизації і захисту принципу і вимог права у відповідних нормативно-правових актах, що регулюють суспільні відносини в інформаційній сфері.

Основна відмінність між вихідними формулюваннями інформаційного права, що фіксують його об’єктивні властивості, і цим додатковим визначенням полягає в тому, що об’єктивні властивості інформаційного права не залежать від волі законодавця, тоді як загальнообов’язковість правового закону, залежить і від волі законодавця (від офіційно-владного опосередкування між вимогами права і формою їх конкретного законодавчого вираження, від владних оцінок і рішень), і від ряду об’єктивних умов (ступеня розвитку інформаційного суспільства, наявності умов, об’єктивно необхідних для появи і дії правових законів і т. д.).

Відносно інформаційного права в його співвідношенні із законом всі названі визначення права мають субстанціональне (змістовне) значення, розкривають різні аспекти сутності правового закону і, отже, входять в його загальне (і єдине) поняття. Саме тому, говорячи про систему понять і уявлень про інформаційне право і відповідні дефініції, варто мати на увазі правовий закон. Важливо, що ці дефініції виконують своє основне призначення, включаючи в загальне поняття інформаційного права змістовні характеристики інформаційного права і в його розрізненні із законом, і в його збіг із законом.

Оскільки сучасний розвиток інформаційного права забезпечується у першу чергу в результаті правотворчої діяльності держави, варто проаналізувати проблеми розвитку інформаційного законодавства. Оскільки співвідношення галузі інформаційного права і галузі інформаційного законодавства істотно впливає на правотворчу практику та часто диктує особливості розвитку галузі інформаційного права.

Основою інформаційного законодавства є інформаційне право. Під інформаційним законодавством варто розуміти комплексну галузь законодавства, що регулює інформаційні відносини – суспільні відносини в інформаційній сфері, та має своєю метою створення і збереження правопорядку в інформаційній сфері як гарантії реалізації конституційного права кожної людини на інформацію. Ще однією об’єктивною передумовою важливості унормування інформаційного права є виникнення інформаційних загроз людині, суспільству та державі. Для досягнення такої мети інформаційним законодавством висуваються конкретизовані цілі і ставиться ряд спеціальних завдань, які формулюються, як правило, на рівні конкретних законодавчих актів. Чинне інформаційне законодавство України значною мірою оновлене впродовж останніх років і процес цей триває. Домінуючою ознакою цього процесу останнім часом є створення цілісного та диференційованого правового механізму забезпечення інформаційної безпеки як держави, так і людини, і суспільства.

На сучасному етапі інформаційне законодавство України продовжує розвиватись з урахуванням загальних принципів, визначених у Конституції України та базуватися на принципах свободи створення, отримання, використання та розповсюдження інформації; об’єктивності, достовірності, повноти і точності інформації; гармонізації інтересів людини, суспільства та держави в інформаційній діяльності; обов’язковості публікації інформації, яка має важливе суспільне значення; обмеження доступу до інформації виключно на підставі закону; мінімізації негативного інформаційного впливу та негативних наслідків функціонування інформаційно-комунікаційних технологій; недопущення незаконного розповсюдження, використання і порушення цілісності

інформації; гармонізації інформаційного законодавства та всієї системи вітчизняного законодавства.

Таким чином, розвиток законодавства виступає способом і формою розвитку права. Становлення галузі законодавства є однією із найважливіших умов формування галузі інформаційного права.

Тривалий час в Україні відбуваються реформаційні процеси, що охопили всі сфери суспільного життя. Значних видозмін зазнали й суспільні відносини в інформаційній сфері. Незважаючи на прийняття чисельних нормативно-правових актів, закріплені в них положення ефективно не функціонують, свідченням чому є наявні загрози інформаційній безпеці, маніпулювання свідомістю людей, порушення прав громадян в інформаційній сфері, значні труднощі у реалізації політики з впровадження електронного урядування, що тільки підсилює корупційні схеми при одержанні дозволів, узгоджень та інших документів. Виникає нагальна потреба розробки стандартів даних та інформаційних ресурсів, технологій формування, зберігання та передачі даних, алгоритмів обробки та аналізу інформації та прийняття управлінських рішень.

На жаль, інтегрованої системи повноважень центральних органів виконавчої влади у важливіших завданнях з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері інформатизації, розвитку інформаційного суспільства та електронного урядування не сформовано. Існування відокремлених нормативно-правових актів щодо проведення стратегічних реформ це не компенсує. Ситуацію погіршує видання численних актів, які формують сукупність різнопланових завдань у стратегічних сферах реформування, що мають різне значення та часто не підкріплені ані організаційно, ані ресурсами. Актуальним вбачається модернізація державних органів за напрямком узагальнення та об’єднання інформаційних ресурсів в єдину сукупність стратегічних пріоритетних напрямів, забезпечення чіткої системи державного управління. Важливу роль у врегулюванні таких інформаційних процесів покликане відіграти право, яке має можливість впливати на хід названих процесів безпосередньо, підтримуючи найбільш актуальні та доцільні суспільні відносини.

В свою чергу, розвиток української правової системи, визнання пріоритету прав і свобод людини і громадянина в інформаційній сфері, активне становлення, включення у глобальний світовий інформаційний простір національної інформаційної сфери потребує чергових досліджень щодо розуміння правових понять та інститутів, пов’язаних з розвитком інформаційного суспільства в Україні. У центрі ж правового регулювання опиняються життєво важливі інтереси України в інформаційній сфері; реальні та потенційні загрози інформаційній безпеці України; пріоритети державної політики у сфері інформаційної безпеки; основні напрями діяльності держави у сфері забезпечення інформаційної безпеки; об’єкти інформаційної безпеки і суб’єкти забезпечення інформаційної безпеки та їх основні функції; засади міжнародного співробітництва у сфері інформаційної безпеки; відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері тощо.

Особливістю сучасного етапу розвитку вітчизняного інформаційного права є збільшення в ньому питомої ваги правових норм, що забезпечують захист національного інформаційного простору, а також інформаційної безпеки людини і громадянина, суспільства і держави. Особливо з урахуванням масованого і агресивного інформаційного наступу російської пропаганди, яка всупереч європейським стандартам у сфері діяльності засобів масової інформації намагалася розпалювати в Україні міжнаціональну ворожнечу та сепаратистські настрої, посягала на державний суверенітет і територіальну цілісність України.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Інформаційне право, як комплексна галузь, включає норми різних галузей права, які регулюють відносини щодо обігу інформації, використання інформаційних ресурсів та функціонування інформаційної інфраструктури та відображають інформаційну політику держави. Це комплексна галузь права, яка об’єднує правові норми, що регулюють різноманітні відносини у інформаційній сфері, реалізується у тісному взаємозв’язку з іншими галузями права.

Таким чином, вбачається необхідним подальше опрацювання системи понять і уявлень, які властиві теперішньому періодові розвитку науки інформаційного права, що має визначати: оптимальне визначення суспільних відносин щодо інформації, які утворюють предмет інформаційного права; оптимальне використання доступних для інформаційного права методів регулювання відносин; визначення оптимального кола об’єктів інформаційних відносин, регульованих нормами права; оптимальну реалізацію підходів до регулювання інформаційних відносин в залежності від об’єкта таких відносин – інтегрованого та диференційованого; розвиток системи інформаційного законодавства з урахуванням потреб інформаційного суспільства; оптимальне врегулювання інформаційних відносин з приводу оптимального кола об’єктів; використання всіх доступних правових засобів і заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства та держави та ін., втілення в життя комплексного, всебічного підходу до правового регулюванню інформаційних відносин передбачає максимальне використання доктрини інформаційного права, що, з одного боку, забезпечить наукову обґрунтованість існування галузі інформаційного права, а з іншого, – неминуче забезпечить ефективність дії норм інформаційного права, що є його найважливішою умовою. Перш за все, зазначені загальнотеоретичні основи мають слугувати науковим підґрунтям діяльності суб’єктів інформаційного права, які займаються нормотворчою, в тому числі законодавчою, діяльністю.

Використана література

1. Мельник Р.С. Система адміністративного права України : дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.07 / Роман Сергійович Мельник. – Х., 2010. – 415 с.

2. Новгородцев П.И. Историческая школа юристов / П.И. Новгородцев. – М., 1999.

3. Нерсесянц В.С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства / В.С. Нерсесянц. – М., 1998.

4. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.13 р. № 386-р // Урядовий кур’єр від 13.06.13 р. № 105.

5. Бєляков К. І. Організаційно-правове та наукове забезпечення інформатизації в України: проблеми теорії та практики : дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.07. – К., 2009. – 419 с.

6. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

7. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

9. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.

10. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.

11. Про захист прав споживачів : Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.

12. Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 19. – Ст. 98.

13. Панова І.В. Щодо предмета інформаційного права // Європейські перспективи : науково-практичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 82-87.

14. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник / О.Ф. Скакун. – Харьков : Консул, 2000. – 704 с.

15. Общая теория государства и права : академический курс : в 2-х т. – Т. 2. Теория права ; под ред. проф. М.Н. Марченко. – М. : Издательство “Зерцало”, 1998. – 622 с.

16. Костицький В.В. До питання про розвиток системи права та критерії його поділу на галузі (на прикладі екологічного й повітряного права). – Режим доступу : //www.kostytsky.com.ua/upload/doc/sprava.pdf

17. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів 3-14 юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.] ; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.

18. Погребняк С.П. Основоположні принципи права : дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.01 / Станіслав Петрович Погребняк ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – 433 с.

19. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.04 р. № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м’якого покарання) // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975.

20. Нерсесянц В.С. Философия права : учебник для вузов / В.С. Нерсесянц. – М. : Издательская группа ИНФРА, 1997. – 652 с.

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~

І н ф о р м а ц і й н е з а к о н о д а в с т в о

УДК 007:304:001

КРАСНОСТУП Г.М., *кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,*
НДІІП НАПрН України

ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНВЕРГЕНТНИХ МЕДІА: СКЛАДНІСТЬ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ РЕГУЛЯТОРНИХ МЕХАНІЗМІВ

Анотація. *Про правове регулювання суспільних відносин щодо конвергентних медіа та регуляторні механізми в інформаційній сфері.*
Ключові слова: *традиційні, нові, соціальні та конвергентні засоби масової інформації.*

Аннотация. *О правовом регулировании общественных отношений относительно конвергентных медиа и регуляторных механизмах в информационной сфере.*
Ключевые слова: *традиционные, новые, социальные и конвергентные средства массовой информации.*

Summary. *About the legal adjusting of public relations in relation to convergence media, as well as practical application of regulation mechanisms in an information sphere.*
Keywords: *information, traditional, new, social and convergence media.*

Постановка проблеми. З моменту своєї появи засоби масової інформації стали найважливішим інструментом свободи вираження поглядів.

Останні дослідження та публікації фахівців у сфері інформаційного права, зокрема, О. Баранова, О. Вознесенської, Д. Дуцик, О. Ляхова, Л. Мудрак, Д. Проценко, О. Рачинська, Д. Тупчієнко Т. Шевченка свідчать, що вони зробили значний внесок у дослідження правового регулювання суспільних відносин щодо діяльності засобів масової інформації в мережі Інтернет. Разом з цим, більш глибокого дослідження потребує питання перспектив правового регулювання конвергентних медіа, а також формування та реалізації державної політики у цій сфері.

Метою статті є визначення сутності і змісту такого поняття як “засіб масової інформації”, його видів, розробка практичних рекомендацій щодо правового регулювання суспільних відносин стосовно діяльності конвергентних медіа.

Виклад основних положень. Майже третина громадян України є користувачами мережі Інтернет – за підрахунками Міжнародного союзу електрозв’язку їх кількість становить близько 15 млн. Громадяни України дедалі активніше опановують нові форми комунікацій, зокрема “соціальні медіа”: ними охоплено близько 7 – 8 млн. наших співвітчизників, тобто в Україні стрімко формується масова Інтернет-аудиторія та специфічне “мережеве” соціокультурне середовище, що за своїми основними параметрами буде подібним до таких у розвинених країнах [1].

Під час дослідження міжнародних принципів правового функціонування медіа Рачинська О. звертає увагу на підписану у 2011 році Спільну Декларацію про свободу висловлювання поглядів та Інтернет, підкресливши визначальну роль Інтернету в наданні права голосу мільярдам людей у світі, суттєвого розширення можливостей отримувати інформацію, зміцнення плюралізму та забезпечення звітності [2, с. 3].

© Красноступ Г.М., 2014

Отже, політика стосовно засобів масової інформації має сповна враховувати ці аспекти у визначенні поняття “засіб масової інформації”.

Статтею 22 Закону України “Про інформацію” визначено поняття “засоби масової інформації”. Так, засоби масової інформації – це засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації [3].

Засоби масової інформації (або *mass-media* – від лат. *mass* – “маса”, “чисельний” і *medius* – “середній”, “нейтральний”) – періодичні друковані видання та інші форми розповсюдження інформації серед необмеженого кола осіб, соціальних груп, держав з метою оперативного інформування їх про події і явища у світі, конкретній країні, певному регіоні, а також на виконання спеціальних соціальних функцій [4, с. 134].

Традиційні засоби масової інформації активно поширюють інформацію в мережі Інтернет.

Визначення поняття “нові медіа” (тобто, нові засоби масової інформації) є простим і складним одночасно.

Інтерактивне спілкування з користувачами не є обов’язковою умовою для визнання нових послуг зв’язку в якості засобу масової інформації або пов’язаною із засобами масової інформації діяльності.

Телебачення вже давно співпрацює з глядачами у форматі громадської думки: дзвінки в студію, студійно-аудиторні дискусії, ігрові шоу, вікторини, ток-шоу та подібне. Особливий сплеск популярності мають реаліті-шоу, які збільшили участь “пересічних громадян” у створення ефірів.

Сьогодні часто застосовують поняття “нові медіа”, з якими нерідко ототожнюється з діяльністю соціальних (Facebook, Livejournal, Twitter, YouTube), які можуть використовуватися не лише для розваг, але і для професійного розвитку, спілкування, отримання новин та обміну інформацією. Незважаючи на популярність соціальних мереж, швидше за все, вони не будуть самодостатніми засобами громадського впливу.

Політика та регулювання, як правило, далеко позаду подій, що трапляються в реальному житті. Щоб мати правильне усвідомлення цих подій і можливість впроваджувати адекватну і перспективну політику, ми повинні навчитися ставитися до “нових” засобів масової інформації та контенту, що вони поширюють, як до норми – в точності так, як до так званих засобів масової інформації “цифрового походження” [5, с. 15].

21 вересня 2011 року Комітетом міністрів Ради Європи було прийнято Рекомендації державам-учасницям CM/Rec (2011)7 про нове визначення медіа [6].

Комітет міністрів, згідно з умовами статті 15. b Статуту Ради Європи, рекомендував державам-учасницям:

– прийняти нове широке визначення медіа, яке охоплюватиме усіх дійових осіб, залучених у виробництво та поширення, поширюючись на потенційно велику чисельність громадян, контент (наприклад, інформація, аналіз, коментар, думка, освіта, культура, мистецтво та розваги в текстовій, аудіо, візуальній, аудіовізуальній чи іншій формі) та прикладні програми, які створюються з метою сприяння інтерактивним засобам масової інформації (наприклад, соціальним мережам) або іншим масштабним інтерактивним видам діяльності на основі контенту (наприклад, он-лайновим іграм), зберігаючи при цьому (в усіх таких випадках) редакційний контроль або нагляд над контентами;

– розглянути питання регуляторних потреб відносно усіх дійових осіб, які надають послуги або продукти в медійній екосистемі, з метою забезпечення гарантій права людей на пошук, отримання та передачу інформації відповідно до статті 10 Європейської Конвенції з прав людини, та поширити на таких дійових осіб відповідні

гарантії недопущення втручання, яке іншим чином може серйозно вплинути на права, передбачені у статті 10, включно з тими ситуаціями, коли ризик виникає у зв’язку з неправомірним самообмеженням або самоцензурою;

– застосувати критерії, передбачені у додатку до Рекомендації, з урахуванням зваженої та диференційованої відповіді, до дійових осіб, які охоплюються новим значенням медіа, виходячи з відповідних стандартів Ради Європи стосовно медіа, беручи до уваги специфіку їх функцій у медійному процесі та їх потенційний вплив і важливе значення у забезпеченні або зміцненні належного врядування в демократичному суспільстві;

– залучатися до діалогу з усіма дійовими особами в медійній екосистемі з метою забезпечення ознайомлення їх з відповідною законодавчою базою; запрошення традиційних та нових медіа до обміну належними практиками та у відповідних випадках консультацій між ними з метою формування інструментів саморегулювання – наприклад, кодексів поведінки, в яких будуть враховуватися та вноситися у прийнятній формі загальноприйняті медійні та журналістські стандарти;

– приймати стратегії поширення, формування або забезпечення прийнятних рівнів надання публічних послуг, які гарантуватимуть задовільний рівень плюралізму, урізноманітнення контенту та споживчого вибору і забезпечуватимуть ретельне вивчення або моніторинг нових напрацювань;

– не послаблювати увагу до вирішення ситуацій великої концентрації в медійній екосистемі, яка може призводити до неналежного використання здатності дійової особи формувати або впливати на громадську думку чи вибір людей, що може мати потенційно серйозні наслідки для врядування, а плюс до того ще й на політичний плюралізм та демократичні процеси, особливо коли у цьому відношенні набувають актуальності нові види послуг, прикладних програм або платформ;

– вживати заходів індивідуально або колективно з метою поширення таких підходів на відповідних міжнародних форумах.

У Китайській Народній Республіці до нових медіа відносять розсилку новин за допомогою СМС-повідомлень.

Канадська комісія з питань телерадіомовлення та телекомунікацій пропонує до використання наступне визначення: “нові медіа – це медіа послуги, що поширюються через Інтернет та включають в себе широкий спектр комунікаційних продуктів і послуг із використанням відео, аудіо, графіки та буквено-цифрового тексту. Такі послуги включають, але не обмежуючись, відеоігри, електронну пошту, он-лайн-послуги пейджингового зв’язку, надсилання факсів, електронну комерцію та IP телефонію” [7, с. 7].

На думку Мудрак Л.М., нові медіа – це, передусім, нові технології, поширення та злиття старих традиційних форм медіа з Інтернетом (конвергентні – тобто злиті або змішані технології) [8].

Інший широко вживаний термін, що використовується поряд із терміном “нові медіа”, – це конвергентні засоби масової інформації.

Цодіков Л. зазначає, що “у недалекому минулому, коли слово “медіахолдинг” означало компанію, що володіє різними медійними організаціями, здатними випускати цілком конкретний продукт: газету, журнал, телеканал, радіостанцію, – все було просто і ясно. Один продукт – одна редакційна структура. І, незалежно від використовуваних бізнес-моделей, усе було цілком пристойно у фінансовому плані. Поява Інтернету призвела до створення веб-сайтів медійних компаній, побудованих на базі тієї ж парадигми: веб-сайт, як продукт, мав ще одну редакцію. Я, звісно, не маю на увазі

доморощені варіанти автоматичного заливання на сайт готових матеріалів видання, які нема сенсу обговорювати” [9].

Конвергентний засіб масової інформації (лат. *convergens* (*convergentis*) – “той, що сходиться”, присл. від *convergere* – “сходитись до одного центру”, “конвергуватись”) – це засіб масової інформації, що поєднує в собі різні види контенту так само конвергентного, оскільки об’єднуються різні види мовлення: усне, писемне мовлення, а також аудіовізуальних матеріал, що поширюється як через сповіщення в реальному часі, так і шляхом надання запису на замовлення, при цьому важливою характерною особливістю є те, що розповсюдження також відбувається через телекомунікаційні мережі з використанням нових технологій [7, с. 7].

Водночас Проценко Д., Тупчієнко Д. під час огляду міжнародного досвіду підходів до регулювання нових конвергентних аудіовізуальних засобів масової інформації виділили наступні форми традиційного телебачення в мережі Інтернет, а саме: стримінг; ТБ-навздогін; персональний мережевий відеорекордер; сповіщення в прямий ефір в мережі Інтернет на конкретно визначеному веб-сайті; електронні версії традиційних друкованих засобів масової інформації; IPTV; мережеві відео-сервіси.

Мудрак Л.М. під час огляду досвіду ЄС щодо правового регулювання відповідних суспільних відносин зазначає, що регуляторам найважче класифікувати найбільш “нетрадиційні” послуги, тобто будь-які послуги, які надаються винятково через Інтернет, які особливо важко регулювати на практиці. Такі послуги пропонують, як правило, гібридний зміст (аудіовізуальні та інші матеріали), що робить його іноді важко оцінюваним, а саме: який зміст є головним і який – допоміжним, або як вирішити, чи розділ відеопошуку можна розглядати як ізольований від іншої частини веб-сайта і як медіа-послугу. Найбільш дискусійним останнім часом є телебачення-через-Інтернет (OTT TV). Реєструють та класифікують цю послугу Австрія, Бельгія (франкомовний регулятор), Фінляндія, Нідерланди, Кіпр, Італія, Люксембург, Словенія. В Італії цей вид послуг вважається еквівалентним веб-ТБ у сенсі технологічного та економічного впливу на ринок, особливо стосовно питання трансляції спортивних змагань на нових технологічних платформах [8, с. 7].

Перелічені вище види конвергентного контенту та сервісів пов’язують нас із неохоплюваною кількістю самих нових медіа, а також подібних до них інформаційних структур. Зважаючи на те, що їх точну кількість визначити достеменно не видається можливим, так само важко собі уявити, яким чином має бути сконструйоване та реалізоване регулювання їх діяльності [7, с. 9].

Кожен має можливість переглядати (прослуховувати) аудіовізуальні матеріали за допомогою комп’ютера чи мобільного телефону, що мають зв’язок з Інтернетом.

Відповідно до даних Київського міжнародного інституту соціології, станом на вересень 2013 року, 49,8 % дорослого населення України має доступ до мережі Інтернет. Позитивним фактором розвитку свободи слова в українському Інтернет-просторі став запуск трьох проектів он-лайн телебачення. Проект Spilno.TV було запроваджено у травні 2013 року як он-лайн телебачення за рахунок коштів телеглядачів. У червні 2013 року команда з 15 журналістів, раніше звільнена з телеканалу TVi, оголосила про запуск проекту суспільного мовлення. Hromadske. TV вперше вийшло в ефір. Ще один проект, Espresso.TV, було запроваджено у листопаді 2013 року. Поява трьох незалежних проектів он-лайн телебачення позитивно вплинуло на редакційну політику традиційних засобів масової інформації, які раніше характеризувалися як упереджені, неетичні та провладні. Запуск таких проектів свідчить про розвиток Інтернет технологій в Україні, а також про наявність вітчизняного попиту на он-лайн-телебачення [10; с. 74-75].

Разом з цим, поряд із простотою та доступністю поширення інформації в мережі Інтернет ми зустрічаємося зі складностями застосування регуляторних механізмів.

Багато інститутів громадянського суспільства стверджують, що поширення інформації в мережі Інтернет потребує менш суворого регулювання, ніж засоби масової інформації, однак регулювання все ж необхідне передусім через потенційну шкоду (порушення авторського права, права на приватність; поширення недостовірної інформації; захист дітей від інформації, що може шкодити їхньому здоров’ю і розвитку; захист честі, гідності та ділової репутації).

Так, Мудрак Л.М. зазначає, що усі регуляторні інструменти можна систематизувати/класифікувати за трьома групами [8]:

- ліцензування, коли регулятор виставляє ліцензію на конкурс (*licensing*) і заявники за неї змагаються (за такими монетарними критеріями, як, наприклад, хто більше сплатить чи хто краще відповідає умовам ліцензії тощо);
- реєстрація (*registration*), коли регулятор встановлює набір немонетарних критеріїв і залежно від того, як їм відповідає чи не відповідає заявник, реєструє або не реєструє його (тобто хтось має подати заяву і чекати від регулятора на рішення – задовольнять його чи ні);
- повідомлення (*notification*), мовник лише надсилає повідомлення про початок своєї діяльності регулятору і воно приймається автоматично, відмовити в отриманні повідомлення регулятор не може.

Практика регулювання діяльності “конвергентних медіа” європейським законодавством здебільшого не передбачає дозвільних процедур, обмежуючись реєстрацією даного виду діяльності.

Тому, під час підготовки нової редакції Закону України “Про телебачення і радіомовлення” обов’язково слід передбачити положення щодо правового регулювання конвергентних медіа.

Крім того, на сьогодні не існує врегульованого на законодавчому рівні відпрацьованого механізму захисту авторських прав в мережі Інтернет [11, с. 30].

У зв’язку з цим, під час формування державної політики у сфері телебачення і радіомовлення слід враховувати всі проблемні питання, пов’язані з поширенням інформації в мережі Інтернет.

Висновки.

Визначення поняття “засіб масової інформації” зазнало суттєвих змін.

Умовно засоби масової інформації можна поділити на традиційні та нетрадиційні (нові медіа).

Не можна ототожнювати такі поняття як: “нові”, “соціальні” та “конвергентні” засоби масової інформації (медіа).

Доцільність правового регулювання поширення інформації в мережі Інтернет пояснюється можливістю завдання істотної шкоди суспільним інтересам. Правове регулювання порядку створення та засад діяльності конвергентних медіа потребує менш суворого регулювання, ніж традиційні засоби масової інформації.

На нашу думку, зазначене вище підлягає врахуванню під час законотворчої діяльності, що в подальшому сприятиме вдосконаленню інформаційного законодавства та відповідному забезпеченню державної інформаційної політики.

Використана література

1. Модернізація України – наш стратегічний вибір : послання Президента України до Верховної Ради України. – Режим доступу : //www.niss.gov.ua/articles/416

2. Рачинська О. Міжнародні принципи правового функціонування медіа : перспективи для України. – Режим доступу : //www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_1074/content/rachynska.pdf

3. Про інформацію : Закон України від 13.01.11 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 10. – Ст. 445. – Режим доступу : //www.zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2938-17

4. Політологічний енциклопедичний словник. – К. : Генеза,1997. – 400 с.

5. Rarol Jakubowicz. Media revolution in Europe: ahead of the curve. Council of Europe Publishing. – 2011 – С. 607.

6. Про нове визначення медіа : Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-учасницям CM/Rec(2011)7. – Режим доступу : //www. coe.kiev.ua/docs/km/Rec(2011)7.htm

7. Проценко Д., Тупчієнко Д. Огляд підходів до регулювання нових конвергентних аудіовізуальних засобів масової інформації: міжнародний досвід. – Режим доступу : http://nrada.gov.ua/userfiles/file/2012/PDF/Brochure_ReviewOfRegulatoryApproaches.pdf

8. Мудрук Л. Конвергентні медіа як об’єкт державного регулювання: досвід ЄС. – Режим доступу : //www.academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/19.pdf

9. Цодіков Л. Конвергенція та інтеграція ньюзрума – різні речі. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/print/material/1674

10. Интернет и новые медиа / “Свобода медиа в странах восточного партнерства – 2013”. – К., 2014. – С. 74-76.

11. Андрощук Геннадій. Захист авторського права і прав користувачів Інтернету у світі / “Юридична газета” від 26.09.14 р. № 15-16 (409-410). – С. 30-31.

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~

УДК 342.(736+727)+341.645

КІНДРАТ П.В., аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки

ПРАВО НА ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. *Про місце права на доступ до інформації в системі інформаційних прав. Проаналізовано гарантії забезпечення зазначеного права, а також особливості його реалізації.*

Ключові слова: *інформація, інформаційні права, право на інформацію, доступ до інформації, суспільний інтерес, інформація з обмеженим доступом.*

Аннотация. *О месте права на доступ к информации в совокупности информационных прав. Проанализировано гарантии обеспечения означенного права, а также особенности его реализации.*

Ключевые слова: *информация, информационные права, право на информацию, доступ к информации, общественный интерес, информация с ограниченным доступом.*

Summary. *About the place of right to access to information in the aggregate of informative rights. The guarantees of providing of aforesaid right, and also feature of his realization are analysed.*

Key words: *information, information rights, rights for information, access to information, public interest, restricted data*.

Постановка проблеми. Розвиток та розбудова інформаційного суспільства в Україні спричиняє зростання ролі інформаційного права як регулюючого елементу суспільно-державних відносин. “Норми інформаційного права у тому чи іншому вигляді активно впливають на всю соціальну сферу суспільства, пов’язану зі створенням, розповсюдженням, обробкою і споживанням інформації, а також на всю інформаційну сферу суспільства. Сама інформаційна сфера поділяється на п’ять основних областей: створення і поширення інформації; формування інформаційних ресурсів, продуктів, надання послуг; реалізація права на пошук, отримання, обробку, поширення і використання інформації; створення і застосування інформаційно-комп’ютерних систем, ІКТ та мереж; створення і застосування засобів інформаційної безпеки” [1, с. 79-80]. Серед зазначених вище областей питання реалізації права на пошук, отримання, обробку, поширення і використання інформації має найбільшу суспільну вагу, оскільки стосується кожного громадянина незалежно від сфери діяльності. Дане право є фундаментальним і гарантується міжнародними правовими актами.

На сьогоднішній день, після ухвалення Закону України “Про доступ до публічної інформації” науковий інтерес до права на доступ до інформації суттєво знизився, проте ряд питань так і залишилися невирішеними.

До аналізу проблем, що стосуються забезпечення доступу до інформації, зверталися в своїх роботах: Брижко В., Гладківська О., Головенко Р., Котляр Д., Котюжинська Т., Опришко Л., Нестеренко О., Шевченко Т., Яворський В. та ін.

Метою статті є аналіз правових норм міжнародного і вітчизняного законодавства щодо регламентації доступу до інформації, визначення основних проблем, що супроводжують процес отримання доступу до інформації, та визначення способів їх усунення та рівня збалансування потреб держави з правами особистості.

© Кіндрат П.В., 2014

Виклад основного матеріалу. Забезпечення основоположних прав та свобод людини і громадянина є ключовою задачею будь-якої демократичної держави. Серед сукупності основоположних прав найбільш молодими є комунікаційні, або інформаційні права – це гарантовані державою можливості людини задовольняти її потреби в отриманні, використанні, поширенні, охороні і захисті необхідного для життєдіяльності обсягу інформації.

В структурі інформаційних прав право на інформацію відіграє особливу роль, адже наша цивілізація виникла і сформувалася завдяки комунікації, створенню і розповсюдженню нових ідей і поглядів, обміну думками і враженнями. Саме процес обміну інформацією включає людину в суспільство, робить з неї соціальну одиницю.

Конституція України гарантує дотримання низки інформаційних прав, зокрема:

- право на свободу слова та право на інформацію визначається ст. 34: “Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір”.
- право на звернення гарантується ст. 40: “Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов’язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк” [2, с. 32-33].

Регулювання ж права доступу громадян до інформації здійснюється низкою законодавчих та підзаконних актів. Основними з яких є закони України “Про інформацію” та “Про доступ до публічної інформації”.

Закон України “Про інформацію” регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації [3]. А Закон України “Про доступ до публічної інформації” визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб’єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим законом, та інформації, що становить суспільний інтерес [4].

Ключовим елементом, що визначає взаємовідносини між суспільством і державою є гарантування рівного доступу до інформації. А також дотримання балансу між правами особистості і потребами держави. Точка рівноваги, сформована в правовому полі і закріплена в свідомості суспільства, визначає ступінь відкритості і демократичності суспільно-державних відносин.

Так в ст. 5 Закону України “Про інформацію” визначено, що “кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів” [3].

В цьому законі ст. 6 гарантує право на інформацію шляхом:

- створення механізму реалізації права на інформацію;
- створення можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів;
- обов’язку суб’єктів владних повноважень інформувати громадськість та засоби масової інформації про свою діяльність і прийняті рішення;
- обов’язку суб’єктів владних повноважень визначити спеціальні підрозділи або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації;

- здійснення державного і громадського контролю за додержанням законодавства про інформацію;
- встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію.

Стаття 3 Закону України “Про доступ до публічної інформації” визначає, що право на доступ до публічної інформації гарантується:

1) обов’язком розпорядників інформації надавати та оприлюднювати інформацію, крім випадків, передбачених законом;

2) визначенням розпорядником інформації спеціальних структурних підрозділів або посадових осіб, які організовують у встановленому порядку доступ до публічної інформації, якою він володіє;

3) максимальним спрощенням процедури подання запиту та отримання інформації;

4) доступом до засідань колегіальних суб’єктів владних повноважень, крім випадків, передбачених законодавством;

5) здійсненням парламентського, громадського та державного контролю за дотриманням прав на доступ до публічної інформації;

6) юридичною відповідальністю за порушення законодавства про доступ до публічної інформації [4].

Як бачимо, більшість методів гарантування права на отримання інформації дублюються в обох законах. В обох законах гарантується забезпечення максимально спрощеного і швидкого доступу до інформації.

Проте на практиці реалізація права доступу до інформації зіштовхується з певними труднощами. Основні з них виникають через те, що за порядком доступу інформація поділяється на відкриту та з обмеженим доступом. Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом. Оскільки в багатьох випадках не існує чітких вказівок щодо віднесення інформації до інформації з обмеженим доступом, а лише загальні настанови. Фактично існує ситуація, коли рішення про обмеження доступу до тієї чи іншої інформації приймається відповідною посадовою особою на власний розсуд і не завжди відповідає вимогам закону. Зокрема спостерігається тенденція до засекречування інформації “про всяк випадок”.

Іншою проблемою були невмотивовані відмови в наданні інформації за запитом.

Введення поняття “суспільно необхідної інформації” було покликано усунути зловживання владою органами держави в сфері збору, зберігання і використання інформації, а також з метою забезпечення поліпшення контролю громадськості за діяльністю суб’єктів владних повноважень.

Ст. 29 Закону України “Про інформацію” визначає, що: “Інформація з обмеженим доступом може бути поширена, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення.

Предметом суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов’язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо” [3]. В Законі України “Про доступ до публічної інформації” дане поняття зустрічається три рази у:

- частині 2, ст. 6 Публічна інформація з обмеженим доступом: “Обмеження доступу до інформації здійснюється відповідно до закону при дотриманні сукупності таких вимог: <…> 3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні”.

• частині 2, ст. 13 Розпорядники інформації: “До розпорядників інформації, зобов’язаних оприлюднювати та надавати за запитами інформацію, визначену в цій статті, у порядку, передбаченому цим Законом, прирівнюються суб’єкти господарювання, які володіють: <…> 4) іншою інформацією, що становить суспільний інтерес (суспільно необхідною інформацією)”.

• частині 4, ст. 21 Плата за надання інформації: “При наданні особі інформації про себе та інформації, що становить суспільний інтерес, плата за копіювання та друк не стягується” [4].

Проведений аналіз (див. Таблицю 1) дозволяє зробити висновок, що введенням даного поняття законодавець ставив на меті згладити конфліктні ситуації, що могли виникати в процесі реалізації закону.

Порівнюючи зміст понять “предмет суспільного інтересу”, “інформація з обмеженим доступом” та “відомості що не можуть бути віднесені до інформації з обмеженим доступом” не важко помітити, що категорія “суспільно необхідна (важлива) інформація” по своїй суті знаходиться посередині між інформацією з обмеженим доступом та інформацією, доступ до якої не може бути обмежено, і має елементи від кожного із цих понять. Оскільки суспільно важлива інформація завжди відноситься до інформації з обмеженим доступом, то її можна охарактеризувати як “захищена інформація, яка за певних умов може бути розголошена”.

Таблиця 1

До інформації з обмеженим доступом не може бути віднесена інформація:	**Інформація, що є предметом суспільного інтересу – це інформація що:**	**Інформація з обмеженим доступом застосовується:**
- про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту; - про надзвичайні ситуації, що сталися або можуть статися і загрожують здоров’ю людей; - про стан здоров’я населення, його життєвий рівень, стан правопорядку, освіти і культури; - про факти порушення прав і свобод людини і громадянина; - про незаконні дії органів державної влади.	- свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; - забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов’язків; - свідчить про порушення прав людини, введення громадськості в оману; - свідчить про шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) тощо.	- в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадянського порядку; - з метою запобігання заворушенням чи злочинам; - для охорони здоров’я населення; - для захисту репутації або прав інших людей; - для запобігання розголошенню інформації, отриманої конфіденційно; - для підтримки авторитету і неупередженості правосуддя.

Єдиною умовою, яку законодавець встановив для визначення суспільної необхідності інформації, є те, що “право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення”, тобто користь від розповсюдження інформації переважає шкоду. Проте процедуру визначення користі і потенційної шкоди так і не було визначено. З одного боку, такий стан справ є доцільним, оскільки неможливо наперед передбачити усі особливості кожної конкретної справи, а тому не можна сформувати загальних чітко структурованих рекомендацій щодо необхідності віднесення інформації до суспільно важливої.

З іншого боку, відсутність бодай узагальнених критеріїв оцінки суспільного значення інформації, цей обов’язок покладається на судову гілку влади при вирішенні спорів, пов’язаних із забезпеченням прав громадян на інформацію, формуючи таким чином правові прецеденти. Єдиною рекомендацією є пріоритет розкриття інформації: у випадку сумніву, краще схилитися до надання доступу, ніж навпаки [5, с. 90]. Хоча даний принцип не спрацьовує у випадку, коли відбувається конфлікт інтересів кількох заінтересованих осіб.

Також широкого застосування набуло посилання на прецедентну практику вирішення такого роду спорів в Європейському суді з прав людини, яка є джерелом права в Україні і може бути застосована як частина національного законодавства.

Основоположним документом, на який посилаються позивачі при подачі скарг до Європейського суду з прав людини, є Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. В її ст. 10 зазначено: “Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів” [6]. Таке формулювання дає доволі широке коло можливостей трактування. Так, наприклад, в справі Ліндер проти Швеції (Leander v. Sweden) заявник вимагав від держави доступу до персональної інформації, оскільки вважав, що на підставі цієї інформації йому було відмовлено у прийомі на роботу. Уряд відмовив у доступі з мотивів захисту національної безпеки. Проте Європейський суд визначив, що стаття 10 не встановлює захист його прав в цьому випадку, оскільки ця стаття встановлює обов’язок для держави не перешкоджати отриманню інформації, що є доступною. В іншій справі Гуера проти Італії (Guera v. Italy) заявники скаржилися, що держава не поінформувала населення про фактор ризику та заходи, до яких слід вдаватися у разі нещасного випадку на розташованому поблизу хімічному виробництві. Суд визначив: “Суд повторює, що свобода отримувати інформацію, згадувана в частині першій статті 10, встановлює заборону державі обмежувати осіб у отриманні інформації, котру інші мають намір їм передати”. Проте, Суд визнав порушення статті 8, зазначивши: “Суд наголошує, що значне забруднення довкілля може позначитися на добробуті осіб та унеможливити користування ними власним житлом настільки, що це негативно торкатиметься їхнього приватного та сімейного життя”. І таким чином було сформовано прецедент, що дозволяє оскаржувати відмову в наданні екологічної інформації [7].

В процесі діяльності Європейського суду з прав людини було сформовано ряд принципів, які дозволяють оцінити суспільну необхідність інформації:

- суспільний інтерес передбачає наявність користі для громадськості від доступу до інформації. Отже, суспільний інтерес – це інтерес громади, а не проста цікавість окремих людей;
- журналістські розслідування відзначають підвищений суспільний інтерес, за умови якщо вони відповідають п. 1.
- інформація про публічних осіб держави, зокрема про виконання ними службових обов’язків, є предметом підвищеного суспільного інтересу;
- соціальні проблеми суспільства також відносяться до сфери суспільного інтересу.

Вказаний перелік не є вичерпним, оскільки постійно доповнюється завдяки новим рішенням [8].

В системі міжнародного права існує ряд норм, що визначають права людини і громадянина, зокрема і в інформаційній сфері. До них належать: Міжнародний пакт ООН про громадянські та політичні права від 16.12.66 р., Конвенція Ради Європи “Про захист прав людини і основоположних свобод” від 04.11.50 р., Конвенція Ради Європи

про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.01.81 р. та ін.

Стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права визначає:

1. Кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів.

2. Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.

3. Користування передбаченими в пункті 2 цієї статті правами накладає особливі обов’язки і особливу відповідальність. Воно може бути пов’язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними:

a) для поважання прав і репутації інших осіб;

b) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров’я чи моральності населення [9].

Окремо слід згадати діяльність правозахисної організації “Article 19”, метою якої є захист і сприяння розвитку права на свободу вираження поглядів. Ними розроблений збірник “Міжнародні механізми сприяння свободі вираження”, в якому зазначені фундаментальні принципи гарантування і забезпечення права особи на доступ до інформації. Оскільки в розробці брали участь спеціальні доповідачі ООН, ОБСЄ, ОАД з питань свободи переконань та їх вираження, то дані принципи можна вважати квінтесенцією міжнародного досвіду в сфері забезпечення доступу до інформації. Доцільно провести співставлення задекларованих принципів та чинного законодавства та визначити їх відповідність.

Таблиця 2

Принципи забезпечення доступу до інформації закладені в “Міжнародних механізмах сприяння свободі вираження”	**Норми Закону України “Про доступ до публічної інформації”**
Право на доступ до інформації, що знаходиться в органах публічної влади, є основоположним правом людини і мусить реалізовуватись через цілісне національне законодавство, що базується на максимальній відкритості з застосуванням презумпції, що вся інформація є відкритою за незначним числом виключень.	**Стаття 1. Публічна інформація**. Публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом. **Стаття 6. Публічна інформація з обмеженим доступом** 2. Обмеження доступу до інформації здійснюється відповідно до закону при дотриманні сукупності вимог; 7. Обмеженню доступу підлягає інформація, а не документ. Якщо документ містить інформацію з обмеженим доступом, для ознайомлення надається інформація, доступ до якої необмежений.
Державні органи мають бути зобов’язані оприлюднювати інформацію, що являє суспільний інтерес, навіть за відсутності відповідних запитів. Система оприлюднення має бути організована таким чином, щоб мати можливість, за необхідності, збільшити об’єми інформації, що оприлюднюється, в звичному порядку.	**Стаття 5. Забезпечення доступу до інформації** 1. Доступ до інформації забезпечується шляхом: 1) систематичного та оперативного оприлюднення інформації: в офіційних друкованих виданнях; на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет; на інформаційних стендах; будь-яким іншим способом;

	Стаття 15. Оприлюднення інформації розпорядниками
Доступ до інформації – це право населення. Як результат – процедури здійснення доступу до інформації мають бути простими, швидкими і дешевими, або ж зовсім безкоштовними.	**Стаття 3. Гарантії забезпечення права на доступ до публічної інформації** 3) максимальним спрощенням процедури подання запиту та отримання інформації; **Стаття 19. Оформлення запитів на інформацію** **Стаття 20. Строк розгляду запитів на інформацію** **Стаття 21. Плата за надання інформації**
Право на доступ повинно підлягати вузько та обережно сформульованій системі винятків з метою захисту переважаючих публічного та приватного інтересів, у тому числі приватності. Винятки повинні застосовуватися лише тоді, коли є ризик істотної шкоди захищеному інтересу і коли ця шкода переважає загальний суспільний інтерес в отриманні доступу до інформації. Орган публічної влади, що намагається відмовити в доступі, повинен довести, що інформація відповідає зазначеній системі винятків. Державні органи зобов’язані мінімізувати систему діловодства (ведення записів). Система має бути реалізована таким чином, щоб забезпечувати покращення соціальних норм з часом.	**Стаття 6. Публічна інформація з обмеженим доступом** 2. Обмеження доступу до інформації здійснюється відповідно до закону при дотриманні сукупності таких вимог: 1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров’я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; 3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні. **Стаття 10. Доступ до інформації про особу**
Законодавство щодо доступу до інформації має, для уникнення суперечностей, превалювати над іншими нормативними актами.	
Відмова в задоволені запиту на доступ до інформації має мати можливість бути оскарженою в незалежній інстанції, яка володіє необхідними повноваженнями і владою для вирішення виниклої суперечності.	**Стаття 23. Право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації** 1. Рішення, дії чи бездіяльність розпорядників інформації можуть бути оскаржені до керівника розпорядника, вищого органу або суду.
Державна влада повинна здійснювати активні кроки до пом’якшення культури секретності, яка і досі превалює в багатьох країнах в публічному секторі. Цей підхід має включати відповідальність для тих, хто навмисно перешкоджає доступу до інформації. Також мають бути здійснені кроки по донесенню до суспільної свідомості інформації щодо законодавства про доступ до інформації.	**Стаття 24. Відповідальність за порушення законодавства про доступ до публічної інформації**

Як видно з Таблиці 2, законодавство України відповідає практично всім вимогам декларації про “Міжнародні механізми сприяння свободі вираження”, що дозволяє зробити висновок про відповідність вітчизняного законодавства високим міжнародним стандартам.

Висновки.

Аналіз вітчизняного законодавства в сфері забезпечення права на доступ до інформації показав, що воно гарантується на всіх рівнях нормативних актів, починаючи з Конституції України. Основними ж законодавчими актами, що регулюють дане питання, є закони України “Про інформацію” та “Про доступ до публічної інформації”, в яких нормативно закріплено обов’язок суб’єктів владних повноважень надавати інформацію, а також право осіб здійснювати запити на отримання необхідної інформації.

Дослідження зазначених законів і практики їх застосування показало, що основні проблеми з забезпеченням права на інформацію виникають через:

- низьку правову грамотність громадян щодо питань отримання доступу до інформації;
- неправомірне надання інформації статусу інформації з обмеженим доступом;
- відсутність навіть формалізованих критеріїв оцінки соціальної необхідності інформації а також потенційної шкоди від її розголошення.

Подолання цих проблем може бути здійснено:

- роз’ясненням громадянам їхніх прав на отримання доступу до інформації шляхом розміщення відповідних пам’яток на мережевих ресурсах державних закладів, а також на стендах в приміщеннях;
- підвищенням кваліфікації посадових осіб відповідальних за організацію доступу до інформації;
- введенням більш дієвих методів притягнення до відповідальності за порушення і несумлінне виконання положень закону про доступ до інформації;
- формуванням на основі існуючої вітчизняної і світової судової практики загальних критеріїв та підходів до здійснення оцінки суспільної необхідності інформації та узгодження її з потенційною шкодою.

Світовий досвід показує, що вирішення питань приналежності інформації до такої, що представляє суспільний інтерес, покладено на плечі судової системи, в якій, ґрунтуючись на власному баченні і розумінні ситуації, формується система прецедентів. Побудова системи прецедентів є довготривалим процесом і, переважно, не має вирішального значення при вирішенні питання про доступ до конкретної інформації, проте служить основою для аналогічних звернень у майбутньому.

В міжнародній судовій практиці на сьогодні превалює принцип “розкриття інформації”. У випадку сумніву, краще схилитися до надання доступу, ніж навпаки.

Аналіз чинного законодавства показав високий рівень відповідності фундаментальним міжнародним принципам в сфері забезпечення доступу до інформації. Що ще раз доводить, що основні проблеми з реалізацією прав громадян на доступ до інформації лежать, здебільшого, в площині некоректного виконання відповідальними посадовими особами покладених на них завдань, або не повного розуміння покладених на них функцій.

Подальші дослідження доцільно проводити у напрямку розширення імплементації світової практики у вітчизняне законодавство, зокрема, шляхом вироблення загальних

оціночних критеріїв понять “суспільно необхідна інформація”, “потенційна шкода від розголошення інформації”, а також методів їх взаємного порівняння.

Використана література

1. Брижко В.М. Основи систематизації інформаційного законодавства:теоретичні та правові засади : монографія / В.М. Брижко. – К. : ТОВ “ПанТот“, 2012 р. – 304 с.

2. Гладківська О.В. Відображення ключових понять основоположних прав і свобод людини в законодавчих актах України в законодавчій сфері // Правова інформатика. – 2013. – № 1(37). – С. 30-38.

3. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2658-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 651 : у редакції від 02.03.14 р. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2657-12

4. Про доступ до публічної інформації : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314 : у редакції від 09.06.13 р. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17

5. Котляр Д. Науково-практичний коментар до Закону України “Про доступ до публічної інформації” / Д. Котляр, Р. Головенко, О. Нестеренко, Т. Шевченко. – К. : СПД “Гончарук А.Б.”, 2012 р. – 335 с. – Режим доступу : //www.president.gov.ua/docs/comment_api _final.pdf

6. Європейська конвенція з прав людини / Європейський суд з прав людини. – 2010 р. – Режим доступу : //www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf

7. Яворський В. Міжнародні стандарти права на доступ до інформації : матеріали міжнародній конференції [“Захист права на інформацію в Україні”]. – 2008 р. – Режим доступу : //www.helsinki.org.ua/index.php?id=1201081334

8. Котюжинська Т. Суспільно значуща інформація : законодавче визначення та судова практика / Т. Котюжинська, Л. Опришко // Телекритика. – 2008. – Режим доступу : //www.telekritika.ua/yuridichna-consultaciya/2008-09-05/40399

9. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. – Режим доступу : //www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

10. International Mechanisms for Promoting Freedom of Expression: joint declaration / Ambeyi Ligabo, Miklos Haraszti, Eduardo Bertoni // Article 19. – 2004. – Режим доступу : //www.article19.org/pdfs/igo-documents/three-mandates-dec-2004.pdf

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~

УДК: 35.078.3:343.451

КОГУТ Н.Д., *кандидат юридичних наук,* старший викладач кафедри
інформаційного права та права інтелектуальної власності НТУУ “КПІ”

РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. *Досліджуються неврегульовані або недостатньо врегульовані правом аспекти щодо правил розповсюдження інформації в суспільстві. Розкриваються питання якості інформації, захисту персональних даних, а також професійної та інших видів таємниці.*

Ключові слова: *розповсюдження інформації; доступ до інформації; інформація з обмеженим доступом; персональні дані; професійна таємниця.*

Аннотация. *Исследуются неурегулированные или не в достаточной мере урегулированные аспекты относительно правил распространения информации в обществе. Раскрываются вопросы качества информации, защиты личных данных а также профессиональной и других видов тайны.*

Ключевые слова: *распространение информации; доступ к информации; информация с ограниченным доступом; личные данные; профессиональная тайна.*

Summary. *Non-regulated or weakly regulated by law aspects of information spreading in society are investigated. Problems of information quality, personal data protectio, professional and other kinds of secrets are disclosed.*

Keywords: *information spreading; information access; information with limited access; personal data; professional secrets.*

Постановка проблеми. У сучасній інформаційної комунікації важливу роль посідає нормативно-правове регулювання інформаційних відносин щодо розповсюдження інформації, доступу до неї та відповідальності за порушення в цій сфері.

Проте, у зв’язку з активним техніко-технологічним розвитком, законодавство не встигає за процесами стосовно, зокрема, розповсюдження інформації за допомогою телекомунікаційних систем, особливо через Інтернет.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми розповсюдження інформації та інформаційної безпеки розкривалися в працях таких вчених-правників як О.А. Городов, О.А. Баранов, І.Л. Бачило, Б.А. Кормич, О.В. Кохановська та ін. Значна увагу, на сьогодні, приділяється особливостям притягнення до відповідальності в сфері комп’ютерної (електронної) злочинності, зокрема такими вченими як Н. Ахтирська, В.М. Бутузов, М.С. Вертузаєв та ін. Однак, бракує комплексного дослідження щодо регулювання розповсюдження інформації у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Метою статті є визначення недоліків нормативно-правового врегулювання відносин у сфері розповсюдження інформації та доступу до неї, а також обґрунтування застосування у правовій науці поняття “якість інформації”.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правове регулювання інформаційних відносин має ґрунтуватися на принципі узгодження приватних інтересів та інтересів суспільства в цілому. Відповідно до 428 Резолюції Консультативної асамблеї Ради Європи, у разі суперечності між правом на свободу інформації та на повагу до особистого життя, пріоритет має право на повагу до особистого життя [1]. Однак, таке право відповідно до Закону України “Про захист персональних даних” [2] може порушуватися з метою охорони здоров’я, здійснення правосуддя, національної безпеки, а також в прямо передбачених законами випадках в цілях економічного добробуту та забезпечення прав інших осіб.

© Когут Н.Д., 2014

Відповідно до норм чинного законодавства, зокрема Закону України “Про захист суспільної моралі” [3], крім персональних даних, забороняється розповсюджувати також інформацію, що містить порнографію, а також інформацію, що містить пропаганду національної, релігійної чи расової ворожнечі, насильницького повалення конституційного ладу або територіальної цілісності України, пропагує насилля, наркоманію чи в інший спосіб суперечить суспільній моралі. Слід зазначити, що поняття “суспільної моралі” – це досить оціночне поняття, яке в різних суспільствах може суттєво різнитися (наприклад, нетрадиційна сексуальна орієнтація тощо).

Органом, який покликаний давати оцінку “моральної якості” інформації та продукції, є Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі. Однак, вона не має достатніх повноважень владного органу, який міг би накладати адміністративні санкції за розповсюдження інформації та продукції, що суперечить нормам суспільної моралі. Внаслідок цього, діти в Україні постійно піддаються впливу антиморальної інформації через Інтернет і телебачення. З іншого боку, дозвіл певному державному органу приймати рішення щодо допуску окремих кінострічок, програм чи сайтів може призвести до формування цензури.

Виходом з такої ситуації, на наш погляд, є встановлення чітких правил щодо якості інформації (наявності загальних однакових для всіх заборон та відповідальності за їх порушення), а також встановлення державного замовлення та різних державних стимулювань (пільг, дотацій тощо) на виробництво якісної інформаційної продукції, яка б виробляла у суспільства, особливо дітей і молоді, правильні життєві принципи щодо здорового способу життя, сімейних цінностей, патріотизму, альтруїзму, захисту довкілля тощо. З погляду впливу на психіку людини, особливо важливою є візуальна продукція, включаючи фото і – відеопродукцію, яка в наш час, є абсолютно неконтрольованою, і потребує жорстких норм щодо правил візуалізації.

Складним моментом є визначення суб’єкта відповідальності за поширення інформації в Інтернеті, оскільки за чинним законодавством Інтернет-провайдери не є відповідальними за якість інформації, яка розміщується на сайтах, а визначити особу, яка помістила таку інформацію, подекуди, є неможливим. Така інформація може розміщуватися, зокрема, з комп’ютера в Інтернет-клубі, під чужим іменем, або навіть якщо хтось із членів однієї сім’ї розмістив таку інформацію з домашнього комп’ютера, то важко визначити хто саме.

Виходом з цієї ситуації не можуть бути лише юридичні засоби, необхідне впровадження технічних засобів контролю за розміщенням інформації, але не за доступом до вже легально розміщеної інформації. На наш погляд, кожна людина має нести відповідальність за розміщену нею інформацію, втілену в твір власного авторства. Якщо антиморальна інформація розміщується анонімно чи під псевдонімом, що дозволяється нормами інтелектуальної власності, то – логічно, щоб вона могла видалятися відповідними провайдерами, зокрема, на запити громадян, як це має місце в багатьох країнах. Крім того, має існувати відповідальність за надання доступу до інформації чи її розміщення і/або розповсюдження. Надання технічних засобів для розміщення та доступу до інформації, саме по собі, не є підставою для відповідальності за її якість.

Також невирішеним питанням управління інформацією, а надто персональними даними, які можуть міститися, зокрема, в соціальних мережах, є практична неможливість їх абсолютного знищення, оскільки ні органу, відповідального за управління персональними даними в соціальних мережах, ні відповідної технічної можливості наразі немає. При створенні сайтів (придбанні хостингів, присвоєнні доменних імен) немає суворих вимог по наданню документів, які, наприклад, підтверджують статус юридичної

особи та її реквізити тощо. Однак, відповідно до ст. 8 Закону України “Про захист персональних даних” будь-яка особа має право на відкликання своєї згоди на обробку персональних даних та на вимогу щодо їх знищення. Тому, безумовно, відносини з приводу розміщення та управління інформацією, особливо в Інтернеті, мають бути детально врегульовані нормами, як і будь-які інші правовідносини в Інтернеті щодо електронних коштів, віртуального майна, комерційних сайтів і т. д.

Не менш важливими в сфері інформаційного права є питання доступу до певних видів інформації, яка перебуває в складі окремих державних реєстраційних баз, зокрема: 1) інформація з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень; 2) інформація з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців тощо. Відповідно до прийнятого Верховною Радою України в першому читанні проекту Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих юридичних осіб та публічних діячів, що отримують вигоду” від 6 жовтня 2014 року [4], доступ до цих державних баз має бути частково відкритим, що надасть всім громадянам України, при сплаті певного державного збору, доступ до інформації про перелік нерухомого майна, що знаходиться у власності державних службовців та їх родичів, а також до інформації щодо структури власності засновників юридичних осіб, зокрема, щодо фізичних осіб – власників істотної частини цих юридичних осіб.

Така інформація, без сумніву, має бути доступною з метою люстраційних процесів та досягнення соціальної справедливості в умовах тіньового розподілу централізованих фондів коштів та відсутності балансу між державними гілками влади.

Нагальна потреба в детінізації коштів виникла також і в світовому співтоваристві. В 1989 році було засновано ФАТФ (Financial Action Task Force on Money Laundering), метою діяльності якої є запобігання відмиванню коштів, отриманих злочинних шляхом та протидії фінансуванню тероризму. Рекомендації ФАТФ є обов’язковими для виконання країнами – членами ООН. Одним із викликів в світовій практиці є питання розкриття інформації про засновників та афілійованих осіб офшорних компаній, які насправді не займаються господарською діяльністю, але кошти в які направляються без оподаткування за, так звані, консультаційні, аутсорсингові послуги та неіснуючі об’єкти права інтелектуальної власності. В свою чергу, Базельський комітет з банківського нагляду розробив ряд правил, якими мають керуватися банки при здійсненні відповідних фінансових операцій, зокрема, це право банків на ідентифікацію своїх клієнтів. Це право банків на інформацію про своїх клієнтів, однак ця інформація є банківською таємницею і може розкриватися лише певним державним органам за наявності відповідного дозволу керівника чи заступника такого органу.

Існують різні види інформації, яка на законних підставах перебуває у віданні певних осіб, отже є професійною інформацією. Такі особи не мають права її розголошувати в силу норм закону (державна, банківська, медична таємниця тощо), договору про нерозголошення конфіденційної інформації (комерційна таємниця), ділової чи медичної етики (стосується психологів, священників та ін.). На жаль, професійна таємниця частково врегульована нормами лише по окремих професіях, зокрема, це лікарська таємниця, таємниця слідчих, суддів, адвокатська таємниця, нотаріальна таємниця, аудиторська таємниця, таємниця усиновлення [5].

Одним із видів інформації, яка не може становити собою будь-який вид таємниці, є екологічна інформація. Після трагедії на ЧАЕС всім стало зрозуміло, що інформація про стан довкілля являє собою базове право громадян на безпеку життя та здоров’я. Однак, для реалізації цього права недостатнім є лише задекларувати безперешкодний доступ до

екологічної інформації. Окремі аспекти цього права потребують встановлення як законодавчих, так і технічних підвалин для їх реалізації. Зокрема, для визначення гранично допустимого вмісту чи концентрації певних речовин, генетично модифікованих організмів тощо потрібні технічно належним чином укомплектовані незалежні лабораторії. Крім того, наприклад, навіть на законодавчому рівні передбачена обов’язковість зазначення лише інгредієнтів харчової продукції, однак не передбачена необхідність зазначення хімічних синтетичних сполук, гербіцидів і пестицидів, які використовувалися при вирощуванні м’ясної чи рослинної продукції, як це має місце в багатьох європейських країнах. Тому, питання доступу до екологічної інформації потребують більш детального організаційно-правового забезпечення.

Найбільш важливою сферою інформаційної безпеки є боротьба з поширенням антидержавницької пропаганди. Зазначена боротьба може бути в достатній мірі ефективно побудована в межах України правовими, технічними та ін. засобами. Все, що стосується паплюження репутації України за межами її кордонів, має вирішуватися виключно дипломатичними важелями та перерозподілом сфер міжнародного впливу.

Висновки.

Підсумовуючи дослідження, треба відзначити, що найбільш необхідними в сфері правового регулювання інформаційної безпеки та правил розповсюдження інформації є врегулювання правовідносин в Інтернеті; встановлення чітких суб’єктів відповідальності та санкцій за конкретні правопорушення в цій сфері; забезпечення доступу громадськості до деяких державних реєстраційних баз; встановлення чітких критеріїв інформаційної продукції, що суперечить нормам суспільної моралі та відповідальності за порушення в цій сфері; врегулювання складових екологічної інформації та впровадження організаційної і технічної можливості доступу до неї, а також формування незалежної судової гілки влади, що надасть можливість захистити правомочних осіб та притягнути до відповідальності винних.

Крім того, на наш погляд, необхідно законодавчо встановити певні критерії щодо якості інформації, яка може розповсюджуватися через Інтернет і телебачення, оскільки це загальнодоступні (публічні) мережі інформації, що накладає на них підвищений рівень відповідальності за формування суспільної моралі та життєвих устоїв суспільства. Як продукти – харчування організму, так інформація – “харчування” для мозку, одне і інше має відповідати мінімальним показникам придатності для таких цілей.

Тематикою для подальших досліджень є розроблення нормативно-правових критеріїв категорії “якость інформації” та порядку їх впровадження.

Використана література

1. Бачило І.Л. Інформаційне право / І.Л. Бачило, В.Н. Лопатин, М.А. Федоров – СПб. : Юридичний центр Прес, 2001. – С. 274.

2. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.

3. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.03 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004 – № 14. – Ст. 192.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих юридичних осіб та публічних діячів, що отримують вигоду : проект Закону України від 06.10.14 р. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG3Y200B.html

5. Виноградова Г. Професійна таємниця в міжнародно-правових джерелах : окремі питання регулювання та використання досвіду в законодавстві України // Юридичний журнал. – 2006. – № 4.

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~

УДК 004.5

БРАЙЧЕВСЬКИЙ С.М., Інформаційний центр “Електронні вісті”

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕМАТИЧНИХ ПОТОКІВ В ФОРМУВАННІ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Анотація. *Розглядаються механізми формування громадської думки засобами інформування суспільства. Пропонується модель, яка описує вплив на громадську думку тематичних інформаційних потоків. Описується випадок взаємодії двох тематичних інформаційних потоків. Показано, що вплив на суспільну свідомість за певних умов визначається характером їх динаміки, незалежно від змісту самої інформації.*

Ключові слова: *інформація, інформаційні потоки, правове регулювання.*

Аннотация. *Рассмотрены механизмы формирования общественного мнения средствами информирования общества. Предлагается модель, описывающая влияние на общественное мнение тематических информационных потоков. Описывается случай взаимодействия двух тематических информационных потоков. Показано, что влияние на общественное сознание при определенных условиях определяется характером их динамики, независимо от содержания самой информации.*

Ключевые слова: *информация, информационные потоки, правовое регулирование.*

Summary: *Mechanisms of formation of public opinion are considered by means of informing of society. The model describing influence of thematic information streams on public opinion is offered. The case of interaction of two thematic information streams is described. It is shown that influence on public consciousness under certain conditions is defined by nature of their dynamics, irrespective of contents of information itself.*

Keywords: *the information, information streams, legal regulation.*

Постановка проблеми. Аналіз процесів формування громадської думки передбачає вивчення впливу на її динаміку різних інформаційних одиниць. Під інформаційною одиницею ми розуміємо цілісне повідомлення, що має визначений конкретний зміст. Інформаційна одиниця фізично може бути реалізована як окремий документ, а може входити до складу документа разом з іншими інформаційними одиницями.

Прийнято вважати, що механізми впливу інформаційної одиниці на свідомість людини визначаються її змістом (тобто власне інформацією, яку вона містить). Але в дійсності існують і інші чинники, що можуть суттєво змінити сприйняття інформації громадськістю.

Одним із них є кількісний чинник. Свого часу Честертон слушно зауважив, що люди здатні вірити в найнеймовірніші речі, якщо вони повторюються. Найбільший ефект маємо у випадку стаціонарного тиражування заданої теми, можливо у різних редакціях, на помітному проміжку часу. Як свідчить практика, якщо певний набір уявлень тиражується протягом життя кількох поколінь, в суспільній свідомості формується надзвичайно стійка світоглядна картина, яку практично неможливо відкоригувати. Тому головний інтерес становить вивчення інформаційних потоків [1 – 7].

Одним з центральних є питання про те, яка кількість інформації (незалежно від її змісту) повинна з’явитись в інформаційному просторі для того, щоб помітно змінилася громадська думка. Це питання не може бути вирішено на підставі загальних уявлень та інтуїтивних оцінок. Тому важливу роль тут повинні мати строгі методи оцінок, в тому числі математичне моделювання.

© Брайчевський С.М., 2013

Метою статті є дослідження проблеми суспільної організації та правових особливостей, пов’язаних з нею.

Виклад основного матеріалу. В пропонованій статті ми розглянемо окремий випадок тематичних інформаційних потоків [8, 9].

Однією з важливих властивостей інформаційних тематичних потоків є те, що вони можуть в певному розумінні взаємодіяти між собою в інформаційному просторі [7]. В основі їх взаємодії лежить постійна зміна як самих тем (що набувають та втрачають актуальність), так і кількісних співвідношень між обсягами оновлення контенту по кожній тематиці. Найпростіший механізм полягає в тому, що генератори інформації в темпі подій переключаються на ті тематики, які найактивніше обговорюються, але він далеко не єдиний

Нижче ми розглянемо один з можливих підходів до моделювання динаміки тематичних інформаційних потоків в рамках моделі Гаузе [8, 9], заснований на використанні рівнянь Лотки-Вольтерри [10, 11].

4. Інформаційний потік $\vec{J}$ за певних умов, які не обмежують загальність моделі, можна визначити звичайним способом за допомогою співвідношення:

$$\vec{J} = \rho\vec{v} \qquad (1)$$

де: ρ - густина інформації, $\vec{v}$ - швидкість її руху.

Рухаючись по каналах зв’язку, інформація може спотворюватись, але не зникати. Тому для інформаційних потоків має виконуватися рівняння нерозривності:

$$\frac{d\rho}{dt} + div(\rho\vec{v}) = 0 \qquad (2)$$

В свою чергу, густина інформації ρ визначається як число інформаційних одиниць в одиниці інформаційного простору. Відповідно тематичним ми називаємо інформаційний потік, всі інформаційні одиниці якого належать до однієї теми.

В даній роботі ми обмежимось випадком двох тематичних інформаційних потоків, динаміку яких можемо описати системою рівнянь:

$$\begin{aligned} \frac{dn_1(t)}{dt} &= a_1 n_1(t) - b_{12} n_1(t) n_2(t) - b_{11} n_1^{\,2}(t) \\ \frac{dn_2(t)}{dt} &= a_2 n_2(t) - b_{21} n_1(t) n_2(t) - b_{22} n_2^{\,2}(t) \end{aligned} \qquad (3)$$

з початковими умовами:

$$\begin{aligned} n_1(0) &= n_{01} \\ n_2(0) &= n_{02} \end{aligned} \qquad (4)$$

де: $n_i(t)$ - кількість повідомлень даної тематики, а коефіцієнти a_i, b_{ij} визначають характер взаємодії тематик.

Нас цікавить взаємодія потоків, орієнтована на конкурентну боротьбу тематик. Для цього мають мати місце такі умови:

$$\begin{aligned} b_{12} &> 0 \\ b_{21} &> 0 \end{aligned} \qquad (5)$$

Аналіз розв’язків системи (3) – (4) при виконанні умов (5) свідчить про те, що динаміка кожного з потоків відзначається складністю і часто є не прогнозованою.

В типовому випадку (Рис. 1) маємо збільшення обсягів однієї тематики, що супроводжується зменшенням обсягів другої.

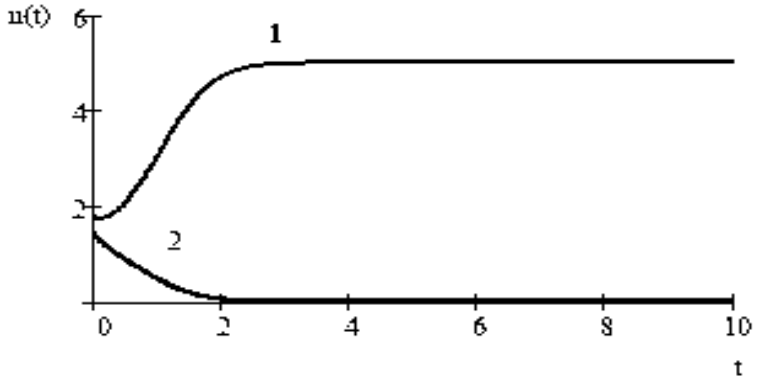

Рис. 1 – Типовий сценарій взаємодії тематик

Але в інших випадках можуть виявляти себе нелінійні ефекти, наприклад поведінка залежностей, зображеної на Рис. 2.

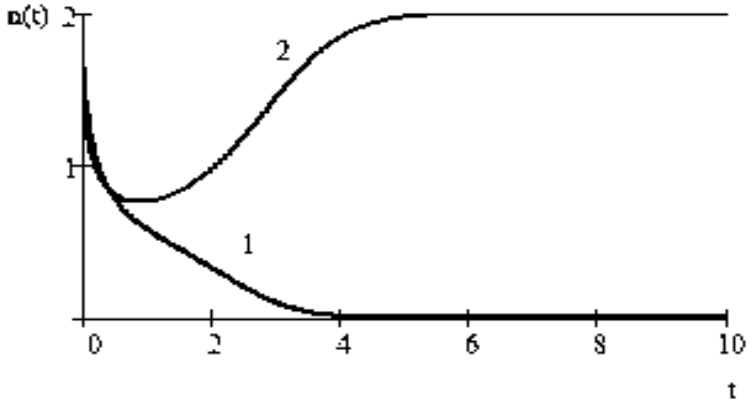

Рис. 2 – Нетиповий сценарій взаємодії тематик

На початку взаємодії спостерігається синхронне зменшення обсягів обох тематик, але з часом одна з них починає швидко зростати, досягаючи насичення, а інша падає до нуля.

Реалізація того чи іншого сценарію залежить від значень коефіцієнтів a_i, b_{ij}, а також початкових умов $n_i(t)$.

Інформаційні одиниці породжують потоки лише за умови своєї актуальності в суспільній свідомості. Зниження одного з потоків до нуля, як правило, свідчить про те, що його зміст втратив актуальність і не сприймається публікою як щось значиме. Отже, це свідчить про зміну громадської думки порівняно з початковим періодом, коли обидва потоки мали обсяг одного порядку величини.

Таким чином, ми бачимо, що поведінка тематичних інформаційних потоків визначається не стільки абсолютним значенням кількості повідомлень, що рухаються в інформаційному просторі в одиницю часу, скільки параметрами, які характеризують швидкість її зростання. Конкурентну боротьбу виграє той, хто в межах заданого

інформаційного простору забезпечує більшу динаміку своїх тематичних інформаційних потоків.

Висновки.

Наданий аналіз дозволяє зробити низку важливих висновків. Ми зупинимось на одному з них.

Поведінка розв’язків системи рівнянь (3) – (4) залежить виключно від значень параметрів, які описують формальні аспекти динаміки тематичних інформаційних потоків. А це, в свою чергу, означає, що їх взаємодія не залежить від змісту повідомлень, що їх утворюють.

Найцікавіше те, що Рис. 1 та Рис. 2 демонструють, що один і той самий потік, залежно від характеристик динаміки, може і виграти, і програти конкурентну боротьбу.

Отже, процеси формування громадської думки, взагалі кажучи, не залежать від змістовного наповнення інформаційних повідомлень, в тому числі від того, наскільки вони відповідають реальності. Ключову роль відіграють потужності потоків. Окремі повідомлення в рамках запропонованої моделі взагалі не відіграють помітної ролі і не впливають на суспільну свідомість. Така поведінка зумовлюється нелінійним характером інформаційних процесів.

Ця особливість взаємодії тематичних інформаційних потоків дозволяє пояснити багато випадків, в яких суспільство під дією пропаганди легко засвоює хибні картини тих чи інших явищ. В тому числі ситуації, в яких інформаційне “вкидання” окремих тем викликає суспільний резонанс, але не призводить до зміни громадської думки.

Використана література

1. Gianna M. Del Corso, Antonio Gullí, Francesco Romani. Ranking a stream of news. Proceedings of the 14th international conference on World Wide Web. Chiba, Japan. – 2005. – P. 97-106.

2. Department of Defense Trusted Computer System Evaluation Criteria - DoD, 1985.

3. Handbook for the Computer Security Certification of Trusted Systems – NRL Technical Memorandum 5540:062A, 12 Feb. 1996.

4. A Guide to Understanding Covert Channel Analysis of Trusted Systems, NCSC-TG-030, ver. 1 - National Computer Security Center, 1993.

5. Грушо А.А. Теоретические основы защиты информации / А.А. Грушо, Е.Е. Тимонина. – М. : Агентство “Яхтсмен”, 1996.

6. Брайчевский С.М., Ландэ Д.В. Современные информационные потоки: актуальная проблематика // Научно-техническая информация. – Сер. 1. – М., 2005. – № 11. – С. 21-33.

7. Д.В. Ландэ, А.А. Снарский, С.М. Брайчевский, А.Т. Дармохвал. Моделирование динамики новостных текстовых потоков : сборник работ участников конкурса “Интернет-математика 2007”. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2007. – С. 98-107.

8. Гаузе Г. Ф. Борьба за существование. – М. : УРСС, 2002. – 160 с.

9. Гаузе Г. Ф. Экология и некоторые проблемы происхождения видов. – (В кн. : “Экология и эволюционная теория”). – Л., Наука, 1984. С. 5-108.

10. Вольтерра В. Математическая теория борьбы за существование / В. Вольтерра. – М., Наука, 1976.

11. Уильямсон М. Анализ биологических популяций / М. Уильямсон. – М. : Мир, 1975.

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~

УДК 342.721

МЕЛЬНИК К.С., здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук,
НДІІП НАПрН України

ОБРОБКА ТА ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Анотація. *В статті висвітлено актуальні питання обробки та захисту персональних даних в соціальних мережах, здійснено аналіз проблемних аспектів забезпечення приватності в соціальних мережах.*

Ключові слова: *персональні дані, обробка та захист персональних даних, соціальні мережі.*

Аннотация. *В статье освещены актуальные вопросы обработки и защиты персональных данных в социальных сетях, осуществлен анализ проблемных аспектов обеспечения приватности в социальных сетях.*

Ключевые слова: *персональные данные, обработка и защита персональных данных, социальные сети.*

Summary. *The article highlights current issues of processing and protection of personal data in social networks, as well as analyses the problematic aspects of privacy in social networks.*

Keywords: *personal data, personal data processing and protection, social networks.*

Постановка проблеми. Використання передових інформаційних технологій і досягнень науково-технічного прогресу дало людям неабиякі можливості для спілкування. Технологічні зміни та новинки у сфері інформаційних технологій, зокрема створення міжнародних просторових інформаційних систем обігу інформації, зумовили необхідність втручання держави та й міжнародної спільноти у правове регулювання ряду проблематичних аспектів технологічно-інформаційних відносин. Нині існують передові Інтернет-технології, що дають змогу за лічені секунди зв’язатися з людиною на іншому боці земної кулі, об’єднувати людей в групи для обговорення різного кола питань, встановлювати соціальні контакти. Але, крім зручності у користуванні, вони приховують чимало небезпек в контексті приватності для пересічних користувачів, зокрема при використанні ними соціальних мереж, як новітнього засобу глобальних комунікацій [1, с. 215].

З огляду на тенденцію до вдосконалення положень про захист приватного життя на міжнародному рівні, важливим вбачається розгляд актуальних та проблемних питань обробки та захисту персональних даних в соціальних мережах, пошук найоптимальніших шляхів врегулювання цих питань у вітчизняному правовому полі.

У вітчизняній юридичній літературі дослідженню окремих питань цієї проблематики в різні часи приділяли увагу такі фахівці, як В. Брижко, М. Різак, В. Панченко, А. Марущак, О. Радкевич та інші. Розгляд цього питання здійснюється і зарубіжними вченими – І. Вельдер, А. Міллер, Р. Холлборг та інші.

Незважаючи на те, що порушеною проблематикою займалася значна кількість науковців, багато її аспектів нині залишаються малодослідженими чи дискусійними, особливо в контексті становлення законодавства у цій сфері. Слід враховувати, що тенденції розвитку правового регулювання захисту персональних даних в цілому в світі є досить динамічними. Більшість досліджень за даною тематикою здійснювались в рамках певних наукових, аналітичних статей.

© Мельник К.С., 2014

Метою статті є комплексний аналіз правових питань обробки та захисту персональних даних в соціальних мережах, пошук найоптимальніших шляхів врегулювання та вирішення цих питань у вітчизняному правовому полі.

Виклад основного матеріалу. Інформація, якою наші інформаційні системи в автоматичному режимі обмінюються з віддаленими серверами, зокрема іноземними, є такою, за якою “особа може бути конкретно ідентифікованою”, тобто, відповідно до українського законодавства та міжнародного права, такі відомості фактично є “персональними даними”, які визначають невід’ємну складову приватного життя людини [2 – 3].

Найбільш влучно позицію щодо необхідності захисту права на приватне життя людини у ході соціальних комунікацій зображують англо-американські дослідники цієї проблематики. Право на приватність, як вважає американський дослідник Рональд Холлборг, є “моральним принципом поваги до індивідуальної свободи” [4, с. 15]. У свою чергу, британський дослідник Артур Міллер зазначає, що “основною умовою для ефективної реалізації права на приватність є особиста можливість контролювати циркуляцію інформації, що стосується особи, яка є суттєвою для підтримання соціальних стосунків і особистих свобод” [5, с. 27]. Остання думка британського вченого є визначальною при формуванні підходів до захисту приватності в соціальних мережах.

Закон України “Про захист персональних даних” [2] встановлює вимоги до обробки та захисту персональних даних, в тому числі і в Інтернет-середовищі. Зазначені вимоги відображають положення, запроваджені Конвенцією Ради Європи № 108 про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних [3] та розвинуті у Директиві Європейського Парламенту та Ради 95/46/ЄС про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і вільним обігом цих даних [6]. Питанню захисту персональних даних в Інтернет-середовищі, в тому числі в соціальних мережах, присвячені й інші рекомендаційні документи різних європейських установ: Рекомендації Ради Європи R(99)5 про захист осіб у зв’язку з обробкою даних у інформаційних магістралях; Рекомендації робочої групи, що функціонує відповідно до статті 29 Директиви 95/46/ЄС (WP 39 – “Приватність в мережі Інтернет”); Рекомендації міжнародної робочої групи з питань захисту персональних даних в телекомунікаціях (“Берлінська група”) [7 – 9].

Зручним вбачається представити всю сукупність вимог щодо обробки та захисту персональних даних у рамках восьми базових принципів. Так, відповідно до цих принципів, персональні дані повинні:

- оброблятися сумлінно і законно (за наявності підстав та з дотриманням вимог до їх обробки та захисту);
- отримуватися із конкретною законною метою та не оброблятися у способи, несумісні з цією метою;
- бути адекватними, не надлишковими відповідно до визначеної мети їх обробки;
- бути точними та своєчасно оновлюватися;
- не зберігатися довше, ніж це необхідно;
- оброблятися з дотриманням прав фізичної особи, включаючи право на доступ до власних даних;
- оброблятися з дотриманням законодавчих вимог захисту конфіденційної інформації;
- не передаватися за межі країни без відповідного захисту, а якщо і передаватись, то з дотриманням міжнародних стандартів стосовно транскордонного поширення персональних даних.

Вказані положення були прийняті ще в 60-х роках ХХ століття із врахуванням інтересів ряду країн світу, тож на даний час ряд правових систем світу містять імплементований перелік аналогічних принципів у національному законодавстві чи визнають вищезгадану Конвенцію Ради Європи внутрішнім вітчизняним законодавством. Розвиток інформаційних технологій та глобалізація, активізація та зростання значення соціальних мереж значною мірою змінили процес та методи збирання та обробки персональних даних, здійснення доступу до них та їх використання. На сьогоднішній день продовжує розширюватись універсальне інформаційне середовище, в якому традиційні нормативно-правові механізми щодо захисту персональних даних стають здебільшого неефективними.

У лютому 2013 року Всеукраїнська громадська організація “Українська асоціація захисту персональних даних” провела дослідження з тематики: “Забезпечення прозорості та відкритості обробки персональних даних на веб-ресурсах” [10]. Раніше, у жовтні 2012 року, за ініціативи зазначеної громадської організації було прийнято Декларацію “За недоторканність приватного життя в Інтернеті”, до якої приєдналась низка провідних національних телекомунікаційних компаній [11]. У ході громадського дослідження виявлено, що найчастіше персональні дані з використанням веб-ресурсів обробляються саме в рамках таких процесів як:

- заповнення відвідувачами веб-ресурсів анкет;
- реєстрація та отримання логіна та пароля;
- реєстрація з використанням облікового запису соціальної мережі;
- надання електронної адреси відвідувача для зворотного зв’язку.

З точки зору вітчизняного законодавства (статті 6, 11 Закону України “Про захист персональних даних”) фактично при реєстрації особи в соціальній мережі обов’язковим елементом повинна стати згода клієнта (користувача) із обробкою (використанням) його персональних даних певною соціальною мережею. Проте, велика кількість соціальних мереж не дотримується умов щодо правових підстав для обробки персональних даних, а отже фактично у незаконний спосіб обробляє ці дані. У ході проведеного нами дослідження з’ясовано, що в відомій широкому загалу соціальній мережі “ВКонтакте” реєстрація проводиться із врахуванням введення даних, відповідно до яких особа може бути ідентифікована:

1) ім’я та прізвище;

2) географічні об’єкти, місце навчання;

3) телефонні номери.

Всі ці дані про особу заповнюються суб’єктом персональних даних без попередження про їх можливе користування в процесі функціонування сторінки в соціальній мережі. З одного боку, можна уникнути цієї проблеми шляхом введення недостовірних відомостей, адже фактично дана соціальна мережа являється більшою мірою утилітою, яку використовують з метою розваги, проте, якщо ж особа має намір створити персональну сторінку “ВКонтакте” з метою ведення спілкування чи з іншою метою, обов’язковими умовами якої є зазначення “точних відомостей”, за якими вона може бути ідентифікована, то тут виникає проблемна правова ситуація.

З метою вирішення такої проблеми пропонуємо ввести опцію, суть якої буде зводитись до того, що в процесі реєстрації особи в соціальній мережі обов’язковим початковим етапом стане відповідь фізичної особи на запитання “Чи згодні ви, що в процесі функціонування вашої персональної сторінки в соціальній мережі “ВКонтакте”, можлива обробка ваших персональних даних?”. З одного боку, це дозволить уникнути поширення даних про особу, яка цього завідомо не бажає, шляхом її фактичного

попередження. З іншого – це сприятиме практичній уніфікації національного законодавства країни.

Інший проблемний аспект забезпечення приватності в соціальних мережах – неможливість повністю та остаточно видалити свої дані з соціальної мережі. Особисто зіштовхнувся з цією проблемою при видаленні сторінки в соціальній мережі Factbook. Неможливість повністю та остаточно видалити свої дані з соціальної мережі порушує так зване фундаментальне право фізичної особи у сфері захисту персональних даних – “право бути забутим” (*right to be forgotten*). Так зване “право бути забутим” існувало в Європі з 1995 року в усіх країнах-членах ЄС (з прийняттям базової Директиви 95/46/ЄС). Кожна людина може вимагати видалити свої дані у будь-який момент. Звичайно, існують і певні обмеження, наприклад, якщо дані використовуються з метою свободи самовираження, у засобах масової інформації, і, зрозуміло, якщо в цьому випадку є певна правова неузгодженість, а також, якщо держава або приватна компанія має право обробляти ці дані відповідно до визначеної законної мети їх обробки. Тож обмеження існують, хоча в цілому права фізичної особи мають бути гарантовані, якщо немає підстав для подібних обмежень.

“Праву бути забутим” приділено чималу увагу у проекті нового Загального регламенту ЄС із захисту персональних даних, який наразі проходить широке громадське обговорення в інституціях ЄС, в якому від контролера даних (володільця персональних даних) вимагається вироблення чіткого, послідовного правового і технічного механізму реалізації цього права [12].

Не зайвим буде згадати в цьому відношенні нещодавнє рішення Суду ЄС від 13 травня 2014 року. Так, Суд ЄС прийняв рішення у справі за позовом Національного агентства із захисту даних Іспанії в інтересах гр. Mario Costeja González проти дочірньої корпорації Google Іспанії та материнської компанії Google Inc. (Google Spain SL, Google Inc. vs. Agencia Española de Protección de Datos), визнавши, що за певних обставин Google (як і інші пошукові сервіси) “зобов’язані вилучати з результатів пошуку посилання на окремі статті, судові рішення чи інші документи, які містять персональні дані особи. Цим забезпечується так зване “право бути забутим”, за яким користувачі повинні отримати можливість звертатися до Інтернет-компаній з проханням знищити певну інформацію про них у мережі Інтернет” [13]. Свою позицію Суд ЄС обґрунтовує, зокрема, тим, що можливість отримати інформацію про фізичну особу за допомогою введення її імені в пошукову систему, значно спрощує доступ до неї для будь-якого Інтернет-користувача, і цим самим може відігравати суттєву роль в поширенні такої персональної інформації, а отже – становити більше втручання в фундаментальне право особи на приватність, ніж просто оприлюднення персональної інформації на окремій веб-сторінці.

На сьогоднішній день соціальні мережі все дедалі частіше розуміють проблематику необхідності забезпечення захисту персональних даних та виробляють певні адміністративні та технічні механізми. Найпоширеніший засіб – вироблення, затвердження та публікація на власних веб-ресурсах так званих “Політик конфіденційності”. За структурою всі ці документи є дуже схожими за структурою та змістом:

1. Загальні положення/термінологія.
2. Законодавство, що застосовується компанією.
3. Особливості обробки та захисту персональних даних в соціальній мережі.
4. Права суб’єкта персональних даних та механізми їх реалізації.
5. Політика компанії щодо транскордонних потоків даних.

Важливі кроки у вирішенні та подоланні проблемних питань реалізації права на захист персональних даних в соціальних мережах робить і наша держава. Так у рекомендаціях парламентських слухань на тему: “Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні”, затверджених постановою Верховної Ради України від 03.07.14 р. № 1565-VII), міститься рекомендація Уряду України “забезпечити викладення у середніх загальноосвітніх школах правил роботи у соціальних мережах, участі у форумах, захисту персональних даних та мережевої етики з урахуванням сучасного стану розвитку ІТК” [14]. Ефективність реалізації цих рекомендацій Урядом України можна буде оцінити лише з певним проміжком часу.

Висновки.

Комплексний аналіз проблемних правових питань обробки та захисту персональних даних в соціальних мережах свідчить про необхідність інтенсивного пошуку підходів до їх вирішення державою, суспільством, науковим середовищем, простими громадянами нашої держави.

Пошук найоптимальніших шляхів врегулювання та вирішення цих питань може мати місце у 3-х напрямах:

- загальноосвітній напрям (реалізація Урядом України вже існуючих рекомендацій парламентських слухань);
- інституційний напрям (активна позиція у цьому питанні Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як посадової особи, уповноваженої виконувати функції від імені держави у сфері захисту персональних даних: проведення широкої інформаційної кампанії, надання чітких практичних рекомендацій, публікування до відома широкого загалу результатів перевірок володільців персональних даних (публічної інформації) з окресленої проблематики тощо);
- нормативно-правовий напрям (постійний моніторинг та адаптація вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів з питань захисту персональних даних (приватності) у соціальних мережах).

Перспективи подальших досліджень, на думку автора, пов’язані із необхідністю вивчення нових тенденцій цієї проблематики в Європейському Союзі, США та пошуком можливостей впровадження найкращого європейського досвіду в законодавство України.

Використана література

1. Радкевич О.П. Конфіденційність персональної інформації в соціальних мережах // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 3(11). – С. 215-224.

2. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 49. – С. 199.

3. Про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних : Конвенція Ради Європи від 28.01.81 р. № 108 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 1. – С. 701.

4. Hallborg R.B. Principles of Liberty and Right to Privacy // Law and Philosophy. – 1986. – № 5. – P. 13-20.

5. Arthur R. Miller The Assault on Privacy. – Univ. of Mich. Press, 1971 – P. 25-32.

6. Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і вільним обігом цих даних : Директива Європейського парламенту та Ради 95/46/ЄС від 24.10.85 р. – Режим доступу : //www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242

7. Про захист осіб у зв’язку з обробкою даних у інформаційних магістралях : Рекомендації Ради Європи R(99)5 від 09.11.99 р. – Режим доступу : //www.medialaw.kiev.ua /laws/laws_international/105/

8. Data protection working party – Article 29. WP 37. Working Document. Privacy on the Internet – An integrated EU Approach to on-line Data Protection, adopted on 21st November 2000. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/justice/policies/privacy/docs/wpdocs/2000/ wp37en.pdf

9. International Working Group on Data Protection in Telecommunications. Report and Guidance on Data Protection and Privacy on the Internet “Budapest – Berlin Memorandum”. – Режим доступу : //www.datenschutz-berlin.de/attachments/138/bbmem_en.pdf?1200577389

10. ВГО “УАЗПД”. Звіт за результатами громадського моніторингу “Забезпечення прозорості та відкритості обробки персональних даних на веб-ресурсах”. – Режим доступу : http://uapdp.org/images/news/doslidzhennya/Research-results-v.2.2.pdf

11. ВГО “УАЗПД”. Декларація “За недоторканість приватного життя в Інтернеті”. – Режим доступу: http://uapdp.org/images/1016%202012%20.pdf

12. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). – Режим доступу : http://ec.europa.eu/justice/data-protection/ document/review2012/com_2012_11_en.pdf

13. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 13 May 2014. Google Spain SL and Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) and Mario Costeja González. Case C-131/12. – Режим доступу : http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-131/12

14. Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні. – (Рекомендації парламентських слухань) : Постанова Верховної Ради України від 03.07.14 р. № 1565-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 33. – Ст. 1163

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~

УДК 34.339.347.7

МАРІЦ Д.О., *кандидат юридичних наук,* доцент кафедри інформаційного права
та права інтелектуальної власності НТУУ “КПІ”,
та кафедри цивільних та адміністративно-правових дисциплін
Академії муніципального управління

“НОУ-ХАУ” ЯК ОБ’ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАХИСТУ

Анотація. *Про особливий об’єкт права інтелектуальної власності “ноу-хау”, його кваліфікуючі ознаки та порядок захисту.*

Ключові слова: *“ноу-хау”, інформація, комерційна таємниця, комерційна інформація, ліцензія.*

Аннотация. *Об особенном объекте права интеллектуальной собственности “ноу-хау”, его квалифицирующих признаках и о порядке защиты.*

Ключевые слова: *“ноу-хау”, информация, коммерческая тайна, коммерческая информация, лицензия.*

Summary: *About special object of the right of intellectual property, know-how, its features and the order of protection.*

Keywords: *know-how, information, trade secrets, commercial information, license information.*

Постановка проблеми. Інформатизація суспільства є невід’ємною ознакою сьогодення, яка виявляється у активній розробці та впровадженні в усі сфери людської діяльності інформаційних технологій та мереж. Беззаперечним залишається той факт, що інформаційні ресурси стають одним із вирішальних факторів розвитку особи, суспільства та держави. Надзвичайні можливості комп’ютеризації та інформаційних технологій дозволяють автоматизувати процеси управління у країні, а також отримувати, накопичувати, обробляти та передавати інформацію про ці процеси з будь-якою необхідною швидкістю та кількістю у будь-яку точку планети. Таким чином, інформатизація відіграє вирішальну роль у розвитку людства та дає підстави припустити створення “інформаційного суспільства” в недалекому майбутньому.

Однак варто відзначити, що досягнення науково-технічної думки використовувались не тільки на благо людей. Досягнення ядерної фізики – атомна зброя, хімії – отруйні гази, біології – біологічна зброя, оптичної електроніки – лазерна зброя. За таких умов, завжди знаходились сили, які намагались використовувати у своїх інтересах відкриття у науково-технічній сфері. В сучасних умовах у різних суб’єктів виникає прагнення до одноособового володіння інформаційними ресурсами, засобами, технологіями для використання та задоволення своїх власних інтересів та потреб, а відповідно і протидії інтересам потенційних конкурентів в економічному, комерційному і воєнному протиборстві. Отже, інформація та інформаційні технології при цьому починають виступати у якості об’єктів загрози, що породжує проблему інформаційної безпеки. Комерціалізація результатів наукових досліджень та розробок зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів. Під створенням такого специфічного об’єкта інтелектуальної власності як “ноу-хау” (від англ. *know how* – “знаю як”), розуміють інновації, що мають комерційну цінність і на які поширюється комерційна таємниця. Зважаючи на особливість “ноу-хау”, такий об’єкт не може бути захищено патентним правом, оскільки він за таких умов перестає бути “ноу-хау”. Постає питання про його правовbq захист в умовах недобросовісної конкуренції та промислового шпіонажу.

© Маріц Д.О., 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням поняття “ноу-хау” займались такі вчені: Д. Балакін, Т. Бєгова, В. Дозорцев, В. Жуков, О. Колосов, Ю. Носік, О. Підопригора, О. Шишмарьова. Однак єдності думок щодо визначення суті цього поняття немає. Незважаючи на значну кількість праць залишається багато не вивчених та нез’ясованих питань, які виникають у процесі створення об’єкта “ноу-хау”, використання та розпорядження. І що не менш важливо – захисту від незаконних посягань. Ця наукова стаття є певною мірою продовженням вже існуючих напрацювань, однак стосується проблем захисту об’єкта “ноу-хау”, що і обумовлює її відповідність критеріям наукової новизни.

Метою статті є дослідження інформаційних правовідносин, що виникають внаслідок створення об’єкта інтелектуальної власності “ноу-хау” та порядок його захисту від неправомірного використання.

Виклад основного матеріалу. Слово “безпека” відповідно до тлумачного словника Д.М. Ушакова означає : умови за яких не загрожує небезпека, відсутність небезпеки. Щодо визначення поняття “інформаційної безпеки” то у чинному законодавстві відсутнє легальне визначення цього поняття, а у науковій літературі також немає єдиного підходу щодо його трактування. Закон України “Про інформацію” від 02.10.92 р. [1] містить визначення лише захисту інформації, що не є тотожним поняттю інформаційної безпеки. Хоча законодавець і не уникає словосполучення “інформаційна безпека”, зокрема у ст. 3 названого закону. Вважаємо, що таке поняття є комплексним, оскільки охоплює:

- об’єкти (види інформації), які підлягають захисту;
- суб’єктів інформаційних відносин;
- суб’єктів, які можуть створювати загрозу щодо неправомірного отримання, володіння, поширення та використання інформації;
- види загроз.

Для суб’єктів ринку, які перебувають у конкурентному середовищі, завжди важливо мати інформацію про своїх конкурентів, тому надзвичайно ефективним засобом у конкурентній боротьбі є постійне слідкування за конкурентами, їх винаходами, конструкторськими розробками, технологіями. З іншого боку, кожний учасник намагається зберегти найбільш важливу інформацію у секреті від своїх vis-as-vis, що обмежує набір засобів легального отримання інформації. Важливість комерційної інформації та комерційної таємниці у господарських відносинах усвідомлювалась у всі часи, що і стало передумовою виникнення цілої галузі нелегального збору інформації методами недобросовісної конкуренції – промислового шпіонажу. Термін “шпіонаж” походить від німецького дієслова *spähen* – “слідкувати, відслідковувати”, а прикметник – “промисловий” має уточнююче значення, яке вказує на область економічних інтересів.

Промисловий шпіонаж – один із стародавніх методів недобросовісної конкуренції. Перші згадки про це можна знайти в історичних подіях. Так, китайці винайшли склад твердого фарфору ще приблизно у VI ст., тобто за тисячу років до того, як він почав виготовлюватись у Європі. Тривалий час спільно із створенням шовку, фарфор залишався одним із найбільш нелегальних та бажаних для західних володарів загадок Сходу. Спроби її розгадати – те саме, що й справжній детектив, оскільки того, хто посягав на це, у Китаї очікував один вирок – смерть. Місіонер, патер Д. Антрекол, який відвідав Китай в XVII ст. зі спеціальною метою – дізнатися секрети фарфорового виробництва, зміг дістати тільки найбільш звичайні відомості, які аж ніяк не могли слугувати основою для організації нового виробництва.

Росія також не відставала у шпигунській діяльності. За надзвичайну суму грошей вдалось підкупити одного китайського майстра, який видав секрет фарфору сибірському промисловцю Курсину. Але хитрий китаєць очевидно чогось не вказав, оскільки Курсин

так і не зміг отримати фарфор, хоча здійснював досліди щодо його виробництва. Скільки ще таких прикладів приховано за прошарком минулих років, можемо тільки здогадуватись [2].

Промисловому шпіонажу можна завдячувати тим, що більшість наукових та технологічних секретів не було безповоротно втрачено. Зокрема, у спадок від алхіміків ми отримали систематизовані знання про фармацію, пошуки отрути та протиотрути, ліки та способи їх отримання, каталізатори хімічних реакцій. Алхіміки вперше отримали порох, азотну та сірчану кислоту, проникли у секрети зберігання харчових продуктів. Водночас там, де секрети охороняли особливо ретельно, вони у багатьох випадках втрачались для суспільства, а інколи відкривались через багато років. Окремі втрачені технології вдалось з часом відновити. Так сталось з булатом – гнучкою та твердою візерунчастою сталлю, яка у період раннього середньовіччя виготовлювалась у Дамаску та використовувалась для виготовлення кинджалів та шабель. Секрет виготовлення дамаської сталі було втрачено, а потім знову відкрито у Росії відомим металургом П. Аносовим у 1841 році.

Таким чином, спостерігається тенденція того, що промисловий шпіонаж може виконувати соціально корисну функцію, яка виявляється у зберіганні для суспільства нових технологій та матеріалів. Крім того, вкрадені “ноу-хау” стають ефективним засобом у боротьбі з монополією, підриваючи домінуюче положення окремого виробника товару чи послуги. У сучасній економічній практиці роль промислового шпіонажу значно зросла. Більшість солідних фірм мають у своєму складі окремих осіб, на яких покладається обов’язок щодо збору інформації про конкурентів, викрадення промислових та комерційних секретів. В арсеналі способів промислового шпіонажу найбільше розповсюдження отримало викрадення промислових зразків, креслень та документації на винаходи та “ноу-хау”.

Вважаємо, за потрібне спочатку з’ясувати, що означає термін “ноу-хау”.

У національному законодавстві, на сьогодні, цей термін використовується у таких нормативно-правових актів, як: ст. 1 Закону України “Про інвестиційну діяльність” від 18.09.91 р. [3], ст. 2 Закону України “Про режим іноземного інвестування” від 19.03.96 р. [4]; ст. 17 Закону Україну “Про охорону прав на сорти рослин” від 21.04.93 р. [5]; ст. 8 Закону України “Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків” від 16.07.99 р. [6]; ст. 4 Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16.04.91 р. [7].

Водночас законодавець сформулював легальне визначення цього терміну у Законі України “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій” від 14.09.06 р. [8]. Так, відповідно до п. 5 ст. 1 вказаного закону: “ноу-хау – технічна, організаційна або комерційна інформація, що отримана завдяки досвіду та випробуванням технології та її складових, яка: не є загальновідомою чи легкодоступною на день укладення договору про трансфер технологій; є істотною, тобто важливою та корисною для виробництва продукції, технологічного процесу та/або надання послуг; є визначеною, тобто описаною достатньо вичерпно, щоб можливо було перевірити її відповідність критеріям не загальновідомості та істотності”.

Виходячи з цього визначення можна сформулювати такі кваліфікуючі ознаки “ноу-хау”, як об’єкту інформації:

- “ноу-хау” відноситься до комерційної таємниці та комерційної інформації;
- така інформація не є загальновідомою чи доступною, тобто є конфіденційною;
- інформація полягає у її корисності та важливості;
- інформація є визначеною, що дозволяє підтвердити, що вона є секретною;
- інформація поширюється на сферу технологій, виробництва та надання послуг;
- строк існування “ноу-хау” залежить від того, наскільки довго вдасться зберігати конфіденційність та секретність.

Як приклад, можна навести такі ідеї “ноу-хау” сьогодення [9].

1. Складений скутер MOVEO – витвір компанії Antro (Угорщина). Скутер складається та приймає форму валізи. Може розвивати швидкість до 45 км/г, в чому допомагають два електродвигуни – по одному на кожне колесо. Для того щоб зарядити батарею, необхідно не більше години, що дозволить його заряджати у себе у кабінеті. Скутер виготовлено в єдиному екземплярі, компанія шукає інвестора для реалізації ідеї.

2. Нор-валіза, яка буде вас “переслідувати”. Валіза облаштована датчиками та гусеничними шасі. Зв’язок підтримується через Bluetooth, сигнали власника телефону. Якщо сигнал зникає – телефон починає вібрувати, таким чином вказуючи та подаючи сигнал господарю.

3. FITWET – інноваційний тренажер чи велотренажер нового покоління. Як стверджують розробники, тренування FITWET у 12 разів ефективніше ніж на звичайних тренажерах. Долати спротив води набагато складніше ніж повітря. Але поряд з цим, вода стимулює циркуляцію крові, розслаблює м’язи. Тренажер включає в себе масажні струмені води, сенсорний екран для перегляду телепередач, управління для встановлення режиму тренувань та перегляду їх результатів, підставка для води.

Відповідно до ст. 505 Цивільного кодексу України комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв’язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці.

Закон України “Про інформацію” від 02.10.92 р. [1] (у ст. 21) розподіляє інформацію на такі види:

- з обмеженим доступом (конфіденційна інформація);
- службова інформація;
- таємна інформація.

Відповідно до ч. 2 ст. 21 Закону України “Про інформацію”, конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб’єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом. Закон України “Про державну статистику” від 17.09.92 р. [10] у ст. 1 визначає, що конфіденційна інформація – статистична інформація, яка належить до інформації з обмеженим доступом і знаходиться у володінні, користуванні або розпорядженні окремого респондента та поширюється виключно за його згодою відповідно до погоджених з ним умов. Таким чином, простежується можливість поширення конфіденційної інформації лише за згодою або бажанням тієї особи, якій належить право володіння, користування та розпорядження такою інформацією. За таких умов правовою підставою передання такої інформації, а відтак і прав на “ноу-хау” може слугувати договір.

На початку цієї статті частково розглядалось питання промислового шпигунства. Відповідно об’єктом, який підпадає під добування недобросовісними конкурентами, є інформація, яка становить комерційну таємницю. Стаття 16 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” від 07.06.96 р. [11], визначає, що під неправомірним збиранням комерційної таємниці вважається добування протиправним способом

відомостей, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб’єкту господарювання. А неправомірним використанням комерційної таємниці є впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення господарської діяльності без дозволу уповноваженої на те особи відомостей, що становлять відповідно до законодавства країни комерційну таємницю (ст. 19 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції”). Зазвичай, документ, який визначає конфіденційність, секретність та комерційну таємницю являє собою локальний нормативний акт юридичної особи. Зокрема, це може бути положення “Про забезпечення захисту інформації, що становить комерційну таємницю та конфіденційну інформацію”. Таким положенням визначається, що саме становить комерційну таємницю, хто є власником такої інформації, порядок охорони конфіденційної інформації, порядок зберігання інформації, відповідальність за порушення вимог про охорону комерційної таємниці та/або конфіденційної інформації. Відносини між юридичною особою і її контрагентом у частині, що стосується нерозголошення інформації, що становить комерційну таємницю та/або конфіденційну інформацію, регулюються договорами та складеним положенням. В договорах юридичної особи з контрагентами повинен зазначатися пункт про нерозголошення контрагентом інформації, яка становить комерційну таємницю та/або конфіденційну інформацію. Отже, договір може виступати таким регулятором, завдяки якому, може здійснюватись охорона об’єкта інтелектуальної власності (“ноу-хау”). Зважаючи на захисну функцію договору, завдяки цьому інструменту включається в дію механізм захисту порушених прав шляхом примусу до виконання обов’язку в натурі, відшкодування збитків, сплати неустойки, застосування заходів оперативного впливу тощо. Із запровадженням патентної системи охорони прав на винаходи, корисні моделі і промислові зразки підвищується роль ліцензійних договорів як основної правової форми передачі права на використання цих результатів технічної творчості. Договірна форма використовується і для відступлення виключного права на не розкриту інформацію “ноу-хау”. Виходячи із того, що “ноу-хау” є об’єктом інтелектуальної власності, а до правомочності його володільця відноситься не лише право його використання, а й можливість розпорядитись даним правом, – розкрити зміст “ноу-хау” третім особам, тому значний інтерес становлять договірні конструкції щодо розпорядження правами на “ноу-хау” [12, с. 86]. Такими договорами можуть бути договір комерційної концесії, договір трансферу технології, договір про передання “ноу-хау”, а також шляхом видачі безпатентної ліцензії. Перед володільцем “ноу-хау” може постати вибір щодо способу захисту об’єкта інтелектуальної власності: отримати патент або укласти договір про передання дозволу на використання комерційної таємниці, об’єктом якої є “ноу-хау”. Однак, правові наслідки такого захисту є кардинально різними. Так, патентування передбачає розкриття відомостей, які складають конфіденційну та секретну інформацію, що в подальшому надає захист з боку закону, в тому числі право забороняти іншим особам використовувати таке ж рішення без згоди власника патенту під загрозою судового переслідування. Тобто, такий об’єкт у разі патентування вже не є “ноу-хау”, права на “ноу-хау” діють до тих пір поки зберігається конфіденційність. Захистом – є таємниця. Іноді для захисту монопольних прав на технологію використовуються обидва методи: патентом захищають найзагальніші технологічні параметри (“парасольковий патент”), а інші тонкощі виробництва зберігають у режимі комерційної таємниці.

Мета у патенті і в комерційній таємниці однакова – не допустити використання інновації конкурентами і отримати вигоду від монопольного використання. Шляхом видачі безпатентної ліцензії захищаються інтереси ліцензіара, оскільки за такою ліцензією об’єктом охорони є комерційна таємниця на об’єкти, які не є патентоспроможними. А

відтак, сторони визначають усі істотні умови цього договору, і що не менш важливо, термін дії ліцензії не може обмежуватись вказівками закону. На відміну від передачі прав на використання об’єкта інтелектуальної власності, який є запатентованим, і термін ліцензійного договору не може перевищувати термінуу дії патенту на “ноу-хау”.

Висновки.

“Ноу-хау“” – конфіденційні знання, досвід, навички, що включають відомості технічного, економічного, адміністративного, фінансового й іншого характеру, використання яких забезпечує визначені переваги і комерційну вигоду особі, що їх отримала.

Ознаками “ноу-хау” є: “ноу-хау” відноситься до комерційної таємниці; така інформація не є загальновідомою чи доступною, тобто є конфіденційною; інформація полягає у її корисності та важливості; інформація є визначеною, що дозволяє підтвердити, що вона є секретною; інформація поширюється на сферу технологій, виробництва та надання послуг; строк існування “ноу-хау” залежить від того, наскільки довго вдасться зберігати конфіденційність та секретність.

Захист “ноу-хау” може відбуватись шляхом патентування, видачі безпатентної ліцензії, укладення інших договорів (істотною умовою яких є нерозголошення інформації щодо об’єкту договору).

Права на “ноу-хау” діють до тих пір поки зберігається конфіденційність, тобто за таких умов – захистом є комерційна таємниця.

Порядок охорони “ноу-хау” може визначатись локальними нормативними документами юридичної особи.

Строк дії безпатентної ліцензії визначається за домовленістю сторін.

Використана література

1. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

2. Китайский фарфор. История китайского фарфора. – Режим доступу : http://sup-sup.ru/3613-kitayskiy-farfor.-istoriya-kitayskogo-farfora.html

3. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.91 р. № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.

4. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.96 р. № 93/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19. – Ст. 80.

5. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України 21.04.93 р. № 3116-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 21. – Ст. 218.

6. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків : Закон України від 16.07.99 р. № 991-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 40. – Ст. 363.

7. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.91 р. № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

8. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14.09.06 р. № 143-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 45. – Ст. 434.

9. Сурков М. Новые бизнес идеи “ноу-хау”. – Режим доступу : http://keiside as.ru/novye-biznes-idei/novye-biznes-idei-nou-xau-know-how.html

10. Про державну статистику : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

11. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06.96 р. № 236/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – Ст.164.

12. Бєгова Т.І. Поняття “ноу-хау” та договір про його передання : монографія / Т.І. Бєгова. – Харків. – 2009. – 160 с.

~~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~~

УДК 342.9(477):340.137+930.25

ЮРИНЕЦЬ Ю.Л., *кандидат юридичних наук,* доцент кафедри конституційного та адміністративного права Національного авіаційного університету

СТАНДАРТИ ЮНЕСКО У СФЕРІ ДОСТУПУ ДО АРХІВІВ СЛУЖБ БЕЗПЕКИ КОЛИШНІХ РЕПРЕСИВНИХ РЕЖИМІВ

Анотація. *Розглянуті стандарти ЮНЕСКО у сфері доступу до архівів служб безпеки колишніх репресивних режимів у порівнянні з практикою України. Показано, що ця практика не відповідає зазначеним стандартам, не існує усталеної, об’єктивної системи доступу, який здебільшого реалізується за “доброю волею” розпорядників архівів.*

Ключові слова: *ЮНЕСКО, архівна справа, доступ до архівів, репресивні режими, агенти репресій, інформаційні права постраждалих від репресій.*

Аннотация. *Рассмотрены стандарты ЮНЕСКО в сфере доступа к архивам служб безопасности бывших репрессивных режимов в сравнении с практикой Украины. Показано, что эта практика не соответствует указанным стандартам, не существует устоявшейся, объективной системы доступа, который по большей части реализуется по “доброй воле” распорядителей архивов.*

Ключевые слова: *ЮНЕСКО, архивное дело, доступ к архивам, репрессивные режимы, агенты репрессий, информационные права пострадавших от репрессий.*

Summary. *The article considers UNESCO standards in the field of access to archives of the former security services of repressive regimes in comparison with the practice of Ukraine. It is shown that this practice does not meet these standards, there is no well-established, objective system of access that is mostly implemented on the “goodwill” of archive managers.*

Keywords: *UNESCO, archiving, access to archives, repressive regimes, agents of repression, information rights of victims of repression.*

Постановка проблеми. Згідно ст. 439 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію), ратифікованої Законом України від 16.09.14 р. № 1678-VII, сторони тісно співробітничають у рамках відповідних міжнародних форумів/організацій, зокрема Організації Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та Ради Європи (РЄ), з метою розвитку культурного розмаїття, збереження і оцінки культурної та історичної спадщини.

З іншого боку, важливим джерелом вивчення культурної та історичної спадщини є архіви. Так, у Статуті Міжнародної ради архівів (далі – МРА) [1] вказується, що архіви становлять пам’ять націй і суспільства, вони формують їхню ідентичність і є наріжним каменем інформаційного суспільства. Як зазначається у дисертаційному дослідженні [2], розвиток архівної справи є необхідним з огляду на те, що ретроспективна інформація, яка міститься у архівних документах, дозволяє моделювати та визначати перспективи розвитку держави та суспільства у тій чи іншій ситуації, допомагає приймати важливі державні рішення.

Отже, зазначені вимоги Угоди про асоціацію пов’язує у єдине ціле необхідність впроваджувати стандарти ЮНЕСКО в українську архівну справу з метою об’єктивного уявлення про культурну та історичну спадщини українського народу.

© Юринець Ю.Л., 2014

Як зазначається у звіті ЮНЕСКО, підготовленого від імені МРА [3], під час політичних змін архіви є основним засобом втілення в життя колективних та індивідуальних прав. Успіх методів відшкодування і компенсацій жертвам репресій, так само як і усунення відповідальних осіб колишнього режиму, буде значною мірою зумовлений використанням документів репресивних інституцій. Підтримка їхнього збереження і створення інституцій, відповідальних за їхню охорону в новій політичній державі, є визначальними факторами у процесі зміцнення демократії.

Натомість в Україні це питання системно не вирішено. Як вказує Є. Захаров, доступ до архівних джерел, що стосуються політичних репресій, досить-таки утруднений. Наприклад, доступ до архівно-слідчих справ реабілітованих можливий тільки для самих реабілітованих або їх нащадків, або дослідників за згодою реабілітованого чи його родини. Архівно-слідчі справи тих, хто не реабілітований, охороняються як відомості, віднесені до державної таємниці. Але, як стверджують дослідники, навіть маючи дозвіл на вивчення архівно-слідчої справи чи відповідну форму допуску до відомостей, що складають державну таємницю, все одно дістатися до архівних матеріалів важко. Стан з доступом до архівних даних про репресії і загалом доступом до архівів, на думку Є. Захарова, не можна визнати задовільним [4].

За результатами експертного опитування (2011 р.) виявилося, що більшість опитаних, а саме 86,2 %, особисто стикалися з випадками обмеження в доступі до інформації в архівах. Серед перепон у доступі до архівів 57,1 % експертів назвали закритість, обмеження в доступі до окремих справ; ще для 32,1 % експертів перешкодою є обмеження можливостей копіювання документів; 10,7 % підкреслили недосконаліть та двозначність законодавства [5].

Не можна вважати, що ці питання вирішені на даний момент, оскільки вони не вирішені законодавчо [6]. Питання забезпечення загального доступу до архівних документів, у т.ч. архівів репресивних органів СРСР, поставлено тільки у Коаліційній угоді 2014 р. (п. 2.3.13) [7], тобто на 24-му році незалежності України. Отже, для України питання доступу до архівів, особливо щодо вивчення репресій тоталітарного радянського режиму, є актуальним, а принципи законодавчого врегулювання цих питань є практично значущими.

Аналіз останніх досліджень. Питанням доступу до архівів служб безпеки колишніх репресивних режимів в українській науці не приділяється необхідної уваги. Очевидно, це є однією з причин невирішеності даної проблеми. Питання обговорюється, переважно, в середовищі експертів-практиків [4 – 6 та деякі інші]. Окремі дослідження у цьому напрямку належать автору [8, 9].

Метою статті є з’ясування особливостей міжнародних стандартів, втілених у документи ЮНЕСКО, щодо принципів регулювання у сфері доступу до архівів служб безпеки колишніх репресивних режимів

Виклад основного матеріалу. Найбільш ґрунтовно проблеми доступу до архівів служб безпеки колишніх репресивних режимів висвітлені у звіті для ЮНЕСКО, виконаного МРА як робочим органом ЮНЕСКО [3]. З цього звіту можна зробити висновок, що основною суперечністю між збереженням та вільним доступом до таких архівів та його обмеженнями є суперечність між колективними інтересами суспільства та індивідуальними інтересами жертв репресій, з одного боку, та інтересами прошарків, груп та посадових осіб, які були панівними у режимах, що відходять в історію, та/або які брали безпосередню участь у здійсненні репресій (агенти репресій). Зокрема, Є. Захаров зазначає, що утрудненню доступу до архівів репресій в Україні сприяло те, що серед вищих посадових осіб держави є чимало людей, причетних до переслідувань

правозахисників за тоталітарного режиму [4]. Нерідко їх інтерес приховати від громадськості свою минулу діяльність прикривається захистом права на приватність. Отже, необхідний пошук балансу відповідних прав.

Відповідно до Звіту [3] визначаються такі колективні права щодо доступу до архівів репресій:

1. Право народів і націй обирати свій власний шлях політичних змін значним чином визначається доступністю документів. Без архівів немає справжньої свободи вибору. Комісії Правди, як показує досвід Польщі, Чилі чи Південної Африки, тільки тоді можуть задовільно завершити свою роботу, якщо збереглися документальні джерела репресивних інституцій. У німецькому випадку громадськість визнала важливість архівів Штазі як для планування майбутнього, так і для розуміння того, як минуле зумовлюється діяльністю інформаційних і репресивних служб.

2. Право народів на цілісність їхньої писаної пам’яті повинно бути незаперечним. Якщо спільнота обирає прощення як засіб досягнення політичних змін, результатом цього не повинно стати зникнення документального спадку минулого. Нації мають як права, так і обов’язки зберігати свою пам’ять шляхом передачі їх до архівів. Хоча кожне покоління повинно бути вільним обирати політичні процеси, за які вони відповідальні, вони не можуть обрати за інші покоління. Право на вибір шляху політичних змін виключає право знищувати документи.

3. Право на правду. Громадяни мають тісно пов’язане з цими обома правами право на найповніше можливу інформацію про дії попереднього режиму чи через їхніх парламентських представників, чи через будь-яку іншу систему, які можуть вважатися адекватними цим представникам. Це є основою, на якій працюють усі так звані Комісії Правди, на кшталт Комісії за Правду і Примирення у Чилі, Комісія Правди і Примирення Південної Африки чи Верховна Комісія з досліджень злочинів проти польської нації у Польщі.

4. Право визначати осіб, відповідальних за злочини проти прав людини. Право визначати агентів репресій повинно визнаватися незалежно від будь-яких інших рішень стосовно відповідальних осіб чи можливе продовження їхньої праці в якості державних службовців. Політика амністії чи прощення щодо посадових осіб, відповідальних за порушення прав людини, була прийнята різними країнами у процесі переходу до демократії з метою досягнення національного примирення. Однак, у демократичній державі народ має право знати імена посадових осіб, відповідальних за порушення прав людини у колишніх режимах, для того, щоб гарантувати, що вони не робитимуть політичну кар’єру. Наприклад, у Німеччині закон про записи Штазі дозволяє громадськості чи приватним організаціям розслідувати (інформацію про) органи влади, публічних осіб і громадянських представників щодо можливих зв’язків з колишньою репресивною машиною.

Що стосується індивідуальних прав, то у Звіті [3] спеціально підкреслюється, що основна роль, яку відіграють архіви, характеризується не лише їхніми функціями, на кшталт ключів до нашого недавнього минулого, але також їхнім адміністративним значенням у дотриманні прав особи. Серед індивідуальних прав Звіт [3] виділяє:

1. Право досліджувати долю родичів, які зникли під час періоду репресій. Одним з найгірших наслідків репресій є незнання долі родичів чи друзів, які зникли. Архіви репресій повинні дозволяти розслідування, і якщо можливо – прояснення таких випадків.

2. Право знати, яка інформація про осіб зберігається в архівах: відомі як *habeas data* (“судовий наказ про представлення даних”), який гарантує право знати, чи будь-яка

інформація про особу знаходилася в поліції або розвідувальних службах колишнього репресивного режиму і оцінювати, у який спосіб можуть вплинути політичні, ідеологічні, етнічні чи расові упередження на персональне, сімейне чи професійне життя. Саме право може також застосовуватися від імені агентів і службовців інституцій репресивного режиму.

3. Право на історичні й наукові дослідження: усі громадяни мають право доступу до джерел вивчення їх національної історії. Доступ до документів повинен враховувати потребу захисту приватності жертв і третіх сторін, згадуваних у документах.

4. Право реабілітації для ув’язнених і репресованих з політичних мотивів: у кожному процесі переходу до демократії, ті, хто був засуджений судами чи звільнений з їхньої роботи суто з політичних, релігійних, етнічних чи расових причин, повинні бути звільнені з-під ув’язнення, поновлені на їхній роботі чи повинні отримати компенсацію. Часто існує ситуація, що тільки серед архівів колишніх репресивних режимів можуть бути знайдені докази політичної, релігійної, етнічної чи расової природи засудження чи звільнення.

5. Право на компенсацію і відшкодування збитків, завданих жертвам репресій. Коли органи влади нових демократичних режимів вирішать надати компенсацію жертвам репресій, документи, вироблені інституціями колишнього режиму, забезпечать їх необхідними доказами.

6. Право реституції конфіскованого майна. Коли громадяни нової демократичної держави мають юридичне право повернути особисте майно, конфісковане попереднім режимом за їхні переконання чи ідеологію, документи в архівах репресивних органів дадуть детальний опис такого майна, так само як і інформацію про їхнє місцезнаходження чи місце призначення. Якщо реституція неможлива через те, що майно зникло чи має нових, законних власників, архіви доведуть їхнє право на відповідну компенсацію.

Сюди ж необхідно додати право для осіб, що не були на службі в репресивних органах, доводити (за необхідності) ці факти. Особи повинні мати можливість внести зміни чи заяву щодо інформації, яка міститься про них у персональних досьє. Вони повинні бути включені в досьє, але чітко відділені від документів, що зберігалися репресивним режимом, і які не повинні змінюватися.

У Звіті [3] наголошується важливість саме законодавчого регулювання питань збереження та доступу до архівів репресій. Зокрема, вказується, що у процесі політичних змін законодавець повинен узяти до уваги архіви і інструментальну роль, яку вони відіграють у створенні нового законодавства. Приклад Іспанії свідчить про те, як практичне застосування законодавства про амністію, виплати і компенсації тісно пов’язане з документальними свідченнями, які створюють підстави для застосування цих законів. У процесі, що відбувається відразу після краху репресивного режиму, архівні працівники повинні брати до уваги законодавство, а також зміни, що сталися, для того щоб гарантувати, що права є життєздатними в новій ситуації.

Натомість на прикладі Чилі розглядається ситуація, коли архіви репресивних органів втрачалися. Так, невідомий жоден документ основних репресивних інституцій військової диктатури, чиєю основною складовою була DINA, а її наступником CNI. Таким чином, на початку процесу переходу, коли очевидною була потреба знати правду про політичне насильство, зникнення і убивства, скоєні режимом Піночета, існувала величезна перешкода, спричинена браком документальних доказів. Комісія з Правди і Примирення – перший орган такого типу, створений у 1990 році, зіткнувся з завданням реконструкції 15 років історії країни

майже виключно на основі персональних свідчень, базованих на словесних чи письмових спогадах тих, хто був залучений до цих подій. Комісія, яка досягла зростання рівня обізнаності щодо зловживань владою колишнім режимом, не в змозі пролити світло на долю багатьох зниклих осіб чи назвати осіб, відповідальних за звірства. Досвід Чилі є повчальним: тими, хто поніс найбільші втрати від зникнення документів, були чилійці, а тими, хто найбільше виграв, були агенти, які проводили репресії, а особливо їхні керівники. Безсумнівно, чилійський шлях до демократії проходить через примирення, однак можливість притягнення злочинців до відповідальності за їхні злочини значною мірою зникла.

Прикладом протилежного типу є досвід колишньої Німецької Демократичної Республіки (НДР) після падіння “Берлінської стіни”. Хоча архіви Штазі в усій повноті не були отримані, принаймні, значну більшість цих архівів було передано. Негайна передача архівів Штазі в руки нових органів влади стала можливою для того, щоб слідувати бажанням представників народу, і серед інших завдань – очистити від тих, хто відповідальний за репресії, нову адміністрацію. Архіви було використано як для того, щоб звільнити тих, хто відповідальний за репресії, так і для компенсації жертвам репресій. Зразковими були паралельні процесуальні дії. Це проявилося у двох законах: один у НДР перед об’єднанням і кінцевий закон в об’єднаній Німеччині. Найбільшим прихильником цього був народ. Роль, яку відіграли групи, на кшталт групи преподобного Ґаука, були визначальним фактором.

З урахуванням описаного досвіду, записи, створені чи накопичені репресивними органами, повинні бути передані під контроль нових демократичних органів влади за першої-ліпшої можливості, і ці органи влади повинні детально регламентувати їхнє зберігання. Демократичні органи влади повинні створити комісії, відповідальні за управління цими сховищами, і архівні працівники повинні бути тісно залучені до роботи комісій. Комісії повинні також нести відповідальність за архіви розвідувальних служб, які продовжують діяти при новому режимі. Комісії повинні обрати досьє, які поліція, органи безпеки чи розвідки більше не вимагають зберігати для виконання своїх обов’язків при демократичному режимі. Органи безпеки повинні забезпечити передачу обраних досьє і документів чи то до національних архівів, чи то до інституцій, що мають справу з компенсаціями або виплатами жертвам репресій, або усуненням колишніх посадових осіб, чи то до Комісій Правди.

Документи колишніх репресивних органів повинні зберігатися в архівних установах національної системи архівів або в інституціях, створених для ідентифікації колишніх посадових осіб, компенсації жертвам репресій чи забезпечення колективних та індивідуальних прав. Другий спосіб вирішення є більш бажаним, ніж перший, як про це свідчать німецька і португальська моделі, на противагу одній іспанській. Висока кількість запитів може призвести до краху традиційної діяльності архівів, які загалом не дуже добре забезпечуються коштами чи персоналом. Саме тому тимчасові інституції, на які покладається ця відповідальність, мають формуватися із спеціально призначеного для цих спеціальних завдань персоналу. Це поліпшить якість забезпечення цих служб, у той час даючи можливість постійно діючим архівам виконувати свої традиційні обов’язки. Той факт, що ці установи є тимчасовими, повинен бути ясно встановленим. Кінцевим місцем знаходження документів, як частини національної пам’яті, повинно бути національне сховище історичних записів.

Може бути необхідним встановлення спеціального законодавства для захисту документів колишніх репресивних організацій в якості культурної власності. Якщо

законодавство, що захищає культурний спадок, уже існує, то ці документи повинні ними охоплюватися. Якщо чинні норми охоплюють зберігання документального спадку в архівних установах, то передача записів до цих установ гарантує, що вони стануть культурною власністю, що захищається. В будь-якому випадку характер документів як культурної власності повинен бути чітко визначеним.

Для того, щоб гарантувати права осіб засобами архівів, необхідні відповідні юридичні ініціативи – чи то новий загальний закон про державні архіви, чи то внесення відповідних змін до існуючого закону. Права, що мають бути таким чином гарантовані, охоплюють: право всіх осіб вимагати доступу до архівів для того, щоб дістати інформацію про існування чи не існування будь-якої інформації чи документів стосовно них, завжди передбачаючи, що приватність третьої сторони гарантується; право для осіб, що не були на службі в репресивних органах, визначати, чи записи, що містять персональну інформацію, можуть враховуватися третьою стороною. Персональні досьє жертв репресій повинні бути закриті від публічного доступу протягом законно встановленого періоду, за винятком спеціального дозволу особам, яких вони стосуються, чи їхніх спадкоємців. Особи повинні мати можливість внести зміни чи заяву щодо інформації, яка міститься про них у персональних досьє. Вони повинні бути включені в досьє, але чітко відділені від документів, що зберігалися репресивним режимом, і які не повинні змінюватися; право вимагати доступ до файлів агентів репресій на основі гарантій безпеки, встановлених законодавством.

Що стосується забезпечення права на приватність, то у Звіті [3] наголошується, що: по-перше, у випадках, коли приватність особи і право на історичне розслідування протистоять одне одному, може бути передбачено рішення щодо використання копії оригінального документа з видаленим іменем жертви чи третьої сторони; по-друге, якщо мова йде про агентів репресій, то публічне право визначати осіб, відповідальних за злочини проти прав людини, переважає право на приватність щодо цих осіб, – адже право визначати агентів репресій повинно визнаватися незалежно від будь-яких інших рішень стосовно відповідальних осіб, чи можливе продовження їхньої праці в якості державних службовців; у демократичній державі народ має право знати імена посадових осіб, відповідальних за порушення прав людини у колишніх режимах, для того, щоб гарантувати, що вони не робитимуть політичну кар’єру.

Якщо тепер, з урахуванням викладених стандартів, повернутися до стану справ в Україні, то можна дійти висновку, що дані стандарти не дотримуються. Так, згідно абз. 3 ст. 16 Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, доступ до документів Національного архівного фонду, що містять державну таємницю або іншу інформацію з обмеженим доступом, може бути обмежено виключно відповідно до Закону України “Про доступ до публічної інформації”. З іншого боку, цей закон (ч. 2 ст. 6) містить критерії обмеження доступу до інформації, які носять оціночний характер і дозволяють прийняти будь-яке рішення: 1) в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров’я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; 3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні. Водночас, жодних конкретних строків засекречування чи розсекречування законами не встановлюється.

З іншого боку, згідно абз. 4 ст. 16 Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, доступ до документів Національного архівного фонду, що містять конфіденційну інформацію про особу, а також створюють загрозу для життя чи недоторканності житла громадян, обмежується на 75 років від часу створення цих документів, якщо інше не передбачено законом. Однак, по-перше, ці строки перевищують встановлені Рекомендацією Ради Європи R(2000)13, що шкодить концепції пріоритету доступу [8]; по-друге, як зазначають експерти, архівні установи довільно тлумачать поняття “конфіденційна інформація”, невиправдано розширюючи його зміст, відтак вони мають інструмент, який дає змогу повністю закрити будь-які документи. Цей інструмент потрібно скасувати [5].

З іншого боку, експерти майже одностайно висловилися за відкритість архівів: 72,4 % із них упевнені, що всі архіви з документами до 1991 року повинні бути повністю відкритими, решта – допускають лише незначні обмеження в доступі до інформації [5]. Зокрема, експерти визначили найбільш закритим архівом Архів Служби зовнішньої розвідки, який зберігає, зокрема, документи про спецоперації КГБ проти діаспори – жоден з експертів-учасників опитування не зміг попрацювати в цьому архіві, а “Інструкція про порядок прийому, обліку, використання та забезпечення збереженості архівних документів у галузевому державному архіві СЗРУ” виявилася з грифом “Для службового користування”, тому в ознайомленні з нею офіційно відмовлено. Однак виникає запитання: чому незалежна Україна повинна зберігати таємниці фактично ворожої держави щодо операцій проти своїх нинішніх прихильників?

Висновки.

Вивчення підходів ЮНЕСКО до питання доступу до архівів репресій дозоляє дійти висновків про їх актуальність для відповідної законотворчості в України, зокрема, у напрямках:

а) безумовне збереження усіх документів, що свідчать про репресії;

б) пріоритет публічного права визначати осіб, відповідальних за злочини проти прав людини, перед правом на приватність щодо цих осіб;

в) забезпечення доступу до архівних документів, створених до 1991 року, перш за все документів, що стосуються репресивної діяльності служб СРСР, перш за все, безумовний доступ осіб, що постраждали від репресій, до усіх архівних документів про себе.

Перспективами подальших досліджень є розробка конкретних положень законопроектів, особливо в контексті п. 2.3.13 Коаліційної угоди 2014 р. [7].

Використана література

1. Статут Міжнародної ради архівів : ухвалений XV сесією Генеральної асамблеї. Відень (Австрія), 28.08.04 р. – Режим доступа : //www.archives.gov.ua/NB/MRA.pdf

2. Шевченко О.В. Правові та організаційні засади регулювання архівної справи в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.В. Шевченко. – К., 2011. – 19 с.

3. Архіви служб безпеки колишніх репресивних режимів ; за матеріалами Звіту МРА для ЮНЕСКО ; коментар Антоніо Ґонзалес Куінтана. – (Інформаційний портал Харківської правозахисної групи). – Режим доступу : //www.khpg.org/index.php?id=1039004029

4. Захаров Є. Передмова до статті : Буль Г.П. “Доступ до інформації: юридичні аспекти” / Є. Захаров. – (Інформаційний портал Харківської правозахисної групи). – Режим доступу : //www.khpg.org/index.php?do=print&id=1007460811

5. Когут І. Результати експертного опитування “Доступ до архівів як право на суспільну пам’ять” / І. Когут. – (Центр досліджень визвольного руху). – Режим доступу : //www.cdvr.org.ua/node/1485

6. Українські науковці пропонують на законодавчому рівні відкрити доступ до архівів СБУ і МВС. – (Центр досліджень визвольного руху). – Режим доступу : //www.cdvr.org.ua

7. Коаліційна угода – 2014 : за станом на 21.11.14 р. – Режим доступу : http://samopomich.ua/wp-content/uploads/2014/11/Koaliciyna_uhoda_parafovana_20.11.pdf

8. Юринець Ю.Л. Адаптація законодавства України у сфері регулювання архівної справи до принципів і норм європейського права // Правова інформатика. – 2014. – № 3 (43). – С. 33-47.

9. Юринец Ю.Л. Требования Совета Европы к деятельности архивов как фактора исторической памяти народа : труды III международной научно-практической конференции [“Гуманитарные науки и модернизация правовой системы государства: российский и зарубежный опыт”] ; под ред. Г.Б. Гридневой, А.Б. Дидикина. – Новосибирск : ИП Галиуллин Д.А., 2014. – С. 36-41.

~~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~~

УДК 341(045): 004.056

ЦИМБАЛЮК О.В., магістерка юридичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ ТА ПРАВО ВІД ІНФОРМАЦІЇ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВЗАЄМОЗВ’ЯЗОК У ЗАКОНОДАВСТВІ ОКРЕМИХ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. *У статті пропонуються до розгляду окремі інституційні положення та взаємозв’язок права на інформацію і права від інформації на прикладі відображення їх у законодавстві окремих країн Європейського Союзу та доцільність визначення їх при кодифікації законодавства України про інформацію.*

Ключові слова: *право на інформацію, законодавство про інформацію, інформаційне право.*

Аннотация. *В статье предлагаются к рассмотрению отдельные институциональные положения и взаимосвязь права на информацию и права от информации на примере отражение их в законодательстве отдельных стран Европейского Союза и целесообразность определения их при кодификации законодательства Украины об информации.*

Ключевые слова: *право на информацию, законодательство об информации, информационное право.*

Summary. *The paper offered to the individual institutional position and relationship of the right to information and the right to information on the example displayed in the legislation of some countries of the European Union and the determination of their appropriateness in the codification of the laws of Ukraine on information.*

Keywords: *right to information legislation information, information law.*

Постановка проблеми. На даний момент Україна знаходиться на шляху інтеграції до транснаціонального інформаційно-правового простору, перш за все до такого його сегменту – як Європейського союзу (далі – ЄС). У зв’язки з цим актуальною є потреба впровадження у законодавство України спеціальних європейських інформаційно-правових стандартів напрацьованих в країнах ЄС.

Серед іншого також визначається певні орієнтири для українського правознавства. Чільне місце серед них займає синхронізація досліджень сегменту глобальної інформаційної сфери: пошук методів, засобів, способів поступової гармонізації національного законодавства із відповідним законодавством країн ЄС. У його складі для дослідження виділено як ключовий такий спеціалізований і комплексний інститут європейського права, що отримав умовну назву – право на інформацію та його взаємозв’язок з іншим комплексним інститутом права – правом від інформації.

Окремі положення зазначених комплексних (міжгалузевих) інститутів інформаційного права знайшли відображення у працях окремих українських правників-дослідників. Серед них можна відзначити таких, як І. Арістова, К. Бєляков, В. Брижко, В. Гавловський, О. Золотар, Б. Кормич, Р. Калюжний, А. Марущак, В. Цимбалюк.

Метою статті є висвітлення окремих результатів дослідження інституційного співвідношення права на інформацію та права від інформації в контексті компаративістики законодавства окремих країн ЄС.

Виклад основного матеріалу. З точки зору концепції гіперсистем у теорії права, право на інформацію передбачається у доктрині європейського права як однин з ключових об’єктів у складі такого міжгалузевого інституту міжнародного права як права

© Цимбалюк О.В., 2014

людини. Це право в ЄС розгорнуто екстраполюється із комплексу норм міжнародного права, зокрема Загальної декларації прав людини (ст.19) [1], Міжнародного пакту ООН про громадянські та політичні права (ст.19) [2] тощо. В ЄС юридично принципи цього права структуровані навколо ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод [3].

Виходячи з аналізу норм міжнародних актів визначається розуміння, що право на інформацію розглядається як одне із основних прав, що нерозривно пов'язане з окремими іншими інституційними правами людини. Серед них чільне місце займають: свобода думки та слова; свобода переконань та їх вираження.

Зазначені інформаційні права співвідносяться також з такими протилежними за сутністю до них правами як: право на недоторканість приватного життя; право на таємницю, конфіденційність тощо. Їх, поряд з іншими, умовно пропонується інституційно визначити як окремі складові – у категорії “право від інформації”).

У контексті аргументації щодо реалізації змісту права на інформацію пропонується звернути увагу на положення, що знайшли вираз у Щорічному звіті Спеціального доповідача ООН з питань свободи переконань та їх вираження за 2005 р. Комісії з прав людини [4]. У цьому звіті детально викладено розуміння ключових принципів права на інформацію. Серед них особливу увагу заслуговує розуміння принципу максимального розкриття, зобов'язання про публікації, розвиток ідеї відкритого уряду, і обмежений обсяг винятків. У звіті підкреслюється, що будь-які запити на інформацію повинні розглядатися без зволікання та не можна утримувати запитуюча інформації від реалізації його права високими цінами щодо надання послуг. Розуміння зазначеного як принципів можна розглядати і у контенті того, що право на інформацію стосується не тільки суб’єктивного права людини абстрактно (в цілому), але і субінституційно, наприклад щодо зобов’язання способів, методів, засобів його реалізації у відношеннях з іншими спеціальними суб’єктами – володільцями (чи власниками) інформації, зокрема і органами державної влади.

На зазначених положеннях далі пропонується розглянути їх специфіку реалізацію у законодавстві окремих європейських країн у аспекті компаративістики з урахуванням історичного підходу на принципі трьох чинників інституційного та галузевого розвитку сучасного прояву міжнародного права: спеціалізації, синхронізації, стандартизації. Ці чинники також повною мірою реалізуються у єдності становлення міжнародного інформаційного права, у його складі інформаційного права ЄС та інформаційного права окремих країн.

При дослідженні було визначено як ключове питання таке: як формуються способи, засоби, методи юридичного регулювання права на інформацію із дотриманням права від інформації?

Вважається, що першою країною у світі, що прийняла спеціальне законодавство про право на інформацію була Швеція. Інституційно за змістом це право було сформульовано в цій країні у категорії “права на свободу отримання інформації”. Право на свободу отримання інформації проголошено в одному з чотирьох основних законів Швеції, що утворюють її Конституцію [4]. У шведському законодавстві міститься ряд положень, що відносяться до права на інформацію у контенті права доступу до державних документів. Слід зазначити, що основні закони Швеції приділяють значну увагу юридичній основі права на інформацію, висуваючи на перше місце питання цього права поряд з іншими основними правами саме громадян (підданих) у відносинах їх з органами держави. Відповідно до одного з фундаментальних законів, а саме – Акту про форму правління (Глава 2, Ст. 1, пар. 2), серед прав і свобод, кожному громадянину

гарантуються у його відносинах з державними інституціями право на інформацію: тобто, право на придбання, отримання інформації та ознайомлення з висловлюваннями інших осіб [4].

Шведське законодавство у контексті реалізації права на інформацію містить точні визначення у контенті розуміння такої категорії як “офіційні документи” і регулювання процедур у змісті поняття “документації” як функції державного управління. Визначення офіційного документа і права громадян на доступ до офіційних документів представлено в іншому основному Законі Швеції: Акті про свободу преси, де у Главі 2, у ст. 1 зазначено, що “кожному шведу надається право на вільний доступ до офіційних документів в цілях сприяння вільному обміну думками та наявності вичерпної інформації”. З цього випливає інституційна ознака права від інформації: обмеження права на інформацію за суб’єктними критеріями – тільки для громадян країни. Другий параграф зазначеної статті визначає дискреційні виключення права на інформацію, що включають: захист національної безпеки і зовнішніх зв’язків; фінансову політику, інспекційні та наглядові функції органів державної влади; запобігання злочинам; державні економічні інтереси; захист приватного життя; і збереження флори або фауни [4]. При цьому зазначається як конституційно-правовий принцип: що всі винятки для публічного доступу до офіційних документів повинні бути прописані на рівні законів держави.

Законодавчо вимагається від державних посадових осіб надавати документ за запитом в найкоротші терміни. При цьому зазначається: якщо в документі містяться частини, обмежені для публічного розголошення, то інші частини повинні бути розкриті. Також законодавчо визначається, що органи державної влади зобов’язані вести реєстри всієї офіційної документації, і відповідні покажчики повинні бути доступні для громадськості. При цьому визначені чотири винятки з вимоги до реєстрації: документи, що не мають великої важливості для діяльності органів влади; документи, що не є секретними і зберігаються таким чином, що дозволяє підтвердити їх отримання чи складання органом влади; документи, що зберігаються у великих кількостях і виключені урядом з режиму секретності; і електронні записи зареєстровані і доступні для іншого відомства.

За Шведським законодавством рішення органів державної влади про відмову у доступі до офіційних документів можуть бути оскаржені в рамках цих органів, адміністративних судах та у Верховному Адміністративному Суді. Крім того, скарги можуть бути спрямовані до Парламентського Омбудсмена.

Далі порівняльний аналіз розуміння права на інформацію у ЄС пропонується розглянути через дослідження законодавства відносно нового його члена – Болгарії. У Конституція [5] цієї країни, в Главі 2 (Основні права та обов’язки громадян), в ст. 41, подібно до конституцій ряду інших країн ЄС, зазначається, що кожен громадянин має право отримувати інформацію від державних органів або установ з будь-яких питань, що становлять для нього законний інтерес, якщо інформація не становить державну або іншу таємницю, що охороняється на законодавчому рівні і не зачіпає чужі права. У розвиток інституційних ознак цієї конституційної норми-принципу (також, подібно до ряду інших країн ЄС), у 2000 р. в Болгарії був прийнятий Закон Республіки Болгарії “Про доступ до публічної інформації” [6]. Чинність закону поширюється на всі державні органи влади та місцеві органи самоврядування, а також на громадян та юридичних осіб в частині, що стосується їх діяльності, що оплачується за рахунок державного бюджету. Цей закон також поширюється на засоби масової інформації (далі – ЗМІ), тим самим забезпечується сприяння прозорості у їх діяльності. Серед іншого в законі визначені

штрафні санкції (ст. 40 закону), що накладаються на державних посадових осіб за неправомірне відхилення запиту громадян на отримання публічної інформації. Закон не передбачає наявності спеціального адміністративного органу, відповідального за розгляд скарг, що стосуються відхилених запитів на інформацію. З цього випливає, що такі санкції можуть бути процесуальним наслідком розгляду подання-скарги особи до регіонального суду Верховного Адміністративного Суду.

У болгарському законодавстві чітко визначені винятки для надання інформації державними органами. Тобто, визначаються ознаки правового режиму такої категорії як “інформація з обмеженим доступом”. Ця інформація включає державні, адміністративні та комерційні таємниці. Стаття 7 закону свідчить, що дана інформація підлягає засекречування згідно з юридичним актом, прийнятим парламентом. Закон також визначає як винятковий правовий режим інформації, що стала доступною “в процесі надання адміністративних послуг громадянам та юридичним особам” або “міститься в Державному архіві Республіки Болгарія”. У подальшому Закон Республіки Болгарії “Про доступ до публічної інформації” має чітко зазначений взаємозв’язок із Законом Республіки Болгарії “Про захист таємної інформації”, що був прийнятий Парламентом Болгарії у 2002 р. [7].

Останній закон визначає категорії секретної інформації, умови секретності інформації з кожної категорії, процедури засекречування інформації за категоріями секретності, відповідну відповідальність органів державної влади, а також інші процедурні питання, пов’язані із засекреченням, захистом і розголошення секретної інформації.

У статті 2 Закону Республіки Болгарії “Про доступ до публічної інформації” зазначено, що його чинність не поширюється на доступ до персональних даних. Це дає підстави розглядати доступ до персональних даних як окремий комплексний інститут інформаційного права, що тісно пов’язаний з інституційними ознаками права на інформацію у тісному взаємозв’язку його із правом від інформації.

Захист персональних даних в Болгарії і пов’язані з ними питання державної охорони регулюються окремо – Законом Республіки Болгарії “Про захист персональних даних”, прийнятим у 2002 р. [8]. Як і більшість окремих подібних за сутністю законодавчих актів країн ЄС, болгарський закон “Про захист персональних даних” визначає підстави для збору персональних даних, правила зберігання і обробки таких даних. Контроль над дотриманням положень цього закону покладено на спеціальний державний орган – Комісію за захистом персональних даних, яка призначається парламентом на чотирирічний термін за пропозицією уряду. Слід особливо зазначити, що в Болгарії склад цієї Комісія, як незалежного у своїй діяльності органу держави, призначається парламентом, що свідчить про спеціальний правовий пріоритет, що наданий в країні стосовно охороні і захисту персональних даних.

Далі пропонується розглянути становлення права на інформацію у Фінляндії. Як свідчать дослідження, Фінляндія також має певну історію становлення законодавства про право на інформацію, що було з часом гармонізовано з урахуванням нових реалій і тенденцій інформаційної політики ЄС. Регулювання права на інформацію у Фінляндії рядом дослідників наводиться в якості прикладу успішної практики національного інформаційного права у Європі. При цьому робляться посилання на антикорупційну комісію Ради Європи, яка відзначала, що ефективне законодавство про право на інформацію у Фінляндії є одним з ключових чинників низького рівня корупції в країні [9].

Фінляндія – одна з країн, де широко і успішно застосовують комп’ютерні інформаційні технології для доступу до публічної інформації у змісті категорії “публічна офіційна інформація”. Основа фінського спеціального законодавства про право на інформацію була закладена в 1951 р., з прийняттям Закону Фінляндії “Про публічності офіційних документів”. Цей закон був чинний до 1999 року, коли набрав чинності Закон Фінляндії “Про відкритість урядової діяльності” [10]. Серед іншого останній закон у комплексі гарантує громадянам право доступу до офіційних документів, що не містить персональних даних та державної таємниці. Закон також містить позитивний досвід управління інформаційними правовідносинами, що не зовсім притаманно для законодавства інших країн ЄС. Так, однією з особливостей фінського законодавства про право на інформацію є поєднання інституційних ознак свободи доступу до інформації та норм щодо державної таємниці в одному юридичному акті.

Відповідно до фінського законодавства про право на інформацію, рішення щодо відмови в наданні офіційної інформації, можуть бути не тільки прямо оскаржені в адміністративному суді, але і у Канцлера юстиції та парламентського Омбудсмена.

На фоні законодавчого відображення стандартів ЄС щодо права на інформацію пропонується звернути увагу на те, що у 1999 р. у Фінляндії був прийнятий Закон “Про захист даних” [11]. Згідно із цим законом фізичні особи мають право на доступ і виправлення персональних даних, що знаходяться в розпорядженні державних і приватних організацій. Контроль за захистом даних, його реалізацією в усіх органах влади здійснюється спеціальною державною посадовою особою – Омбудсменом щодо захисту даних.

Шведський та фінський досвід активно вплинув на практику Естонії. Естонія – вважається однією із новітніх східноєвропейських країн ЄС з особливо ефективним законодавством про право на інформацію і розвинутими комплексними правовими інститутами його реалізації на рівні комплексного законодавства. Право на інформацію визначається ст. 44 Конституції Естонської Республіки [12], де є формулювання норми, що кожна людина має право вільно отримувати інформацію, поширювану для загального користування. Тобто, за суб’єктними ознаками, право на інформацію включає як право громадян країни, так і право іноземців.

Поряд з цим конституційно зазначено право від інформації: що всі державні установи, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи зобов’язані за законом надати інформацію про свою діяльність, за винятком даних заборонених законом, і виключно для внутрішнього використання.

Громадянин Естонії має право доступу до інформації стосовно встановлених для нього процедур, що реалізуються при функціонуванні державних органів та органів місцевого самоврядування, державних та місцевих даних, що зберігаються в архівах. Відповідно до законодавства встановлюються обмеження прав і свобод стосовно інших людей, а також для захисту таємниці походження дитини, попередження злочинів, затримання злочинців або у кримінальній справі в інтересах встановлення істини.

Основним юридичним актом, що регулює доступ до соціально-значимої інформації у цій країні, є Закон Республіки Естонії “Про суспільну інформацію”, прийнятий у 2000 р. [13]. Він набув чинності в січні 2001 р. Інші відповідні закони також містять окремі норми, що включають інституційні ознаки права на інформацію. Серед них, для прикладу можна зазначити такі закони, як: “Про захист даних” [14], “Про архіви” [15], “Про державну таємницю” [16], “Про екологічний реєстр” [17].

Однією з особливостей Закону Республіки Естонії “Про суспільну інформації” є визначення широкого спектру установ та осіб, які зобов’язані надавати інформацію по легітимному запиту приватної особи чи організації. Згідно до цього закону в список суб’єктів зобов'язаних оприлюднювати інформацію за запитом приватної особи або організації, входять органи державного управління, неурядові організації та приватні компанії, які здійснюють соціально-значиму діяльність, наприклад, освіта, охорона здоров’я, громадські роботи чи надають інші суспільні послуги.

Право на доступ до офіційних документів (або інформації), що знаходяться у розпорядженні державних органів влади або приватних компаній в Естонії, може бути обмежене в тому разі, якщо документи або інформація засекречені як державна таємниця. Законодавчо право про державну таємницю встановлює чотири рівня секретності, а інформація може бути засекречена на строк до п’ятдесяти років. Внутрішня інформація, що може бути закрита на строк до п’яти років, визначена імперативно в законодавстві щодо громадської інформації. Вона може включати такі дані: що стосуються незакінчених судових процесів; що зібрані в ході процедури державного контролю; щодо потенційних загроз у ході реалізації зовнішніх зв’язків держави; що пов’язані з озброєнням та місцем знаходження військових об’єктів; щодо потенційних загроз спадщини або природному середовищу; щодо заходів безпеки; щодо проектів законів та окремих їх положень для розгляду їх у парламенті; щодо інших документів, що мають відомості не включені до реєстру; щодо персональних даних. Забороняється обмежувати доступ до інформації, пов’язаної з опитуваннями громадської думки, загальною статистикою, економічними і соціальними прогнозами, навколишнім середовищем, власністю і якістю споживчих товарів. Слід зазначити, що, згідно із законодавством про захист даних, фізичні особи мають право на доступ до інформації про них самих, що знаходиться в розпорядженні державних і приватних установ.

Законодавство про суспільну інформації вимагає, щоб органи влади реєстрували запити на інформацію і відповідали заявникам протягом п’яти робочих днів. Інформація, як правило, надається безкоштовно, крім випадків, коли плата за надання інформації передбачена законом. В законодавстві міститься позитивне зобов’язання органів державної влади стосовно повідомлень про розміщення суспільно-значимої для громадян інформації на їх Інтернет-сайтах та забезпечення оновлення цієї інформації. В цілому, естонське законодавство про суспільну інформацію містить ряд положень, пов’язаних з електронним доступом до офіційної інформації та її публікацією.

Естонія відома як одна з країн, де досягли значних результатів у розвитку та реалізації технологічних інструментів і додатків, так званого “електронного урядування”. Естонське законодавство про суспільну інформації є базовим для правової основи системи електронного урядування, що становить зміст такої категорії як “електронний уряд” країни.

Важливим інституційним елементом естонського право на інформацію є наявність незалежного державного органу, відповідального за контроль виконання законодавства про суспільну інформацію. Нагляд за реалізацією законодавчо визначеного права на інформацію в Естонії здійснюється Органом по захисту даних, який щорічно звітує перед законодавчою владою про дотримання законодавства про суспільну інформацію. Будь-яка особа, якій було відмовлено в доступі до запитуваної нею інформації, може подати скаргу до Органу із захисту даних або до адміністративного суду.

Висновки.

1. Правовий режим права щодо інформації передбачений у різних аспектах у національному законодавстві країн ЄС проте він відповідає загальним європейським

принципам відображеним у актах міжнародного права стосовно права на інформацію у взаємозв’язку із правом від інформації.

2. Право на інформацію та право від інформації за змістом в окремих країнах визначається з урахуванням національних традицій, по різному, залежно від розуміння національної специфіки, проте вони чітко визначені в кожній державі відповідно до сутності стандартів цих інститутів права в ЄС.

3. Право щодо інформації у кожній державі має комплексне законодавство щоб безпосередньо і в першу чергу охороняти і захищати права своїх громадян в транскордонній інформаційній сфері. При цьому визначаються й загальнолюдські інтереси кожного, хто знаходиться на території відповідної держави.

Як перспективу подальших досліджень можна зазначити, що інституції права щодо інформації вже мають спеціальні, стандартизовані, синхронізовані у законодавстві окремих країн ЄС положення: як загальні, так і особливі, щодо певних суб’єктів інформаційних правовідносин. Це має бути враховано при розробці проекту кодифікованого акту України про інформацію, як комплексного галузевого законодавчого акту, де мають бути визначені основи, засади суспільних відносин щодо інформації, її створення, поширення, отримання, доступу, зберігання та знищення з урахуванням технологій реалізації. Цей кодекс у перспективі має поглинути положення Закону України “Про інформацію”, замінити його, гармонізувавши та адаптувавши його положення, у тому числі із законодавством про право на інформацію та правом від інформації країн ЄС.

За результатами проведеного дослідження склалося методологічне переконання, що у перспективі саме за такою концепцією має розвиватися формування доктрини стратегії удосконалення законодавства України про інформацію. При цьому пропонується не просто копіювати іноземний досвід, а уважно розглядати його, зокрема і через призму юридичної семантики – розуміння контенту формулювань правових положень, визначених у законодавчих актах, у тому числі як чинник підтримки, гарантування, охорони і захисту інформаційної безпеки людини, громадянина у взаємозв’язку із інформаційною безпекою суспільства, держави, міжнародного правопорядку.

Використана література

1. Загальна декларація прав людини. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua

2. Міжнародний пакт ООН про громадянські і політичні права від 16.12.66 р. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.50 р. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

4. Конституція Швеції від 27.02.74 р. – Режим доступу : http://www.sweden4rus.nu/rus/info/juridisk/konstitucija_shvecii

5. Конституція Республіки Болгарії від 13.07.91 р. – Режим доступу : http://www.parliament.bg/bg/const.

6. Про доступ до публічної інформації : Закон Республіки Болгарії від 07.07.00 р. № 55. – Режим доступу : http://www.lex.bg

7. Про захист таємної інформації : Закон Республіки Болгарії від 30.04.02 р. № 809. – Режим доступу : http://www.dksi.bg

8. Про захист персональних даних : Закон Республіки Болгарії від 11.01.12 р. № 902. – Режим доступу : https://www.cpdp.bg/?p=element&aid=373.

9. Звіт антикорупційної комісії Ради Європи від 15.11.11 р. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/corruption/default_en.as

10. Про відкритість урядової діяльності : Закон Фінляндії від 07.03.99 р. – Режим доступу : http://www.archieflivre.nl

11. Про захист даних : Закон Фінляндії від 1999 р. – Режим доступу : http://wetten.overheid.nl/BWBR0011468/geldigheidsdatum

12. Конституція Естонської Республіки від 28.06.92 р. – Режим доступу : https://www.riigiteataja.ee/akt/633949

13. Avaliku teabe seadus vastu võetud 15.11.00 p. – Режим доступу : https://www.riigiteataja.ee/akt/122032011010

14. Isikuandmete kaitse seadus Vastu võetud 15.02.07 p. – Режим доступу : https://www.riigiteataja.ee/akt/1290938

15. Arhiiviseadus Vastu võetud 17.02.11 p. – Режим доступу : https://www.riigiteataja.ee/akt/121032011001

16. Riigisaladuse seadus Vastu võetud 26.01.99 p. – Режим доступу : https://www.riigiteataja.ee/akt/12751455

17. Keskkonnatasude seadus Vastu võetud 07.12.05 p. – Режим доступу : https://www.riigiteataja.ee/akt/KeTS

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~

УДК (004.75+004.056).000.34

ГЛАДКІВСЬКА О.В., *кандидат фізико-математичних наук,*
старший науковий співробітник,
НДІІП НАПрН України

ВПЛИВ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА СТАН ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. *Про юридичний аспект проблем інформаційної безпеки, пов’язаних із впровадженням хмарних технологій.*

Ключові слова: *інформаційні технології, хмарні технології, інформаційна безпека, , персональні дані, захист інформації в “хмарі”.*

Аннотация. *О юридическом аспекте проблем информационной безопасности, связанных с внедрением облачных технологий.*

Ключевые слова: *информационные технологии, облачные технологии, информационная безопасность, персональные данные, защита информации в “облаке”.*

Summary. *About a legal aspect of information security issues related to implementation of cloud technologies.*

Keywords*: information technology, cloud computing, information security, personal data, security of information in cloud computing.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах, поряд з кроками в напрямку розвитку інформаційного суспільства, важливими є питання його захисту, захисту інформаційної безпеки та інформаційних національних інтересів України.

Для розвитку інформаційного суспільства характерне поєднання глобальних інформаційно-комунікаційних систем, інтеграція баз даних та знань, зростання спектру послуг і сервісів, різке збільшення клієнтського навантаження на серверний простір. Результатом еволюційного розвитку інформаційних технологій (далі – ІТ) за останнє десятиліття стали *cloud computing* – “хмарні технології” (обчислення). За допомогою їх впровадження стає можливим вирішення виниклого протиріччя – невідповідності між бурхливим зростанням обсягів інформаційних потоків і мережевих сервісів та сучасним технічним станом програмно-апаратного забезпечення мережевої інфраструктури інформаційних систем. Під час використання хмарних технологій програмне та технічне забезпечення надається користувачеві як Інтернет-сервіс; він має доступ лише до власних даних, а не до інфраструктури, операційної системи і програмного забезпечення, з якими працює. “Хмара” – це Інтернет, який приховує усі технічні деталі.

Інтенсивне освоєння хмарних технологій ІТ-компаніями, застосування у малому та середньому бізнесі, у навчальному процесі, для управління підприємствами, перехід на хмарні технології ІТ-інфраструктур державних органів – все це свідчить про черговий якісний стрибок у галузі інформаційних технологій. З іншого боку, як вказано в [1], “важливе рішення щодо використання cloud computing несе в собі реальні й перспективні загрози безпеки бізнесам, якими вони керують, і це може розглядатися, як новий технологічний, економічний, фінансовий і безпековий виклик початку XXI ст.”.

© Гладківська О.В., 2014

Дослідження теоретичних і практичних засад функціонування хмарних сервісів, і, зокрема, інформаційної безпеки хмарних сервісів, набули достатнього поширення у науці, особливо в частині програмного та технічного забезпечення. Однак, нормативне регулювання відносин стосовно хмарних технологій є менш дослідженою сферою.

Поряд з перевагами хмарних обчислень мова йде і про ризики, з якими пов’язаний перехід на “хмари”, найістотніший з яких – загроза інформаційній безпеці. Відповідно, основними правовими проблемами, що пов’язані з використанням хмарних обчислень, є забезпечення інформаційної безпеки та захист персональних даних у віртуальному середовищі. Ці важливі проблеми стосуються дотримання конституційних принципів, соціальних проблем, захисту національної безпеки. Важливість та актуальність дослідження випливає і з того, що нормативно-правова база “відстає” від темпів розвитку ІТ-сфери (і, зокрема, хмарних технологій).

Аналіз останніх досліджень. Поточний стан і перспективи глобального розвитку хмарних технологій та сервісів, а також аналіз особливостей та динаміки хмарного ринку в Україні наведено в [2]. Порівняльний аналіз сучасних моделей побудови, обслуговування та сервісу хмарних технологій проведено в [3]. Дослідження [4] стосується аналізу програмного забезпечення різних постачальників, яке реалізує технологію “хмарних обчислень”. Про хмарні технології безпеки – ефективні методи поєднання антивірусного програмного забезпечення з хмарною технологією (хмарні антивіруси) йдеться в роботі [5].

В дослідженні [6] охарактеризовано технологію хмарних сервісів, проаналізовано основні задачі і принципи її інформаційної безпеки, визначено перспективи розвитку як самої технології, так і параметрів безпеки.

Слід вказати й на роботу [7], в котрій розглядається сучасний стан застосування та розвитку хмарних обчислень, основні переваги та недоліки їх використання на рівні держави, на підприємствах та в науковій діяльності. Визначаються та аналізуються стандарти, нормативні та керівні документи в галузі інформаційної безпеки хмарних обчислень, що розроблені Національним інститутом стандартів і технологій США (NIST), Європейським агентством мережевої та інформаційної безпеки (ENISA) і Альянсом безпека в хмарі (Cloud Security Alliance, CSA), а також наводяться результати детального аналізу питань інформаційної безпеки в хмарі. Огляд діючих та розроблюваних міжнародних стандартів, що стосуються хмарних технологій (обчислень), наведено, наприклад, в [8]. Аналіз застосування хмарних технологій у системі електронного урядування здійснено в [9] та в ін.

В [1] проаналізовано виникнення нового технологічного мегатренду *“cloud computing”*, зокрема, досліджено сам термін. Автор наводить різні варіанти перекладу (“хмарні обчислення”, “хмарові обчислення”, “обчислення у хмарах” та ін.) і вказує, що “цей термін поки що не знайшов остаточного наукового перекладу в українській науці”. Ще можна додати сюди використання терміну “хмаринні технології” в [10, с. 5].

Питання правового регулювання сфери хмарних технологій розглядаються також в роботах [2 – 7].

Метою статті є спроба ідентифікації основних правових проблем, пов’язаних з використанням хмарних технологій (обчислень), зокрема, щодо їх впливу на інформаційну безпеку.

Виклад основного матеріалу. Згідно з визначенням NIST [15, с. 2], хмарні технології (англ. *cloud computing*) – це модель забезпечення повсюдного та зручного доступу на вимогу через мережу до спільного пулу обчислювальних ресурсів, що підлягають налаштуванню (наприклад, до комунікаційних мереж, серверів, засобів збереження даних,

прикладних програм та сервісів), і які можуть бути оперативно надані та звільнені з мінімальними управлінськими затратами та зверненнями до провайдера. Іншими словами, основне завдання хмарних технологій – надання користувачам якісних послуг з гарантованою якістю за умов збереження цілісності, доступності та конфіденційності інформаційних ресурсів. Слід зазначити, що визначення поняття “хмарні” технології (обчислення), основні моделі розгортання “хмарних” сервісів та моделі сервісу “хмарних” технологій (обчислень) наводяться та аналізуються в численних публікаціях, тому в даному дослідженні не будемо зупинятись на роз’ясненні вказаних понять.

На сьогодні світовими провідними організаціями, що займаються питаннями безпеки в хмарі, є CSA, ENISA і NIST. Кожна з організацій створила відповідний документ з класифікацією всіх існуючих проблем інформаційної безпеки в хмарі. В Таблиці 1 наведено порівняння правових складових інформаційної безпеки (далі – ІБ) в класифікаціях названих організацій, а в Таблиці 2 – організаційних складових ІБ.

Таблиця 1

Порівняння правових складових ІБ в класифікаціях CSA, ENISA та NIST [7]

№	Правові питання ІБ	Класифікація		
		CSA	ENISA	NIST
1	Дотримання міжнародних та державних стандартів, законів і правил	+	+	+
2	Договір між постачальником та клієнтом	+	+	+
3	Право власності на електронні дані	+	+	+
4	Невідповідність законодавств різних держав у сфері електронних даних	+	+	+
5	Захист авторських прав	+	–	–
6	Дотримання законів та правил держав до даних у хмарі	+	+	+
7	Зміна постачальника послуг, або його купівля іншим постачальником	+	+	+

Таблиця 2

Порівняння організаційних складових ІБ в класифікаціях CSA, ENISA та NIST [7]

№	Організаційні питання ІБ	Класифікація		
		CSA	ENISA	NIST
1	Управління ризиками (корпоративними, підприємства, інформаційними, постачальника послуг)	+	+	+
2	Управління безпекою інформації користувача	+	+	+
3	Довіра до постачальника послуг (проведення аудиту, тестування, оновлення забезпечення, підтримка в проведенні експертизи)	+	+	+
4	Захист від інсайдерів	+	+	+
5	Реагування на інциденти ІБ, їх моніторинг, вирішення	+	+	+
6	Захист персональних даних користувача	–	–	+
7	Управління авторськими правами	+	+	+
8	Відмова сервісів хмари по причині стихійного лиха, збоїв у роботі сервісів хмари, що підтримуються третьою стороною	+	+	+

Більшість з проблем захисту інформації користувача в “хмарі” можна вирішити шляхом використання існуючих методів криптографічного захисту інформації, адміністративних заходів з боку як постачальника хмарних послуг, так і користувача, укладання договорів на надання послуг, які б враховували індивідуальні потреби клієнтів, прийняття міжнародних стандартів у галузі, введення контролю з боку держави та створення незалежних експертів у цій галузі [7].

Використання хмарних сервісів суттєво змінило підхід користувача до роботи з інформацією та програмами. Хмарні системи дозволяють мати доступ до інформації та серверів з будь-якого місця світу, звільнивши користувачів від необхідності мати стаціонарний комп’ютер та зробивши доступнішою спільну роботу багатьох людей, які можуть знаходитися в різних місцях. І ця обставина, пов’язана з архітектурою “хмари”, призводить до об’єктивних проблем забезпечення інформаційної безпеки.

Такими об’єктивними, невирішеними остаточно проблемами, пов’язаними з дотриманням безпеки персональних даних у “хмарах”, є [11]:

– безпека як така, тобто принципова здатність сервісів гарантувати зберігання та обробку даних згідно з законом;

– фізичне розміщення персональних даних та їх транскордонна передача, оскільки утримання дата-центру у будь-якій вигідній провайдеру точці Землі повністю відповідає самій ідеї “хмари”, але може бути небезпечним для користувача;

– доступ користувача до своїх персональних даних, оскільки об'єктивно не він контролює цей доступ.

Основними напрямками ризиків для безпеки даних вважають наступні:

1) нормативно-правовий (конфлікт юрисдикцій в частині регулювання транскордонної передачі даних та обмежень щодо їх захисту);

2) технологічний (ситуації, коли надмірна віддаленість сервера може призвести до затримок транспортування даних і критичних помилок у роботі програм, а також коли один потужний дата-центр обслуговує велику кількість споживачів по всьому світу).

У матеріалах 2012 р. міжнародної команди експертів з захисту персональних даних у телекомунікаційних мережах виділено такі проблеми та ризики використання “хмар”:

- технологія все ще у стадії розроблення і не апробована остаточно;

- досі нема міжнародної угоди про єдину термінологію, хоча технологія є транскордонною, а обробка даних фактично стала глобальним процесом;

- діяльність провайдерів є недостатньо прозорою і не може бути повністю відслідкована. Це значно ускладнює оцінку ризиків і створення єдиних правил гри; дотримання конфіденційності, недоторканості інформації та режиму доступу до неї не може бути проконтрольоване у “хмарах”;

- під час передачі персональні дані потрапляють під юрисдикції, в яких не передбачено їх адекватного захисту;

- провайдери та їх партнери використовують приватні дані у своїх інтересах без повідомлення про це володільця та його згоди;

- локальні (національні) контролюючі інститути з захисту персональних даних фактично не мають можливості нагляду за процесом обробки даних провайдерами “хмарних” послуг.

З метою створення умов для безперешкодного застосування хмарних обчислень, держави сформулювали перелік питань, на які слід знайти відповіді [16]:

– Захист даних після закінчення договору.

– Конфіденційність та цілісність даних.

– Місцезнаходження та передача даних.

– Володіння даними.

– Пряма та непряма відповідальність за послугу з боку провайдера послуг та підрядників.

– Навчання користувачів та організацій принципам роботи з хмарними послугами.

– Оновлення нормативної бази у сфері державних закупівель.

– Стандартизація та сертифікація у сфері постачання хмарних послуг.

– Сприяння розвитку інноваційних ІТ-компаній, які використовують нові технології для створення програмного забезпечення.

У зв’язку з тим, що для хмарних технологій стратегічним питанням є обрання розташування дата-центрів, то найчастіше такі центри розміщені в офшорних юрисдикціях або в зонах з певною географічною особливістю, і нерідко у країнах з недосконалим законодавством у сфері кіберзахисту та захисту персональних даних. Наприклад, дата-центри корпорації Google розташовані не тільки в США, але й у багатьох країнах світу [17]. У 2009 р. корпорація отримала патент на дата-центр морського базування з розміщенням на судні, котре перебуває в нейтральних водах. Таким чином цей об’єкт виведено за межі юрисдикції будь-якої держави світу, і не треба буде платити податки. Але стратегічно важливішим є те, що для вирішення частини проблем забезпечення інформаційної безпеки можна розмістити на морській платформі резервний дата-центр на випадок стихійного лиха.

Зазначимо, що для дата-центрів, які обслуговують органи державної влади США, діє норма, що унеможливлює їх розміщення поза територією держави. А от Держдума РФ у липні 2014 р. прийняла закон про персональні дані, що зобов’язує зарубіжні інтернет-компанії зберігати особисту інформацію про російських користувачів тільки на серверах, розміщених на території Росії. Передбачається, що цей закон буде введено в дію у 2016 році.

Функціонування хмарних технологій потребує регуляції багатьох галузей права, зокрема через законодавство про захист персональних даних. Закон України “Про захист персональних даних” містить більшість положень конвенції Ради Європи про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних, що розширює можливості використання новітніх технологій. Застосовуючи хмарні технології, слід також враховувати особливості регулювання безпеки персональних даних у різних галузях, тому що різні стандарти існують у банківському секторі, страхуванні, системі охорони здоров’я, у сфері надання освітніх послуг та ін. Якщо виникає питання, як захищати персональні дані, якщо на клієнта поширюється одна юрисдикція, а на компанію – постачальника інформаційних послуг – інша, то, як правило, постачальники хмарних послуг застосовують законодавство тієї держави, де розташований дата-центр.

Важливою правовою проблемою, пов’язаною з такою особливістю застосування хмарних технологій як питання юрисдикції, є розподіл відповідальності. Хмарні обчислення в рамках моделей приватної, спільної, публічної або гібридної хмари “створюють нову динаміку у відносинах між організацією та її інформацією у зв’язку з наявністю третьої сторони – постачальника хмари. Це створює нові труднощі у розумінні, як застосовувати закон у великій різноманітності нових сценаріїв управління інформацією” [13]. Безумовно, розподілити відповідальність між великою кількістю суб’єктів, які можуть бути під різними юрисдикціями, в умовах невизначеності, коли невідомо хто, де, за що буде нести відповідальність, і за яким законодавством – це складне питання.

Таким чином, завдяки особливостям свого функціонування хмарні сервіси утворюють цілком специфічне середовище, в якому традиційні нормативно-правові

механізми, практики та підходи стають здебільшого неефективними. У будь-якому випадку слід дотримуватись “золотого” правила, вказаного в [13]: “Незалежно від використовуваної моделі обчислень – хмарної чи ні – потрібно враховувати питання законодавства, особливо стосовно даних, які ви збираєте, зберігаєте та обробляєте”.

На урядовому рівні усвідомлюють, що настала пора “вдосконалення нормативно-правового забезпечення та попередження й нейтралізації потенційних і реальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері” [18], що “неврахування …технологічних тенденцій розвитку сфери ІКТ, особливо таких як “мобільність”, “соціалізація”, “хмаринні технології” та “обробка великих даних”, і високих темпів їх розвитку може призвести до критичного відставання України від країн-лідерів” [10].

Так, 1 травня 2014 року введено в дію важливий Указ Президента України № 449/2014 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року “Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України” [18]. Зокрема, в заходах передбачається розробити проекти Стратегії розвитку інформаційного простору України та Стратегії кібернетичної безпеки України, нової редакції Доктрини інформаційної безпеки України, Закону України про кібернетичну безпеку України.

У Рекомендаціях парламентських слухань на тему “Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні”, що відбулися 18 червня 2014 року, зазначено: “У переліку пріоритетів стратегічного розвитку України особливе місце повинні займати захист прав, свобод і безпеки громадян в інформаційній сфері, відмова від ідей тотального інформаційного контролю та розвиток інноваційних галузей економіки, зокрема вітчизняної індустрії інформаційних технологій, надання послуг та виробництво програмної продукції”, вказано на необхідність “Верховній Раді України: законодавчо визначити засади державної політики щодо забезпечення інформаційної безпеки України як однієї з основних конституційно визначених функцій держави; Кабінету Міністрів України: сформувати ефективну систему забезпечення інформаційної безпеки України та її складової – кібернетичної безпеки” [19].

З 1 січня 2014 року вступив в силу Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи захисту персональних даних” від 03.07.13 р. № 383-VII. Цим законом передбачена суттєва модернізація всієї галузевої нормативно-правової бази, зокрема, переглянуто саму процедуру реєстрації баз даних. Якщо раніше передбачалась їх безумовна та обов‘язкова реєстрація, то тепер “володілець персональних даних повідомляє Уповноваженого про обробку персональних даних, яка становить особливий ризик для прав і свобод суб’єктів персональних даних” [20], згідно відповідного переліку, що встановлюється Уповноваженим. В [21] даються наступні роз’яснення: “…Обробкою персональних даних, що становить особливий ризик для прав і свобод суб’єктів, є будь-яка дія або сукупність дій, а саме збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, адаптування, зміна, поновлення, використання і поширення (розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення, у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем…”.

У поточному році Верховна Рада України прийняла ще такі закони стосовно інформаційної сфери:

– “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Закону України “Про інформацію” та Закону України “Про доступ до публічної інформації” від 27.03.14 р. № 1170-VII (закон передбачає внесення змін у чотири Кодекси і 53-и Закони України).

– “Про стандартизацію” від 05.06.14 р. № 1315-VII.

– “Про метрологію та метрологічну діяльність” від 05.06.14 р. № 1314-VII.

– “Про внесення змін до Закону України “Про видавничу справу” від 01.07.14 р. № 1554-VII.

– “Про внесення змін до Закону України “Про рекламу” від 05.06.14 р. № 1322-VII.

Були прийняті й деякі інші важливі документи:

– Постанова Верховна Рада України “Про прийняття за основу проекту Закону України про електронну комерцію” від 03.06.14 р. № 1298-VII.

– Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини “Про затвердження документів у сфері захисту персональних даних” від 08.01.14 р. № 1/02-14, яким затверджено такі документи:

1. Типовий порядок обробки персональних даних.

2. Порядок здійснення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних.

Порядок повідомлення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про обробку персональних даних, яка становить особливий ризик для прав і свобод суб’єктів персональних даних, про структурний підрозділ або відповідальну особу, що організовує роботу, пов’язану із захистом персональних даних при їх обробці, а також оприлюднення вказаної інформації.

– Наказ Міністерства юстиції України “Про систему обліку публічної інформації в Міністерстві юстиції України та його територіальних органах” від 28.05.14 р. № 846/5.

– Наказ Міністерства юстиції України, Адміністрації Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України “Про внесення зміни до Вимог до формату посиленого сертифіката відкритого ключа” від 05.06.14 р. № 873/5/269.

– Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України “Про порядок складання та подання запитів на одержання публічної інформації в Державній інспекції України з контролю за цінами від 19.05.14 р. № 555”.

– Наказ Міністерства охорони здоров’я України “Перелік відомостей, що містять службову інформацію, розпорядником якої є Міністерство охорони здоров’я України” від 06.05.14 р. № 299.

– Наказ Міністерства охорони здоров’я України ”Про організацію виконання Закону України “Про доступ до публічної інформації” у Міністерстві охорони здоров’я України” від 06.05.14 р. № 299.

– Наказ Служби безпеки України “Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Служби безпеки України з питань провадження господарської діяльності з розроблення, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв’язку, інших засобів негласного отримання інформації, торгівлі спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв’язку, іншими засобами негласного отримання інформації” від 30.04.14 р. № 212.

– Наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України “Інструкція про приймання, передавання, доставку та зберігання криптограм” від 22.04.14 р. № 195.

Висновки.

Здійснений аналіз наведених нормативно-правових актів, а також наукових публікацій за темою дослідження дозволяє стверджувати наступне.

У світовій практиці відсутнє спеціальне правове регулювання хмарних технологій (обчислень).

Впровадження хмарних технологій відбувається насамперед там, де вигода є найбільшою, тобто проекти не передбачають одночасного і повсюдного переходу до нової моделі.

Хмарні сервіси зберігання даних мають відповідати як встановленим вимогам безпеки, так і нормам законодавства.

Забезпечення інформаційної безпеки має здійснюватись одночасно із впровадженням чи використанням інформаційних технологій, проте українське законодавство поки що не приділяє хмарним технологіям особливої уваги, нормативно-правова база “відстає” від темпів розвитку ІТ-сфери.

В Україні відсутні національні стандарти, що встановлюють належні вимоги до якості та надійності хмарних технологій і послуг.

Потрібно не просто розробити правову модель використання нової технології, а й розподілити відносини між користувачами та постачальниками, забезпечивши найбільш розумний баланс між їхніми інтересами.

Шляхи вдосконалення правового регулювання застосування та впровадження новітніх інформаційних технологій, в т. ч. хмарних технологій (обчислень), у довгостроковій перспективі вказано в:

Указі Президента України від 28.04.14 р. № 449/2014 “Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України” [18];

Рекомендаціях парламентських слухань на тему “Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні”, що відбулися 18.06.14 р. [19];

Програмі розвитку сфери інформаційно-комунікаційних технологій в Україні [10].

Розроблення та прийняття названих документів є значним кроком на шляху вироблення державою ефективної регуляторної політики у вказаному напрямку. Приймаючи національні програми, слід, за можливості, якнайменше змінювати чинні правові засади. Зняти наявні бар’єри для розвитку хмарних технологій дозволить внесення окремих точкових поправок, які обов’язково мають узгоджуватися з базовими принципами законодавства України.

Що стосується короткострокової перспективи, то конкретні кроки слід розпочинати із удосконалення нормативно-правової бази, зокрема, з визначення кібернетичної безпеки самостійною сферою національної безпеки, уточнення терміна “критична інфраструктура” та ін. На часі удосконалення спеціальних методик для використання хмарних технологій (обчислень) в органах державної влади й державних установах, аналіз договірних відносин між провайдером хмарних технологій (обчислень) та користувачем і т.п.

А поки що оптимізм вселяє думка фахівців з Microsoft, що “існуючі сьогодні правові проблеми типові для будь-якої нової технології і згодом юридичні перешкоди для хмарних обчислень перестануть існувати просто в силу природного розвитку ринку” [6].

Подальші дослідження будуть спрямовані на поглиблений аналіз стану нормативно-правової бази України щодо інформаційної безпеки та її складової – кібернетичної безпеки.

Використана література

1. Зернецька О. Новий виток конкурентної боротьби в Інтернеті : Cloudcomputing // Інтернет-холдинг Олега Соскіна. – Режим доступу : http://soskin.info/ea/2011/9-10/201126.html

2. Гнатюк С. Перспективи розвитку ринку хмарних обчислень в Україні : переваги та ризики : аналітична записка. – Режим доступу : //www.niss.gov.ua/articles /1191

3. Юдін О.К., Зюбіна Р.В. , Зюбін Т.В. Сучасні моделі корпоративних мереж на базі хмарних технологій. – Режим доступу : //www.rusnauka.com/1_NIO_2014/Informatica/4_155702.doc.htm

4. Яковицький І. Технологія хмарних обчислень як інструмент створення інформаційної інфраструктури управління // Комунальне господарство міст. – 2012. – № 102. – С. 320-327.

5. Комiссар Д.О., Луппол Є.Ю. Хмарні технології безпеки. // Вісник східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2013. – Ч. 1. – № 15(204). – С. 83-87.

6. Гудзовата О.О. Інформаційна безпека хмарних сервісів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна). – 2013. – № 2. – С. 228-239.

7. Аулов І.Ф., Горбенко І.Д. Хмарні обчислення та аналіз питань інформаційної безпеки в хмарі // Прикладная радиоэлектроника. – 2013. – Т. 12. – № 2. – С. 194-201.

8. Міжнародний досвід. – Режим доступу : http://zpd.gov.ua/dszpd/uk/publish/article/53913sessionid=ABF5CECA F86F57E8E8E4B04651C56EDB. – (Сайт Державної служби України з питань захисту персональних даних).

9. Федонюк С.В. Хмарні технології в електронному врядуванні // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки (міжнародні відносини). – 2011. – № 20. – С. 13-19.

10. Програма розвитку сфери інформаційно-комунікаційних технологій в Україні. – Режим доступу : http://dknii.gov.ua/?q=node/1666. – (Сайт Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України).

11. Гнатюк С.Л. Актуальні питання захисту персональних даних у віртуальному середовищі (на прикладі технологій та сервісів хмарного обчислення). – Режим доступу : //www.uipdp.com/articles/2013-04/05.html

12. Прокопович О. Облачные технологи : понятие, правовое регулирование, зарубежный опыт // Закон и бизнес. – 2014. – №18-19 (1160-1161). – (по матер. VII ежегодной конференции корпоративных юристов (юрисконсультов), г. Киев, 25 апреля 2014 года). – Режим доступа : http://zib.com.ua/ru/print/84528-akuyu_strategiyu_izbrat_yuristu_dlya_borbi_s_prizvolom_chin.html

13. Уинклер Дж. Р. Облачные вычисления. Вопросы права и требований регулирующих органов. – Режим доступа : http://technet.microsoft.com/ru-ru/magazine/hh9 94647.aspx

14. Войниканис Е.О концепции правового регулирования облачных вичислений. – Режим доступа : http://easier.pro/news/legal/on_the_concept_of_legal_regula tion _of_cloud_computing

15. Mell P. The NIST Definition of Cloud Computing (Special Publication 800-145) : Recommendations of the National Institute of Standards and Technology / Peter Mell, Timothy Grance / National Institute of Standards and Technology, U.S. Department of Commerce. – September 2011. – 7 P. – Acces mode : http://csrc.nist.gov/publications/nistpubs/800-145/SP800-145.pdf

16. Каріченський О.В. Досвід та переваги використання технологій хмарних обчислень у державних проектах : материали Міжнар. наук. конгресу [“Інформаційне суспільство в Україні”], (Київ, 29 жовтня 2013 р.). – С. 41-42. – Режим доступу : http://congress.ogp.gov.ua/sites/default/files/Congress_2013-p1%20p2(1).pdf

17. Внутри Интернета. Как выглядят дата-центры Google. – Режим доступа : http://fishki.net/1302522-vnutri-interneta-kak-vygljadjat-data-centry-google.html

18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року “Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України” : Указ Президента України від 01.05.14 р. № 449/2014. – Режим доступу : //www.prezident.gov.ua/documents/17588.html

19. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: “Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні” : Постанова Верховної Ради України від 03.07.14 р. № 1565-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 33. – Ст. 1163. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1565-18/print1393204327402471#n12

20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Закону України “Про інформацію” та Закону України “Про доступ до публічної інформації” : Закон України від 27.03.14 р. № 1170-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 22. – Ст. 816. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1170-18/page

21. Лист Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (щодо захисту персональних даних) від 03.03.14 р. № 2/9-227067.14-1/НД-129. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v7067715-14

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~

УДК 321.011:65.012.8

ДОВГАНЬ О.Д., *кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник*

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ – ОБ’ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. *У статті розглянуто зміст поняття інформаційної безпеки в умовах активізації глобальних впливів, уточнено характеристику суверенних інформаційних ресурсів як основної складової інформаційної основи розвитку нації та держави.*

Ключові слова: *інформаційна безпека, інформаційні ресурси, суверенні інформаційні ресурси, інформаційна політика, інформаційний суверенітет.*

Аннотация. *В статье рассмотрено содержание понятия информационной безопасности в условиях активизации глобальных воздействий, уточнено характеристику суверенных информационных ресурсов как основной составляющей информационной основы нации и государства.*

Ключевые слова: *информационная безопасность, информационные ресурсы, суверенные информационные ресурсы, информационная политика, информационный суверенитет.*

Summary. *The article deals with the content of the concept of information security in terms of intensification of global influences, specifies characteristics of independent information resources as the main component of information base of the nation and the state.*

Keywords: *information security, information resources, independent information resources, information policy, information sovereignty.*

Постановка проблеми. Сучасні проблеми забезпечення інформаційного суверенітету виникли як проблеми інформаційного суспільства, що проходить процес свого становлення в наш час. Вони набувають все більшої актуальності, стають все більш насущними із вдосконаленням, урізноманітненням нових інформаційних технологій і на їх основі розвитку загальносуспільної інформатизації, долучення до актуальної суспільної інформації широких мас населення. Якісні зміни в сфері розвитку інформаційних процесів на основі електронних інформаційних технологій загострюють питання, пов’язані з необхідністю конкретизації загальних уявлень про цей вид суверенітету в умовах сьогодення, в умовах активізації глобальних процесів у світі і створення реальних загроз всебічної уніфікації для розвитку більшості націй і держав.

В умовах активізації глобальних впливів пошук необхідних відповідей на сучасні проблеми пов’язаний із розглядом змісту поняття інформаційної безпеки та уточненням характеристик суверенних інформаційних ресурсів, як основної складової інформаційної основи розвитку нації та держави.

Метою статті є обґрунтування відповіді на питання про значення інформаційного суверенітету, як основного об’єкта сучасної інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи дану ситуацію, група українських дослідників приходить до висновку, що “глобалізація здійснюється на таких рівнях розвитку науки, техніки й комунікації, з такою концентрацією населення, капіталу й економіки, в умовах таких військових та екологічних ризиків, що стихійна еволюція світової економіки й міжнародних відносин є неприйнятною” [1, с. 486]. Таким чином, фактично, обґрунтовується процес керованого зниження рівня суверенітету в його традиційних уявленнях. Адже управління, у свою чергу, потребує легітимності, а в контексті глобальних відносин бажано, щоб ця легітимність була універсальною [2].

© Довгань О.Д., 2014

Разом з тим, при аналізі глобальних тенденцій дослідники змушені визнавати, що “одночасно з процесами глобалізації відбувається інтенсифікація зворотних процесів локалізації, пов’язаних з посиленням ролі локальних структур і локально організованих зв’язків у структуруванні глобального середовища, що призводить до “глобалізації” міжнародного середовища” [3].

З розвитком глобалізаційних процесів на основі бурхливого розвитку науково-технічного прогресу глобалізатори обґрунтовують необхідність здійснення управління в глобальних масштабах на дедалі нижчих рівнях “глобалізованого” міжнародного простору, перетинаючи кордони суверенних держав, які стають дедалі “прозорішими” для світових процесів.

“Каменем спотикання” та єдиною перепоною на цьому шляху є інститут державного суверенітету як базова структурна одиниця Вестфальської системи міжнародних відносин (1648 р.) і принципів міжнародного права, які формально залишаються єдиними легітимними механізмами регулювання міжнародного середовища. Державний суверенітет фактично є “останньою барикадою” опозиціонерів глобалізму, довкола якого точиться активна боротьба у формі нескінченних інформаційних війн та спецоперацій, що час від часу трансформуються в “гарячі” війни [1].

Ідеологи глобалізму намагаються подолати “перепону суверенітету”, теоретично обґрунтовуючи невідповідність вестфальських поглядів на суверенітет держави сучасним реаліям розвитку світових процесів [2]. Ліберальний теоретик С. Гоффман наголошує, зокрема, що в наш час традиційна система суверенних держав зазнає об’єктивної ревізії як “знизу”, так і “згори” [4].

Розвиток електронних інформаційних технологій, і, особливо, супутникові лінії зв’язку значною мірою нівелювали технології організації інформаційної безпеки, напрацьовані попередніми поколіннями. Точніше, залишили їх дієвими лише для інформації, зафіксованої на паперових та інших предметних носіях. Адже вже в часи “залізного занавісу” глушіння на території Радянського Союзу різноманітних західних радіо голосів не забезпечувало гарантованого успіху. Нові інформаційні технології вимагали нових методик організації інформаційної безпеки. Однак, суспільна практика показує, що відповідні безпекові структури в різних країнах світу, як правило, є консервативними структурами, що не встигають за здобутками технічного прогресу, новими технологіями, що народжуються із цими здобутками, і тому відстають в контролі за інформаційними процесами з позицій суспільної безпеки.

В той же час дещо іншої точки зору дотримується Стівен Краснер, один із найбільш авторитетних авторів у питаннях державного суверенітету на Заході, “глобалізація не підриває фундаментальні основи суверенітету держав. Глобалізація – це виклик ефективності державного контролю, але це не є свідченням того, що нові виклики суттєво відрізняються від старих” [5].

С. Краснер при цьому має на увазі те, що сучасні особливості глобального розвитку, в тому числі і в інформаційній сфері, ні в якій мірі не обумовлюють обов’язкового утиску суверенних прав народів, держав, всіх соціальних складових суспільства на самобутній розвиток, в тому числі і в сфері інформаційній. Точніше буде підкреслити, що насамперед у сфері інформаційній, що є основою для всіх інших форм суспільної діяльності.

Він говорить не про загрозу фундаментальним основам суверенітету з боку глобалізації. Він акцентує увагу на ефективності діяльності по забезпеченню суверенітету на рівні, якого вимагають запити сьогодення. В інформаційній сфері практика сьогоднішнього дня вже нині обумовлює потребу ґрунтовного осмислення

проблеми інформаційного суверенітету для проекції відповідних результатів в методах конкретної діяльності як в інтересах націй, держав, всіх соціальних структур суспільства, (основою існування і розвитку яких є суверенні інформаційні бази), так і у відповідності із розвитком загальноцивілізаційних тенденцій розвитку в інформаційній сфері.

Звертає на себе увагу ще один момент: як правило причинами сучасних негативних інформаційних впливів дослідники вважають насамперед беззаперечну техніко-технологічну перевагу західної інформаційної інфраструктури над можливостями збереження, використання, виробництва суверенних інформаційних ресурсів в країнах, об’єктах інформаційної експансії. На її базі виникло нове поняття “психологічних операцій”, як дії щодо використання засобів пропаганди збройними силами у боротьбі з супротивником як вид специфічної зброї, з допомогою якої підвищується ефективність бойових дій. Їх здійснювали задля деморалізації і дезорієнтації супротивника, підривання його єдності, встановлення контактів з місцевим населенням та забезпечення його лояльного ставлення до окупаційних військ, а також для підтримання морального духу населення та особового складу збройних сил союзних і дружніх держав.

Базуючись на аналізі робіт західних фахівців (Г. Кіссінджера “Проблеми національної стратегії”, У. Тейлора “Психологічні операції як компонент спектру конфліктів” тощо), російські дослідники (П. Фісенко, Г. Грачов, І. Мельник та ін.) наприкінці ХХ ст. зробили висновки щодо посилення уваги до використання психологічних чинників та психологічних операцій на базі використання насамперед інформаційних технологій для забезпечення зовнішньополітичної діяльності провідних країн Заходу. У відповідних рекомендаціях щодо спрямованості психологічних досліджень для владної еліти та керівництва збройних сил у мирний час та в кризових ситуаціях було зазначено, що:

- психологічні операції у будь-якій війні або конфлікті посідають вагоме місце;
- їх треба проводити не тільки проти ворожих, але й нейтральних та дружніх країн в інтересах США та їх союзників;
- необхідно використовувати усі сучасні ЗМІ;
- необхідно постійно відшукувати цільові аудиторії в країнах – “мішенях” та впливати на них [6].

Однак, сьогодні стає все більш зрозумілим і зворотний процес. Техніко-технологічний фактор впливів не завжди напряму пов’язаний з економічним. Хоча в сукупності вони можуть бути дуже важливими факторами впливу забезпечення гегемонії над процесом розвитку суверенних інформаційних ресурсів в країнах третього світу, над їх інформаційним суверенітетом. Однак, односторонній вплив при цьому залишається визначальним лише до того часу розвитку інформатизації в країнах – об’єктах впливу, поки доступ до інформаційних ресурсів і, головне, до можливостей продукування інформації не одержує значна частина населення глобалізованої країни. Після цього нові джерела інформаційного виробництва розпочинають впливати на глобальний інформаційний простір і через нього – на інформаційні бази країн-глобалізаторів.

Дана обставина викликала стурбованість і була вперше помічена дослідниками США, держави – найбільш активного глобалізатора. Вони першими звернули увагу на те, що в рамках розвитку глобального інформаційного простору, налагодження ефективного функціонування мережевих комунікацій, зазнають зростаючого впливу суверенні масиви інформації всіх держав, і в тому числі – сучасних держав-лідерів [7].

Мова в даному випадку йде не стільки про техніко-технологічні аспекти впливу, а про впливи на рівні змістовному: проникнення в масиви суверенної інформації чужорідної для них інформації з не завжди очікуваними наслідками для соціального розвитку в майбутньому. Останнім часом дана тенденція і не лише на прикладі США стає все більш помітною в сфері релігійній і, що викликає особливу стурбованість, у зв’язку із розповсюдженням екстремістських поглядів і в релігійній, і в різко націоналістичній тематиці інформаційної діяльності.

Сказане вище дає підстави для думки про те, що сучасний науково-технічний прогрес не забезпечує надійного захисту суверенних масивів інформації від зовнішніх впливів навіть при умові високого рівня економічного, техніко-технологічного розвитку, забезпеченого суспільством. Більше того, з розвитком глобального інформаційного простору, процесів інформатизації в усьому світі суверенні масиви інформації ставатимуть все більш вразливими до зовнішніх впливів, традиційні уявлення про забезпечення інформаційного суверенітету ставатимуть все менш ефективними в їх практичній реалізації.

Складність організації безпеки сучасних інформаційних ресурсів пов’язана із кількома новими суттєвими обставинами, що не були характерними для інформаційного середовища раніше.

По-перше, сучасні інформаційні бази за своєю структурою є базами гібридними. Для ілюстрації даного твердження пошлемося на характеристику сучасного українського інформаційного ресурсу, розглянуту в одному із найновіших монографічних досліджень “Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища” (Київ – 2012). У ній, зокрема зауважується, що “при розгляді структури сучасних інформаційних ресурсів, виходячи із результатів набутого досвіду застосування технологій обробки і використання інформації, видається за доцільне в основу структурування покласти саме форми її фіксації. На сьогодні до традиційних, таких що міцно ввійшли в суспільну практику, можна віднести інформаційні ресурси на паперових носіях, представлені книжковою продукцією, розвитком газетно-журнальної періодики. До традиційних, зважаючи на вдосконалення технологій розвитку магнітозапису, фото- та кіносправи, інших широко використовуваних протягом минулого століття носіїв інформації та технологій використання, потрібно долучити систему інформаційних ресурсів фотодокументного сегмента, документального і художнього кіно, радіо та телебачення…” і поряд із ними “…все більшої значимості в житті сучасного, значною мірою вже інформатизованого суспільства набирає інформація на електронних носіях, технології її використання, що прискорюють інформаційні обміни, дають можливість більш ефективно в порівнянні з традиційними методиками використовувати інтелектуальний потенціал людства, інтелектуальні напрацювання кожної нації, кожної держави для вирішення актуальних проблем сучасності. Дане твердження стосується як Інтернет-інформації, так і ресурсів оцифрованої інформації, продукування аналітичної та іншої спеціально орієнтованої інформації. Таким чином, електронні інформаційні ресурси, що використовуються в інтересах сучасного суспільного розвитку, набувають все більшого значення в якості новітніх, порівняно з традиційними, все більш суспільнозначимих і створюють, з огляду на своєрідність технологій виробництва та використання, самостійну складову інформаційної бази суспільства” [8].

Під впливом науково-технологічного прогресу інформаційна основа розвитку українського суспільства як у своїх традиційних так і в найновіших складових зазнає поступового оновлення і в змістовній, і в техніко-технологічній сферах.

Таким чином, система інформаційних ресурсів, на якій базується існування і розвиток українського суспільства, характеризується різноманітністю. Кожен із основних елементів цієї системи має відповідну специфіку: свої носії, на яких фіксується інформація, методики підготовки, збереження і використання інформації. Відповідно, і системи носіїв, і реалізовані технологічні рішення кожного із елементів інформаційної системи можуть бути об’єктами негативних впливів, загроз для їх існування і використання.

По-друге, число інформаційних загроз для базових масивів інформації стрімко збільшується у зв’язку із впровадженням комп’ютерних технологій для підвищення ефективності традиційних інформаційних технологій. При цьому відбувається оцифрування фондів на паперових носіях, в Інтернеті представляються електронні каталоги неелектронних ресурсів, анотуються книжкові, газетно-журнальні видання, документи на магнітній та кіноплівці, теле- та радіопрограми.

Таким чином, об’єднуюча різноманітні ресурси електронна мережа має змогу переносити недоліки одного із елементів системи до інших. І різноманітність інформаційних ресурсів, що входять до спільної інформаційної бази, обумовлює ймовірність такої ж різноманітності загроз для вітчизняного інформаційного простору. У зв’язку з цим для ефективної організації інформаційної безпеки в умовах сьогодення важливим є чітке визначення об’єкта безпекової діяльності, його характерних особливостей та відповідної ієрархії виконуваних завдань за їх актуальністю, суспільною значимістю.

В умовах розвитку глобалізаційних процесів вітчизняний інформаційний ресурс підпорядковується стратегії розвитку нації чи держави, що реалізується через відповідну державну інформаційну політику.

Вона має охоплювати всі сфери життєдіяльності в процесі розвитку нового, інформаційного суспільства. Її основою може бути тільки загальнонаціональна ідеологія, яка має стати ядром інформаційної політики і наповнити смисловим змістом увесь інформаційний простір. Адже, не дивлячись на процеси інформатизації, політика залишається, перш за все, ціннісно-символічною сферою. Відсутність загальнонаціонального ідеологічного проекту призводить до утворення інформаційно-комунікаційного вакууму, наслідками якого можуть стати складні соціально-психологічні кризи в суспільстві. Ідеологія як сукупність певних ідей, цінностей та уявлень одночасно є і основою формування інформаційної політики, і найважливішим елементом структури системи масових політичних комунікацій. Таким чином, формування інформаційного політичного простору, ролі і місця держави в цьому процесі, а також значення ціннісно-ідеологічної компоненти в його інформаційній політиці відображує високий науковий і практичний інтерес та потребує конституційної підтримки.

Слід детальніше зупинитися на такій проблемі інформаційної сфери, як захист духовних та етичних цінностей нашого суспільства, забезпечення духовного і культурного оновлення України, зміцнення традицій патріотизму і гуманізму, дружби народів нашої країни. При цьому, забезпечуючи свободу доступу громадян та організацій до інформаційних ресурсів, ми повинні одночасно рішуче боротися зі всіма проявами національної, расової, релігійної ворожнечі і нетерпимості, ставити заслін пропаганді ідеології фашизму, расизму, екстремізму, сепаратизму, націоналізму, інформаційна політика держави має більше сприяти консолідації українського суспільства, мотивації людей на добросовісну, продуктивну працю в ім’я становлення нової України, інтеграції їх у процеси перетворення всіх сторін нашого життя [9].

В сучасних дослідженнях здійснюється розмежування категорій національної та державної інформаційної політики. При цьому пропонується таке трактування:

– національна інформаційна політика – це сукупність принципів і норм, що регулюють форми, методи та основні напрями діяльності суб’єктів національного інформаційного простору та встановлюють параметри якості, достовірності й своєчасності оперування інформацією;

– державна інформаційна політика – це визначені на основі національних інтересів країни стратегія, напрями і завдання держави у сфері збирання, зберігання, обробки, аналізу, використання, розповсюдження та надання інформації (інформаційних ресурсів), а також механізми контролю за інформаційними потоками, їх змістом й спрямуванням [10].

Специфіка інформаційних процесів сучасності свідчить про те, що необхідні насьогодні уявлення про зміст інформаційного суверенітету певною мірою викривляються традиційними поняттями про суверенітет як такий. В основному корпусі сучасних словників поняття суверенітету (нім. *souveränität*, франц. *souverainete* – “верховна влада”, похідні від лат. *super* – “над”) розглядається як “верховенство влади всередині країни та її незалежність від влади будь-якої іншої держави” [11]; “незалежність держави від інших держав у зовнішній і внутрішній політиці” [12]; “політична незалежність і самостійність держави у внутрішній та зовнішньополітичній діяльності, що не допускає втручання інших держав” [13] та ін.

У кожному із цих визначень, як ми бачимо, йдеться про забезпечення впливу влади на певній території, обмеженій, як правило, кордонами незалежних держав. Щоправда, останнє із цитованих формулювань передбачає також і інші значення в напрямі до відображення характерних особливостей соціальної структури суспільства, що розвивається. В ньому суверенітет розглядається також і як “приналежність влади народові, нації (народний суверенітет, національний суверенітет), здійснення державної влади через народних представників або безпосередньо шляхом референдуму”, а також “здійснення етнічною спільністю, етнічною меншістю, етнічною групою своїх прав та свобод відповідно до конституції і законів держави…” [13].

Наведені типові визначення суверенітету в словникових виданнях, т. ч., мають характерну особливість, пов’язану із окресленням меж суверенітету як правило кордонами держав, певними географічними параметрами. Однак, якщо повернутися до розгляду суверенітету інформаційного, то варто зазначити, що сучасні технології розповсюдження інформації, потужні інформаційні обміни в рамках уже сформованого глобального інформаційного простору сьогодні значною мірою нівелюють територіально-географічні особливості суверенітету як такого.

Більшість дослідників схиляється до думки, що актуалізація поняття “інформаційний суверенітет” була спричинена розвитком Інтернет-технологій, глобальних ЗМІ та електронної пошти.

Варто зазначити, що в даному напрямі наукової роботи протягом останніх років здобуті суттєві результати. Так в сучасних наукових дослідженнях поглиблено розгляд, здійснено уточнення і, таким чином, розмежовано такі системоутворюючі для інформаційної теорії поняття, як “інформаційний суверенітет”, “інформаційний простір”, “інформаційна безпека” і, відповідно, принципи внутрішнього і міжнародного співробітництва та ін. Дані напрацювання із сфери теоретичного обґрунтування інформаційних процесів поступово входять і в сферу методики організації сучасної інформаційної діяльності, і в сферу законотворчості, в практику формування системи

інформаційного права, важливість і актуальність якої на етапі входження нашого суспільства в інформаційний етап розвитку важко переоцінити.

Поряд із цим поняття “інформаційні ресурси” також потребує належного наукового та юридичного обґрунтування. Національні інформаційні ресурси є першоосновою інформаційного суверенітету, за їх допомогою держава контролює та регулює інформаційні потоки. Це головний ресурс людської діяльності. В сучасних наукових дослідженнях цей ресурс розглядається в двох вимірах. У широкому значенні інформаційний ресурс – це важливий засіб, джерело соціальних перетворень. У вузькому значенні – це продукт виробництва та обміну, об’єкт протиборства і суперництва, сировина для цілеспрямованої (доцільної) соціально-економічної діяльності людини, під час якої створюється інформаційний (інтелектуальний) продукт і задовольняються потреби й інтереси людини.

Отже, зміст інформаційного ресурсу – це система чи сукупність засобів задоволення інформаційних потреб людини. Як будь-яка система, інформаційні ресурси та інформаційна інфраструктура постійно змінюються, відповідно змінюється і їхній зміст.

Інформаційна основа діяльності в усіх сферах життя суспільства є фундаментом, або стратегічним ресурсом, соціального розвитку й прогресу. За значущістю та специфічністю інформаційний ресурс перевищує всі інші, але, як і всі інші, має свій життєвий цикл.

Крім того, відображення насамперед правових аспектів інформаційної діяльності лягло в основу визначення інформаційного суверенітету як “невід’ємного права людини, суспільства, держави на самовизначення та участь у формуванні, розвитку та здійсненні національної інформаційної політики відповідно до Конституції та чинного законодавства України, міжнародного права в національному інформаційному просторі України” [14].

Як уже можна було переконатися із наведених вище прикладів, процес вдосконалення визначення інформаційного суверенітету досить швидко розвивається від тісно ув’язаного уявлення про суверенітет територіальний, державний до просторового уявлення, характеризованого відмінними від топографічних параметрами, від схематичних, по лінії “держава – громадянин” до більш багатогранних, що повніше охоплюють характерні особливості даного явища.

Серед останніх напрацювань з акцентом на політичний аспект дослідження проблеми звертає на себе увагу визначення, запропоноване В.О. Олійником, О.В. Сосніним, Л.Є. Шиманським. В ньому інформаційний суверенітет нашої держави розглядається як “виключне право України відповідно до Конституції і законодавства України та норм міжнародного права самостійно і незалежно, з додержанням балансу інтересів особи, суспільства і держави визначати й здійснювати внутрішні і геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері, державну внутрішню і зовнішню інформаційну політику, розпоряджатися власними інформаційними ресурсами, формувати інфраструктуру національного інформаційного простору, створювати умови для його інтегрування у світовий інформаційний простір та гарантувати інформаційну безпеку держави” [15].

Попри його розлогість, дане формулювання має суттєві переваги перед багатьма іншими, відомими насьогодні.

По-перше, воно відходить від прив’язки до територіально-географічних уявлень, засноване на якісно нових, просторових уявленнях про суверенітет, не пов’язаних з намаганням втиснути функціонування сучасних інформаційних технологій в рамки офіційних державних кордонів, що вносить плутанину в змістовні характеристики описуваних явищ.

По-друге, дане формулювання чітко розмежовує його із суміжними, насамперед поняттям інформаційного простору як простору “у якому циркулюють інформаційні потоки, типологічні властивості якого задається інформаційною структурою”, розуміючи при цьому інформаційний потік, як інформацію, що “переміщуються у просторі і часі” [15].

По-третє, воно передбачає “додержання балансу особи, суспільства і держави, визначення, “внутрішніх і геополітичних національних інтересів в інформаційній справі” [15]. З огляду на необхідність розвитку досліджень в даному напрямі наведена думка має суттєву перспективу, оскільки дає можливість для поглиблення уявлень у сфері забезпечення інформаційного суверенітету держави та суверенітету сучасного суспільства з урахуванням всієї складності його сучасної структури.

Актуальною проблемою наукових досліджень у все більшій мірі стає крім теми забезпечення суверенітету державного, як це зафіксовано в багатьох нормотворчих документах, також і суверенітет особи та суспільства. Що стосується суспільства, варто зауважити, що напрацьовані формулювання слабо відображають його еволюцію і насамперед – структурне вдосконалення, особливо характерне для останніх десятиріч.

Процес суспільної структуризації ставить нові проблеми, пов’язані з дослідженням теми інформаційного суверенітету. Адже з диференціацією основного поняття потрібний відповідний підхід до аналізу інформаційної структури базових інформаційних ресурсів, відповідної системи соціальних інформаційних баз, на основі яких існують і розвиваються всі соціальні складові суспільства як єдиного цілого.

Таким чином, якщо представити сьогоднішні уявлення про інформаційний суверенітет в більш концентрованому вигляді, не використовуючи у визначенні в якості опорного елемента посилань на суверенітет державний, дане визначення можна представити як межі контролю інформаційних ресурсів, необхідних для існування і розвитку особи і суспільства, держави і нації, обумовлені специфікою їх призначення, характерними для них засобами досягнення суспільнозначимих цілей, самобутністю і підтвердженою суспільною практикою традицією.

Таке формулювання охоплює всі рівні суверенності над інформаційними ресурсами та можливостями їх використання на рівні державному, національному, на рівні соціальних структур сучасного суспільства, надає можливість формування конструктивної ієрархії цих рівнів. Крім інформаційних ресурсів, пов’язаних із організацією безпеки і розвитку суверенів цих ресурсів, дане визначення є перспективним для вдосконалення правової бази, пов’язаної із гарантуванням інтелектуальної власності, прав на використання інформаційних, інформаційно-аналітичних продуктів на внутрішньому і зарубіжних ринках інформації. Воно також відображає сучасний підхід до уявлень про межі і можливості контролю над суверенними інформаційними ресурсами, що визначаються не просторовими обмеженнями, а розвитком відповідної правової системи на базі організаційно-технічних, технологічних засобів контролю інформаційного суверенітету, а також формами інформаційної протидії проявам інформаційного тиску в мережі соціальних комунікацій.

Важливим видається також те, що дане визначення пов’язує сучасний інформаційний суверенітет із відповідною інформаційною традицією, збереженням самобутності суверенів інформаційних ресурсів в умовах розвитку глобального інформаційного простору.

Ефективність функціонування загальноукраїнської, як власне, і всяких інших інформаційних баз, прямо залежить як від змістовного їх наповнення, так і від якості

самої роботи з інформацією, дотриманням необхідних пропорцій між організацією роботи структур, що займаються виробництвом, збереженням, розповсюдженням інформації, що здійснюють її використання в суспільних інтересах, в реалізації актуальних проектів національного розвитку. І забезпечення цих показників ефективності є важливим завданням сучасної інформаційної безпеки.

При організації вітчизняної інформаційної безпеки важливим є аналіз механізмів використання ресурсів глобального інформаційного простору в інтересах національного розвитку. При цьому предметом вибіркового комплектування вітчизняних інформаційних баз є, в ідеальному варіанті, всі глобальні ресурси, а об’єктом національної безпеки лише ті з них, що введені до національних інформаційних баз, відповідно адаптовані і необхідні для розвитку нації чи держави.

У зв’язку цим набуває актуальності проблема наукового аналізу відповідності наявної інформаційної бази специфіці розвитку внутрішньосуспільних процесів у сучасній Україні, об’єктивного виявлення характерних особливостей, закономірностей цього розвитку, впливів активізації глобальних процесів на розвиток нашого суспільства, на забезпечення належного інформаційного суверенітету держави і суспільства. Напрацювання із сфери теоретичного обґрунтування інформаційних процесів поступово входять і в сферу методики організації сучасної інформаційної діяльності, і в сферу законотворчості, в практику формування системи інформаційного права, важливість і актуальність якої на етапі входження нашого суспільства в інформаційний етап розвитку важко переоцінити.

Ідеологи глобалізму намагаються подолати “перепону суверенітету”, теоретично обґрунтовуючи невідповідність вестфальських поглядів на суверенітет держави сучасним реаліям розвитку світових процесів [16]. Ліберальний теоретик С. Гоффман наголошує, зокрема, що в наш час традиційна система суверенних держав зазнає об’єктивної ревізії як “знизу”, так і “згори” [17].

Процес суспільної структуризації ставить нові проблеми, пов’язані з дослідженням теми інформаційного суверенітету і його забезпечення розвитком відповідної суспільної діяльності. Даний розвиток має враховувати наявний нині процес диференціації суверенних інформаційних ресурсів у зв’язку з активним розвитком соціальної диференціації суспільства. Дані процеси не повинні призвести до розпорошеності ресурсу, що становить інформаційну основу розвитку нації чи держави.

У зв’язку з цим для вироблення сучасних методик організації інформаційної безпеки відчувається потреба в дещо більшій універсалізації визначення, в якому передбачалися б всі рівні суверенності над інформаційними ресурсами та можливостями їх використання: державний, національний, рівень нових соціальних структур сучасного суспільства, надає можливість формування конструктивної ієрархії цих рівнів. Визначення має бути перспективним для вдосконалення правової бази, пов’язаної із гарантуванням інтелектуальної власності, прав на використання інформаційних, інформаційно-аналітичних продуктів на внутрішньому і зарубіжних ринках інформації. Воно має відображати сучасний підхід до уявлень про межі і можливості контролю над суверенними інформаційними ресурсами, що визначаються не просторовими обмеженнями, а розвитком відповідної правової системи на базі організаційно-технічних, технологічних засобів контролю інформаційного суверенітету, а також формами інформаційної протидії проявам інформаційного тиску в мережі соціальних комунікацій. Визначення має пов’язувати сучасний інформаційний суверенітет із відповідною інформаційною традицією, збереженням самобутності суверенів інформаційних ресурсів в умовах розвитку глобального інформаційного простору.

З урахуванням даної тенденції дослідниками запропоноване визначення інформаційного суверенітету як межі контролю необхідних для існування і розвитку соціальних структур інформаційних ресурсів, обумовлені специфікою призначення цих структур, характерними для них засобами досягнення суспільнозначимих цілей, відповідною самобутністю і підтвердженою суспільною практикою традицією [18].

Об’єктом інформаційного суверенітету є суверенні інформаційні ресурси – масиви інформації, без яких не можливе існування і розвиток нації чи держави. “Інформаційна основа діяльності в усіх сферах життя суспільства є фундаментом, або стратегічним ресурсом, соціального розвитку й прогресу. За значущістю та специфічністю інформаційний ресурс перевищує всі інші, але, як і всі інші, має свій життєвий цикл: Добування – Нагромадження – Систематизація – Зберігання – Використання – Нарощування” [19].

Висновки.

Процес сучасної реструктуризації інформаційного ресурсу сьогодні набуває все більше усвідомленого, прогнозованого характеру, що має ефективно враховуватись в організації інформаційної безпеки. Даний процес проявляється і в відповідних організаційних заходах, і в інвестиційній політиці, і в виробленні певних принципів творення і збагачення інформаційних баз.

Зазначений вище процес вдосконалення функціональних зв’язків, контурів саморегулювання і саморозвитку є важливою складовою реструктуризації сучасних соціальних інформаційних баз в цілому і системи суверенних інформаційних ресурсів зокрема. Даний процес є дуже важливим для окреслення меж сучасного об’єкта національної інформаційної безпеки. Оскільки суверенні інформаційні ресурси в масштабах нації, держави фактично є рознесеними у відповідності із структурою соціальних складових суспільства, відповідних центрів зберігання інформації, в розвитку інформаційних обмінів зростаючого значення набувають соціальні інформаційні комунікації, насамперед ті з них, що вибудовуються на базі електронних технологій, обслуговують обіг електронних ресурсів і являють собою певну мережу. При застосуванні цієї мережі для організації обігу суверенних ресурсів, контроль за її функціонуванням здійснюється відповідними національними засобами.

Захист інформаційного суверенітету держави тісно пов’язаний із поняттям інформаційної безпеки, що може бути розглянута, як захищеність внутрішньої інформації як такої, тобто захищеність якості інформації, її надійність, захищеність різних галузей інформації від розголошення, а також захищеність інформаційних ресурсів. З іншого боку, інформаційна безпека означає контроль над інформаційними потоками, обмеження використання провокаційної, ворожої суспільної інформації, включаючи контроль над рекламою; захист національного інформаційного простору від зовнішньої інформаційної експансії [20].

Організація безпеки системи соціальних інформаційних комунікацій зі зростанням ролі інформаційних ресурсів у забезпеченні соціального прогресу людства набуває все більшого значення.

Використана література

1. Україна у системі міжнародної безпеки : монографія / [Я.Б. Базилюк та ін.] ; заг. ред. О.С. Власюк. – (Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки). – К. : Фоліант : Стилос, 2009. – 572 с. – Режим доступу : //www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe

2. Косолапов Н.А. Легитимность в международных отношениях: эволюция и современное состояние проблемы // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 2. – С. 3-14.

3. Falk K, Kim S., Medovitz S. The UN and Just World Order. – Boulder : Westview. – 1991. – P. 166-178.

4. Hoffmann S. The Politics and Ethics of Military Intervention // Survival. – 1996. – Vol. 37.

5. States and Sovereignty in the Global Economy, Edited by David A. Smith, Dorothy J. Solinger and Steven C. Topik. – London, 1999. – P. 34.

6. Смола Л.Є. Детермінанти політичного процесу сучасності: теоретико-методологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі / Л.Є. Смола. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 80.

7. Johnson D. Democratic Values and the Internet // Internet Ethics / Edited by D. Langford. Houndmills ets. : Macmillan press. – 2000. – P. 191-192.

8. Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища. – (Національна академі наук України). – К. : Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, 2012. – С. 8-9.

9. Степанов В.Ю. Державна інформаційна політика: концептуальні напрями розвитку на сучасному етапі // Держава та регіони. – Сер.: Державне управління. – 2010. – № 1. – С. 114-118.

10. Баровська А.В. Механізми реалізації державної інформаційної політики у сфері європейської інтеграції / А.В. Баровська. – К. : Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Академія муніципального управління, 2010. – С. 5.

11. Політологічний енциклопедичний словник ; упорядник В.П. Горбатенко ; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – К. : Генеза, 2004. – С. 643.

12. Словник іншомовних слів ; уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – С. 865. – (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство).

13. Соціологія : короткий енциклопедичний словник ; уклад. В.І. Волович, В.І. Тарасенко. М.В. Захарченко та ін. ; під заг. ред. В.І. Воловича. – К. : Укр. Центр духовн. культури, 1998. – С. 614.

14. Петрик В.М., Кузьменко А.М., Остроухов В.В. Соціально-правові основи інформаційної безпеки ; за ред. Остроухова В.В. – К. : Росава, 2007. – С. 10.

15. Олійник О.В., Соснін О.В., Шиманський Л.Є. Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави. – Режим доступу : //www.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm

16. Keely B. Humanitarian Intervention and Sovereignty // Konrad Adenauer StiftungArbeitspapier. – 1995. – P. 22-23; Thomas C. New States, Sovereignty and Intervention. – N. Y. : Gower, 1985. – P. 9-10.

17. Hoffmann S. The Politics and Ethics of Military Intervention // Survival. – 1996. – Vol. 37. – № 4. – P. 37.

18. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій. – (Національна академі наук України). – К. : Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, 2011. – С. 14.

19. Марутян Р. Національні інформаційні ресурси як першооснова інформаційного суверенітету України. – (Актуальні проблеми міжнародної безпеки : український вимір). – К. : ВД “Стилос”, 2010. – С. 496.

20. Степко О.М. Аналіз головних складових інформаційної безпеки держави // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. – Сер. : Економіка, право, політологія, туризм. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту “НАУ-друк”, 2011. – Вип. 1(3). – С. 83.

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~

УДК 343.2+340.13+007.51+165.12

РАДУТНИЙ О.Е., *кандидат юридичних наук, доцент,* доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член ВГО “Асоціація кримінального права”

МОЖЛИВІСТЬ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИМИ ЗАСОБАМИ

Анотація. *В роботі розглянуто ознаки, що характеризують сучасний стан інформаційного суверенітету України, проаналізовано його нормативне забезпечення в сфері кримінально-правової охорони.*

Ключові слова: *суверенітет, інформаційний суверенітет, злочин, Інтернет, кібервійська, кібератака, нормативне забезпечення, кримінально-правова охорона.*

Аннотация. *В работе рассмотрены признаки, характеризующие современное состояние информационного суверенитета Украины, проанализировано его нормативное обеспечение в сфере уголовно-правовой охраны.*

Ключевые слова: *суверенитет, информационный суверенитет, преступление, интернет, кибервойска, кибератака, нормативное обеспечение, уголовно-правовая охрана.*

Summary. *The article discusses the features that characterize the current state of information sovereignty of Ukraine, analyzes its regulatory support in the field of criminal and law protection.*

Key words*: sovereignty, the sovereignty of information, crime, internet, cyber forces, cyber attack, regulatory support, criminal and law protection.*

Постановка проблеми. Відповідно до положень ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Невід’ємною складовою частиною суверенітету України виступає її інформаційний суверенітет, під яким згідно до положень ст. 1 Закону України “Про Національну програму інформатизації” від 04.02.98 р. № 74/98-ВР розуміють здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень. Питанню захисту інформаційної безпеки держави було приділено належну увагу у працях Д.С. Азарова, П.П. Андрушка, Л.В. Багрія-Шахматова, П.С. Берзіна, В.І. Борисова, В.М. Бутузова, В.Б. Вєхова, А.Г. Волєводзі, В.Д. Гавловського, Л.М. Герасіної, В.А. Голубєва, О.П. Горпинюка, В.К. Грищука, В.Д. Гулкевича, М.В. Гуцалюка, Ю.І. Дем’яненко, С.В. Дрьомова, Д.А. Калмикова, М.В. Карчевського, О.М. Костенка, В.В. Крилова, О.В. Красненкова, Є.В. Лащука, С.Я. Лихової, В.О. Меркулової, Т.В. Міхайліної, А.А. Музики, В.О. Навроцького, А.С. Нерсесян, Ю.Ю. Орлова, С.О. Орлова, М.І. Панова, М.В. Плугатир, М.В. Рудика, Н.А. Савінової, К.С. Скоромнікова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, П.Л. Фріса, С.О. Харламової, В.Б. Харченко, А.В. Черних та ін.

Проте, на жаль, ще трапляються випадки сумніву щодо існування інформаційного суверенітету держави і, як наслідок, можливості дослідження форм та засобів його кримінально-правового забезпечення (так, окремі знані вчені – члени редакційної колегії електронного наукового видання “Віснику Асоціації кримінального права України” [1] наполегливо рекомендували автору змінити назву та окремі положення відповідної наукової статті з зазначених міркувань).

© Радутний О.Е., 2014

Втім, проблема інформаційного суверенітету України і сама по собі є малодослідженою, що, безумовно, потребує подальшої розробки.

Метою статті є аналіз сучасного стану інформаційного суверенітету України, можливість його захисту існуючими кримінально-правовими засобами, дослідження необхідності внесення змін у чинне законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Наведене вище нормативне визначення інформаційного суверенітету, без сумніву, потребує подальшого вдосконалення. При його розробці слід звернути увагу не тільки на здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави, але і всередині неї, і, особливо, на її спроможність ефективно протидіяти зовнішнім та внутрішнім інформаційним загрозам. Але за механізмом та формами такого регулювання воно має відповідати меті забезпечення та захисту основних та похідних прав і свобод громадян, всього суспільства у цілому, гарантування розвитку культурної та критично мислячої особистості.

Як варіант, можливо запропонувати визначення *інформаційного суверенітету України* як *верховенство та незалежність держави в інформаційній сфері, її здатність у відповідності до прав і свобод людини та громадянина контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави та всередині неї, спроможність ефективно протидіяти зовнішнім та внутрішнім інформаційним загрозам*.

Згідно до ст.ст. 53, 54 попередньої редакції Закону України “Про інформацію” від 02.10.92 р. № 2657-XII, яка діяла до 10.05.11 р. (Законом України від 13.01.11 р. № 2938-VI “Про внесення змін до Закону України “Про інформацію” вказаний закон було викладено в новій редакції, яка вже не містить нижченаведених положень) основою інформаційного суверенітету України визначались національні інформаційні ресурси, до яких входила вся належна Україні інформація, незалежно від змісту, форм, часу і місця створення. Передбачалося, що Україна самостійно формує інформаційні ресурси на своїй території і вільно розпоряджається ними, за винятком випадків, передбачених законами і міжнародними договорами.

З цим визначенням можливо було б погодитися і зберегти його у чинному законодавстві з урахуванням декількох суттєвих зауважень.

Інформаційними ресурсами є весь масив інформації в інформаційних системах – мережі Інтернет, окремих комунікативних пристроях, бібліотеках, архівах, фондах, банках даних, депозитаріях, музейних сховищах тощо.

Схоже визначення цього терміну дає згаданий Закон України “Про Національну програму інформатизації” від 04.02.98 р. № 74/98-ВР, який у статті 1 визнає інформаційним ресурсом сукупність документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо). Але відповідно до нього не може бути визнана інформаційним ресурсом та інформація, яка не має форми документу, що є суттєвим недоліком наведеного нормативного визначення. Ситуація ще більш ускладниться, якщо у межах кримінально-правового забезпечення пригадати ті роз’яснення з цього питання, які містяться у Законах України “Про інформацію” від 02.10.92 р. № 2657-XII, “Про бібліотеки і бібліотечну справу” від 27.01.95 р. № 32/95-ВР, “Про обов’язковий примірник документів” від 09.04.99 р. № 595-XIV, Рішенні Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку “Про затвердження Положення про порядок складання інформації щодо діяльності саморегулівних організацій ринку цінних паперів та подання відповідних документів до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку” від 14.06.05 р. № 316 тощо, або у примітці до ст. 358 КК України, а саме, документ – це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі, або матеріальна форма одержання,

зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носієві; офіційний документ – документ, що містить зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи – докази у правозастосовчій діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об’єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами, яким законом надано право у зв’язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити.

Оскільки за своїм змістом поняття “інформаційний ресурс” є більшим за обсягом, ніж “документ”, то до інформаційних ресурсів слід віднести і новини у стрічках (on-line-новини), електронні періодичні видання, електронні архіви і бази даних, окремі майданчики для обміну інформацією (Twitter, Facebook, YouTube, ЖЖ, “ВКонтакте”, “Одноклассники” та інші) тощо.

Виникає питання про здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації, спроможність ефективно протидіяти зовнішнім та внутрішнім інформаційним загрозам, які виникають та мають поширення у цьому середовищі, тобто, питання про сучасний стан інформаційного суверенітету України.

На необхідність участі саме на державному рівні в процесі обігу будь-якої інформації вказують дії найбільш потужних держав сучасності – Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації.

Так, починаючи з 2009 року Пентагон оголосив про створення власних кібервійськ – United States Cyber Command [2], а з 2013 року у складі Міністерства оборони РФ створено Силы специальных операций Российской Федерации [3], які за даними аналітиків, опікуються і питаннями інформаційної війни.

Самі інформаційні війни не є винаходом сучасного інформаційного суспільства (необхідність проведення масових або вузько спрямованих інформаційних заходів була затребуваною на всіх історичних етапах розвитку людства та у всіх його політичних формаціях), проте сьогодні вони вийшли на новий технологічних рівень.

Так, відомий російський виробник антивірусного програмного забезпечення “Лаборатория Касперского” (//www.kaspersky.ru) за останні роки виявив декілька бойових вірусів, які є настільки складними, що їх розробкою, без сумніву, фундаментально і багато часу займалися великі за чисельністю групи фахівців найвищої кваліфікації, а вартість розробки цих шкідливих програм оцінена в 100 мільйонів доларів США. Зрозуміло, що жодним децентралізованим хакерам або їх невеличким об’єднанням, що не підпорядковані потужним державним структурам, такі результати не під силу.

Один з таких вірусів був вже випробуваний в Іраку під час бойових дій для виведення із строю всіх центрифуг супротивника, а тим, хто не має власних технологій протидії і відповідних приладів для цього, залишається переймати досвід героя оповідання Віктора Пелевіна “Зенітні кодекси Аль-Ефесбі” і покладатися на несподівані підходи розв’язання інформаційних проблем.

Концепціями інформаційних війн, які розглядаються як на рівні підтримки державою у вигляді окремих програм (US NSDC (National Security Council) Report

68 “United States Objectives and Programs for National Security” (April 14, 1950) [4], Русская доктрина [5]), так і в публіцистиці (стаття Anne Applebaum під назвою “A need to contain Russia”, опублікована в “The Washington Post” 29 березня 2014 року [6]; книги “New Cold War” та “Spies, Lies and How Russia Dupes the West” британського журналіста Edward Lucas, публікації 2014 року – книги В. Коровина “Третья мировая сетевая война”, М. Старікова та Д. Бєляєва “Россия. Крым. История”, Д. Бєляєва “Разруха в головах. Информационная война против России” тощо), передбачається здійснення кібератак на об’єкти, що мають важливе економічне та(чи) оборонне значення, вплив на населення як власної держави, так і інших суверенних утворювань, за допомогою інформаційного маніпулювання, перекручення фактів, збудження відчуття обурення або прагнення відновлення історичної справедливості, штучного патріотизму тощо.

Вже на сьогодні в мережах Twitter, Facebook, або в “ВКонтакте” існує значна кількість акаунтів (“облікові записи”, від англ. *account*) як засобів вкидання певної інформації у широкі маси користувачів мережі Інтернет. Один найманець (фізична особа як користувач мережі Інтернет) може керувати приблизно 50 – 100 акаунтами. Для того, щоб ввести будь-яку інформацію на перші шпальти новин, треба зробити 4 – 5 тисяч репостів[3] з відповідним тегом (від англ. *tag* – “ярлик”, “етикетка”, “бирка”). Після цього вказана інформація протримається в якості новини впродовж доби. Про неї напишуть ЗМІ, в неї повірять мільйони людей і вона стане загальновідомою і загальнопоширеною.

В інформаційних війнах засоби масової інформації, блогсфери та соціальні мережи виступають в якості збройних засобів. Небезпечною з точки зору інформаційних загроз є також діяльність Інтернет-коментаторів (так званих “тролів”). Явище під назвою “тролінг” полягає у нагнітанні учасником Інтернет-спілкування гніву або конфлікту шляхом відкритого чи таємного перекручення, приниження або образи почуттів іншого співрозмовника. В якості засобів використовуються хвилі виправлень (постмодерація повідомлень, окремих тем або новин) – так званий “флейм” (від англ. *flame* – “полум’я”, “вогонь”), або конфронтація – так званий “холівар” (від англ. *holly war* – “священна війна”)[4]. Найбільшу небезпеку являють оплачувані коментатори, які розміщують свої повідомлення на замовлення за заздалегідь визначеною темою.

Основою здатності держави ефективно протидіяти зовнішнім та внутрішнім інформаційним загрозам є не тільки інформаційні ресурси, але й засоби комунікації (автономні інформаційні системи, незалежне програмне забезпечення, потужності для випуску електронно-обчислювальних машин тощо) і методи певної діяльності (виважені режими доступу, правила обігу певної інформації тощо).

Між тим, Україна не має своєї незалежної бази з випуску електронно-обчислювальних та комунікативних пристроїв, не підтримує паростки своїх національних виробників, не задіє державних програм заохочення щодо них. Поодинокі суб’єкти господарювання, такі як ТМ Impression (//www.impression.ua) повністю

[3] “Репост” – засіб поширення інформації в мережі Інтернет, що полягає у її передачі в соціальних мережах від одного користувача до іншого шляхом збереження на власній сторінці (від англ. *repost* – “визначення”, “зв’язок”, “образ” тощо).

[4] Див. додатково: Семенов Д.И., Шушарина Г.А. Сетевой троллинг как вид коммуникативной деятельности // Международный журнал экспериментального образования : научный журнал. – М., 2011. – Вып. 8. – С. 135-136; Внебрачных Р.А. Троллинг как форма социальной агрессии в виртуальных сообществах // Вестник Удмуртского университета. – 2012. – Вып. 1. – С. 48-51. – Режим доступу : http://vestnik.udsu.ru/2012/2012-031/vuu_12_031_08.pdf

залежать від іноземних комплектуючих та програмного забезпечення. Відсутні також і власні національні майданчики для обміну інформацією (на кшталт Twitter, Facebook, YouTube, ЖЖ, “ВКонтакте”, “Одноклассники” тощо).

Відсутність технологічного циклу з виготовлення сучасного пристрою, в т.ч. його процесору та мікросхем, або програм, які забезпечують роботу цього пристрою, не дозволяє державі почувати себе у безпеці в інформаційній сфері як на рівні фізичних пристроїв, так і на рівні їх змістового наповнення.

Структура всесвітньої мережі Інтернет побудована таким чином, що її основні базові центри, вузли та магістралі знаходяться за межами території України. Національний уряд України не має як впливу, так і відношення до таких транснаціональних корпорацій, як ICANN (https://www.icann.org/ru – некомерційна організація з розподілу адрес та номерів, яка відповідає за глобальну координацію системи унікальних елементів Інтернету, стабільність роботи та безпечну організацію), IANA (//www.internetassignednumbersauthority.org – “Адміністрація адресного простору Інтернет” – організація, що управляє просторами IP-адрес, доменів верхнього рівня, а також реєструє типи даних MIME і параметри інших протоколів Інтернету, працює під контролем ICANN), ISOC (//www.internetsociety.org – міжнародна професійна організація, що здійснює розвиток та забезпечення доступу у мережі Інтернет) та інших, які насправді її контролюють.

Відсутність власної інформаційної інфраструктури, складовими якої виступають незалежні Інтернет, телебачення, засоби масової інформації тощо, не дозволяє державі вести інформаційні війни або боронитися від інформаційних атак як на своїй території, так і на території інших учасників інформаційних відносин.

Україна не має державних структур, які б цілеспрямовано здійснювали захист від кібератак та негативного інформаційного впливу як на загальнонаціональному, так і локальному рівнях. На рівні урядових організацій відсутні адекватні план та методи протидії зазначеним явищам.

З огляду на вищезазначене можливо прийти до висновку про критично низький рівень інформаційного суверенітету України або відсутність такого взагалі.

У зв’язку з цим виникає питання, чи можливо охороняти кримінально-правовими засобами те, що не існує, або знаходиться на доволі низькому етапі розвитку.

Відповідь на це питання полягає у наступному. Не виникає сумніву щодо необхідності охорони життя, навіть якщо його рівень неухльно спадає, або охорони відносин статевої свободи чи недоторканності незалежно від моральних якостей потерпілої особи. Так само не виникає сумнівів у необхідності кримінально-правової охорони інформаційного суверенітету України навіть на тому рівні, який зараз існує. Завданням інших фундаментальних юридичних дисциплін є підвищення стандартів інформаційного суверенітету, розробка його ідеології та меж у співвідношенні з загальнолюдськими цінностями й міжнародними зобов’язаннями, а заходи кримінально-правового впливу виконуватимуть функції охорони та забезпечення розвитку вказаних суспільних відносин.

Під час розгляду актуальної проблеми завжди виникає питання про дослідження рівня нормативного забезпечення інформаційного суверенітету України в галузі кримінально-правової охорони.

Привабливим кроком виглядала би пропозиція якнайшвидшого внесення змін у чинний КК України у зв’язку з відсутністю статті, яка передбачає кримінальну відповідальність саме за порушення інформаційного суверенітету України. Така стаття і мала би диспозицію на кшталт “порушення інформаційного суверенітету України” або

описувала більш ранню поведінку особи як “дії, спрямовані на порушення інформаційного суверенітету України”. Але порушення навіть інформаційного суверенітету завжди виявлятиметься в конкретних формах. Наприклад, це можуть бути заклики до дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, надання інформаційної допомоги іноземній державі, збирання з метою передачі або передача відомостей, що становлять державну, банківську, комерційну таємницю, відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, розголошення державної таємниці тощо. Проте, відповідальність за такі дії вже передбачена ст.ст. 109, 111, 114, 231, 328, 330 КК України.

Крім того, Особлива частина КК України містить цілий розділ XVI “Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), систем та комп’ютерних мереж і мереж електрозв’язку”, що в ст.ст. 361 – 3631 передбачає відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем, комп’ютерних мереж чи мереж електрозв’язку, створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут, несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп’ютерах), автоматизованих системах, комп’ютерних мережах або на носіях такої інформації, несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп’ютерах), автоматизованих системах, комп’ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем, комп’ютерних мереж чи мереж електрозв’язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється, перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем, комп’ютерних мереж чи мереж електрозв’язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв’язку КК України тощо.

Формами та способами порушення інформаційного суверенітету України також можуть бути і перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК України), надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або фальсифікація виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування або відомостей Державного реєстру виборців (ст. 158 КК України), порушення таємниці голосування (ст. 159 КК України), порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв’язку або через комп’ютер (ст. 163 КК України), перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК України), посягання на здоров’я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК України), приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 2582 КК України), завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об’єктів власності (ст. 259 КК України), погроза вчинити викрадання або використати радіоактивні матеріали (ст. 266 КК України), заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК України), ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та

дискримінацію (ст. 300 КК України), ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК України), схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 КК України), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України), схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України), незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації (ст. 359 КК України), умисне пошкодження ліній зв’язку (ст. 360 КК України) тощо.

Висновки.

Україна має критично низький рівень власного інформаційного суверенітету, що потребує наполегливого підвищення останнього та його захист кримінально-правовими засобами. Чинний КК України містить достатню кількість норм, які здатні здійснювати охоронну та превентивну функції щодо інформаційного суверенітету України. У зв’язку з цим відсутня необхідність його доповнення нормою з формулюванням “порушення інформаційного суверенітету України” у назві та(або) диспозиції.

Перспективи подальших досліджень. Зазначене не відкидає необхідності пошуку інших форм реагувань на новітні виклики сучасності, дослідження щодо яких передбачається здійснювати у напрямі вдосконалення організаційних механізмів державного управління в інформаційній сфері та розвитку заходів кримінально-правового забезпечення.

Використана література

1. – Режим доступу : //www.nauka.jur-academy.kharkov.ua

2. United States Cyber Command. – (Wikipedia). – Режим доступу : //www.en.wikipedia.org/wiki/United_States_Cyber_Command

3. Силы специальных операций Российской Федерации. – (Википедия). – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Силы_специальных_операций_Российской_Федерации

4. NSC 68: United States Objectives and Programs for National Security. – Режим доступу : https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/nsc-68/nsc68-1.htm

5. Русская доктрина. – Режим доступу : //www.rusdoctrina.ru/page95507.html

6. Applebaum A. A need to contain Russia / The Washington Post. – 29.03.2014. – Режим доступу : //www.washingtonpost.com/opinions/anne-applebaum-a-need-to-contain-russia/2014/03/20/8f2991dc-b06b-11e3-9627-c65021d6d572_story.html

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~

УДК: 321(477/438)

НЕЧИТАЙЛО А.А., аспірантка відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства НІСД

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТОСУНКІВ З ЗАКОРДОННИМ УКРАЇНСТВОМ ЯК ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. *У статті проаналізована нормативно-правова база стосунків з закордонним українством. Вказано як на здобутки, так і на недоліки у розвитку зв’язків із закордонним українством. Акцентовано роль і значенні у зміцненні зв’язків України з закордонним українством чинника електронних мереж.*

Ключові слова: *діаспора, закордонне українство, національні інтереси, національна безпека, правовий статус, соціальні мережі.*

Аннотация. *В статье проанализирована нормативно-правовая база отношений с зарубежными украинцами. Указані как достижения, так и недостатки в развитии связей с зарубежными украинцами. Акцентировані роль и значение в укреплении связей Украины с зарубежными украинцами фактора электронных сетей.*

Ключевые слова: *диаспора, зарубежное украинство, национальные интересы, национальная безопасность, правовой статус, социальные сети.*

Summary. *The regulatory framework of relations with foreign Ukrainians is analyzed in the article. The achievements and shortcomings in the development of relations with foreign Ukrainians are specified. Accent made on the role and importance of the factor of electronic networks in strengthening relations between Ukraine and Ukrainians abroad.*

Keywords: *diaspora, ukrainians abroad, national interests, national security, legal status, social networks.*

Постановка проблеми. Україна належить до числа держав, що мають численну діаспору. Залучення закордонного українства для розбудови Української держави й утвердження її позитивного образу у світі нині, в епоху глобалізації, ні в кого не викликає жодного сумніву. Тому формальний характер взаємин України та діаспори, який мав місце протягом усіх років незалежності, повинен змінитися на дієвий [3]. Для цього слід використовувати всі методи взаємовпливу та взаємодії, починаючи з дипломатичних та закінчуючи електронно-мережевими. Зацікавлені в цьому водночас й однаковою мірою як закордонні українці, так і держава Україна.

Слід зауважити, що Українська держава має як певні здобутки, так і недоліки та прорахунки на шляху розвитку зв’язків із закордонним українством [6].

Упродовж останніх років Україна активізувала співпрацю із закордонними українцями, вбачаючи в них потужний потенціал у просуванні своїх національних політичних та економічних інтересів за кордоном, підтримці зовнішньополітичних ініціатив, піднесенні авторитету та утвердженні позитивного іміджу на світовій арені.

Отже, національні інтереси України потребують державної підтримки збереження закордонними українцями української ідентичності, що включає забезпечення на належному рівні їх прав і свобод, сприяння збереженню ними української мови та культури, допомогу їм в реалізації освітніх програм і проектів у межах українських громад у країнах перебування, а також надання можливостей для отримання освіти в Україні та культурно-освітніх обмінів [4, с. 19].

© Нечитайло А.А., 2014

Нині число осіб українського національного походження (не обов’язково етнічних українців), які проживають за межами України, становить за приблизними підрахунками від 12-ти до 20-ти мільйонів [1]. Вказані неточності пояснюються тим, що під поняттям “діаспора” мають на увазі громадян інших держав та осіб без громадянства українського походження, що в силу різних обставин опинилися поза межами історичної батьківщини. Відтак термін “закордонне українство” охоплює досить велике коло осіб, як новітню трудову еміграцію, так і громадян України, котрі постійно проживають поза межами України. Тобто, під поняттям “закордонне українство” слід розуміти громадян інших держав, осіб без громадянства та громадян України українського етнічного походження, або походження з України, які постійно перебувають поза межами нашої держави [2].

Діаспора є багатогранним явищем, а тому різні її аспекти одночасно цікавлять етнографічну, політологічну та правову науки. Етнографи та політологи вивчають насамперед етнічні ознаки діаспори, її соціально-економічну й політичну роль, здатність до самоорганізації тощо, з юридичного погляду важливий саме правовий статус представників діаспори, його правове наповнення.

У світлі сьогоденних реалій України розгляд питання правового статусу закордонних українців і його змістового наповнення є дуже актуальним.

Метою статті є аналіз нормативно-правової бази щодо стосунків з закордонним українством; виявлення здобутків, недоліків та прорахунків у державній політиці стосовно закордонних українців; внесення пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення стосунків з закордонним українством із врахуванням світового досвіду країн з розвиненими й патріотично налаштованими щодо країни походження діаспорами.

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи співпрацю із закордонними українцями, Україна виходить передусім з того, що така діяльність є важливою складовою внутрішньої і зовнішньої політики України та має відповідати її національним інтересам [5, П. 3].

Українська держава на законодавчому рівні закріпила підтримку своїх співвітчизників за кордоном. Напрацьована відповідна нормативно-правова база.

Державна політика щодо українців зарубіжжя здійснюється на основі положень Конституції України, ст. 25 якої проголошує, що держава гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають поза її межами. Згідно зі ст. 11 Конституції України держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Ст. 12 Конституції України закріплює обов’язок держави дбати про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають поза межами держави.

Закон України “Про правовий статус закордонних українців” зі змінами, які набули правочинності 6 червня 2012 р., дозволяє не лише мати карту зарубіжного українця, яка гарантує певні пільги й привілеї, але й набувати українського громадянства без вимоги безперервного проживання в Україні протягом 5 років. Особа, яка отримала статус зарубіжного українця, має право працювати на підприємствах, в установах і організаціях або здійснювати іншу трудову діяльність на підставі та в порядку, встановленому для громадян України. Зарубіжним українцям також щорічно надаються державні стипендії для здобування вищої освіти у межах установлених квот, передбачених іншими нормативно-правовими актами України з урахуванням законодавства держав, громадянами яких є закордонні українці.

Співпраця із закордонними українцями базується на принципах і нормах Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні

права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, Загальної декларації ЮНЕСКО про культурне різноманіття, рамкової Конвенції Ради Європи про захист національних меншин, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, інших міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України [4, с. 4].

13 жовтня 2006 р. Указом Президента України була затверджена Національна концепція співпраці із закордонними українцями. 22 червня 2011 р. Кабінет Міністрів України ухвалив Концепцію Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року.

З-поміж останніх документів, які стосуються державної підтримки світового українства – Державна програма співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 18.07.12 р. № 682. До пріоритетних напрямів, намічених новою Державною програмою належать:

- удосконалення законодавства з питань співпраці із закордонними українцями;
- посилення захисту їхніх інтересів у країнах постійного й тимчасового проживання;
- активізація інформаційно-роз’яснювальної роботи в місцях компактного проживання української діаспори;
- збільшення кількості науково-освітніх і культурно-мистецьких заходів за участю закордонних українців;
- удосконалення мережі недільних та інших шкіл, кафедр українознавства у державах компактного проживання закордонного українства;
- виготовлення інформаційної продукції на рівні сучасних міжнародних стандартів [4, с. 4].

Ухвалення такого документа повністю відповідає європейській практиці підтримки країнами своїх співвітчизників за кордоном, що серед іншого є ознакою зрілої державності. Для Урядів сусідніх з Україною держав підтримка співвітчизників за кордоном є важливою складовою національної безпеки, одним із безумовних пріоритетів їх як зовнішньої, так і внутрішньої політики [7].

Одним із недоліків цієї Програми, як і попередньої, є те, що поза рамками державної підтримки та уваги залишаються кілька мільйонів громадян України, які виїхали за її межі впродовж останніх десятиріч, враховуючи, що в документі використовується термін “закордонні українці”, а згідно зі ст. 1 Закону України “Про правовий статус закордонних українців”, “закордонний українець – це особа, яка є громадянином іншої держави або особою без громадянства, а також має українське етнічне походження або є походженням з України” [4, с. 5].

Основними механізмами реалізації державної політики співпраці зі світовим українством на урядовому рівні є Міжвідомча координаційна рада з питань забезпечення розвитку зв’язків із закордонними українцями та Національна комісія з питань закордонних українців, робота якої регламентується нормами Закону України “Про правовий статус закордонних українців” від 03.04.04 р. Комісія вирішує питання про надання статусу “закордонний українець” особам українського походження з інших держав.

Нині робота із закордонними українцями розпорошена між кількома міністерствами:

- МЗС має Департамент зв’язків із закордонним українством та культурно-гуманітарного співробітництва;
- У Міністерстві культури та туризму функціонує відділ національних меншин України та української діаспори;

• Міністерство освіти та науки має департамент, який займається освітніми питаннями закордонних українців;

• Міністерство соціальної політики піклується про питання трудової міграції [4, с. 5].

Національна комісія з питань закордонних українців при Кабінеті Міністрів України (далі – Комісія) утворена відповідно до статті 2 Закону України “Про закордонних українців”. Її діяльність регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 10.08.04 р. № 1024. Наразі проведено 23 засідання Комісії. Проте, судячи з відповідного сайту МЗС, Комісія впродовж останнього року не збиралася ні разу (XXIII засідання відбулось 1 жовтня 2013 р.), хоча за регламентом засідання Комісії проводяться один раз на квартал. Порядок денний засідання Комісії передбачає розгляд звернень закордонних українців щодо набуття статусу закордонного українця і ухвалення відповідних рішень. За результатами прийнятого Комісією рішення, закордонним українцям видається посвідчення встановленого зразка.

Дивує й низька продуктивність Комісії. Зокрема, згідно з прийнятими Комісією рішеннями, статус закордонного українця надано 7545 особам з 71 країни. Для порівняння, число карт поляка та угорця, судячи з відповідних сайтів МЗС Польщі та Угорщини, перевищує на порядки число виданих посвідчень закордонного українця, зазначене на сайті українського МЗС.

Клопотання про отримання статусу закордонного українця надходять на розгляд Національної Комісії через посольства і консульські установи України за кордоном або безпосередньо до МЗС та його представництв в Україні.

У складі низки закордонних дипломатичних установ України діють культурно-інформаційні центри, які підтримують зв’язки із закордонними українцями, сприяють задоволенню їхніх потреб. При закордонних дипломатичних установах України створюються ради громадських організацій закордонних українців, діяльність яких спрямована на їх консолідацію, збереження національно-культурної самобутності, зміцнення зв’язків з історичною батьківщиною.

Також, Україна активізує свою діяльність в Раді ООН з прав людини, співпрацює з міжнародними організаціями, у тому числі регіональними, у напрямі забезпечення прав української національної меншини в іноземних державах. Як окремий інструмент у питаннях підтримки закордонних українців використовуються міжурядові комісії з питань забезпечення прав національних меншин. Формалізується співпраця органів виконавчої влади з громадськими організаціями закордонних українців, зокрема Світовим конгресом українців, Європейським конгресом українців тощо. Прикладом подібної співпраці є реалізація культурно-освітніх проектів, зокрема, “Незгасима свічка”, присвяченого відзначенню Пам’яті Голодомору українськими громадами у десятках країн світу.

Разом з тим, Україна має вбачати у закордонних українцях не лише об’єкт державної уваги, а й суб’єкт тісної співпраці. З цією метою потребує вдосконалення координація дій органів державної влади та провідних осередків закордонних українців [6].

Відповідно до статті 3 Закону України “Про закордонних українців”, іноземці та особи без громадянства, які мають українське етнічне походження або походження з України, досягли 16-ти річного віку, не є громадянами України та ідентифікують себе українцями, мають право отримати статус та посвідчення закордонного українця [9].

Окрім закріплених законом умов та порядку надання і припинення правового статусу закордонних українців, важливим є інший аспект – права, якими вони користуються в Україні. Отже, порядок в’їзду та виїзду з України закордонного українця передбачено Законом України “Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства”. При цьому закордонні українці – громадяни держав, з якими Україна має

візовий режим, мають право на безкоштовне оформлення багаторазової візи, право на імміграцію в Україну для постійного проживання. Ці права також поширюються й на подружжя закордонного українця та його дітей [10, Ст. 8].

Загальним принципом правового статусу української діаспори є національний режим, адже закордонний українець, який перебуває в Україні на законних підставах, користується такими самими правами і свободами, а також має такі самі обов’язки, як і громадянин України [10, Ст. 9].

Наповнення правового статусу діаспори певними правами та свободами має на меті зберегти українську ідентичність, підвищити позитивний міжнародний імідж України та залучити закордонних українців до суспільного життя України, а також ефективне використання їхнього інтелектуального, духовного й культурного потенціалу в інтересах України та українського суспільства тощо, як це задекларовано в Національній концепції співпраці із закордонними українцями [5, Ст. 1].

Істотним недоліком Закону України “Про правовий статус закордонних українців” є відсутність у ньому визначення терміну “правовий статус закордонного українця” та чітко прописаного механізму реалізації його положень. Також варто розглянути можливість розширення та поглиблення набору прав закордонних українців і закріплення при цьому дієвих гарантій їх реалізації, для чого слід здійснювати постійний моніторинг забезпечення прав та інтересів закордонних українців й аналізувати тенденції в їхньому середовищі та в їхніх стосунках із Україною, щоб своєчасно відображати відповідну еволюцію їхнього статусу в правових документах. Такий алгоритм взаємодії із закордонними українцями має бути складовою внутрішньої та зовнішньої політики України й, водночас, відповідати її національним інтересам [11].

Щодо подвійного громадянства, то це питання є дуже суперечливим. З однієї точки зору, подвійне громадянство розмиває права громадянина, створюючи певні загрози для національної безпеки України. Але без такого подвійного громадянства важко розраховувати на ефективне політичне залучення закордонного українства. Тобто виходить, що майже третина української нації, яка перебуває поза межами України, позбавлена права голосу. Водночас, подвійне громадянство дозволене у багатьох країнах світу, наприклад у сусідній Польщі. З 15 серпня 2012 р. у Польщі вступили в силу правила, згідно яких для отримання польського громадянства не потрібно буде відмовлятися від громадянства іншої країни. Також слід зауважити, що багато українців вже мають незаконно отримане подвійне громадянство. Зокрема, Румунія видає свої паспорти українським громадянам.

Близько 5 мільйонів наших громадян перебувають на заробітках за кордоном. Багато отримують там громадянство і вимушені відмовлятися від українського. Чому ж тоді Україна повинна втрачати своїх громадян, особливо враховуючи той факт, що неофіційно від 5 % до 10 % громадян України вже мають паспорт іншої держави [12].

Останнім часом дедалі більш активно порушується питання про створення єдиного спеціального державного органу, який би опікувався всім комплексом проблем світового українства, на зразок таких, які існують в інших країнах (Азербайджан, Грузія). Про це неодноразово заявлялося і на форумах українців, і в окремих виступах керівників міжнародних організацій української діаспори [4, с. 6]. Наразі функції центрального органу виконавчої влади з питань закордонного українства з різних об’єктивних і суб’єктивних причин виконують МЗС, Мінкультури і Держкомтелерадіо, що створює ситуацію інституційної розпорошеності кадрів і ресурсів, що є особливо неприйнятним за умов, коли закордонне українство демонструє найвищу готовність надати всебічну допомогу Батьківщині в протистоянні агресору [13].

Переважна більшість країн весь комплекс питань, пов’язаних з співвітчизниками за кордоном, доручають займатися спеціально створеному державному органу, намагаючись при цьому уникати концентрації на вузькопартійних чи вузькогрупових інтересах [2].

Результати аналізу теорії та практики цієї політики сусідніх з Україною держав дають підстави твердити, що більшість з них майстерно використовують власні діаспори як потужний засіб впливу. Причому деякі країни зробили співпрацю зі співвітчизниками за кордоном наріжним каменем зовнішньої політики. Їм притаманна добра спланованість, системність, масштабність, інтенсивність і агресивність, великі обсяги фінансування і належна кадрова забезпеченість. При цьому робота з діаспорою досить жорстко централізується, виходячи з того, що ідеологія співпраці зі співвітчизниками за кордоном має бути передусім державницькою. Форми реалізації цієї політики можуть бути різноманітними, тоді як засоби і методи досягнення мети можуть відрізнятися залежно від груп та категорій населення на які відповідна політика впливає у строгих рамках офіційно прийнятої ідеології співпраці [2].

Нині багато країн уже розробило механізми різностороннього співробітництва з власними діаспорами, стимулюючи в такий спосіб процеси культурної, політичної, наукової та бізнесової інтеграції.

Як відомо, існує “стратегія розвитку” японського етносу, китайського, ромського та ін., кожна з яких працює на відтворення в умовах, що постійно змінюються в результаті історичних обставин, унікального етносу – японського, китайського, ромського.

Еволюційна стратегія розвитку єврейського етносу, наприклад, базується на засадах генетичної і культурної сегрегації єврейської громади від неєврейського світу; підтримки у членів єврейської громади переконаності у своїй обраності; інтелектуальному захисті доктрин та ідеологій іудаїзму і єврейських теорій антисемітизму та ін. Результатом цієї стратегії стало утворення єврейського суперетносу з унікальними характеристиками: лояльність і відданість “народу Ізраїлю” як глобальній єврейській релігійно-етнічній спільності; високий ступінь етнічної ідентифікації; високий рівень згуртованості, координування і погодженості між єврейськими громадами; менталітет “обраності” єврейського народу; моральний партикуляризм, що виражається у відомій фразі: “добре те, що добре для євреїв”; всебічна підтримка держави Ізраїль і лобіювання її інтересів у всіх країнах, де наявна єврейська діаспора. Це, безумовно, сприяло консолідації єврейських громад у країнах проживання і приводить до того, що євреї США, Канади, Великобританії та інших країн їдуть з родинами в Ізраїль попри те, що там точиться безперервна війна [3].

Високий рівень національної свідомості китайців зумовлений такими чинниками, як нерозривний зв’язок між національною свідомістю і традиційними цінностями китайців, однорідним складом населення Китаю. Для всіх китайців-хуацяо, де б вони не жили, головне – це батьківщина та необхідність працювати для її процвітання.

У стосунках з українством у світі Україна може використати позитивний досвід співпраці інших країн, які розцінюють свою діаспору як потужний політичний інструмент впливу у країнах проживання, та застосовувати найбільш конструктивні й дієві прояви цього досвіду у власній стратегії співпраці. В Угорщині, наприклад, кожного року відбуваються постійно діючі наради представників Уряду, Кабінету Міністрів, керівників державних структур та представників найбільших угорських національних товариств за кордоном, на яких обговорюються правові питання, вносяться пропозиції для поправок нормативно-законодавчої бази, розробляються механізми співпраці з діаспорою тощо.

Не піддаючи сумніву беззаперечну роль держави у питанні стосунків з українською діаспорою, слід наголосити на значенні громадських організацій, які фактично впродовж останнього десятиріччя поклали на себе чисельні державні обов’язки, забезпечуючи координацію діяльності структур в Україні і поза нею, розробку програми співпраці, сприяли консолідації світового українства [3].

Основним координаційним органом закордонних українців є Українська Всесвітня Координаційна Рада (далі – УВКР), створена українськими громадськими організаціями з України та з-за кордону в 1992 р., яка за статутом є міжнародною спілкою об’єднань громадян, діяльність якої поширюється на територію України та інших держав й має на меті сприяння зміцненню й розбудові незалежної держави – України, збереження національної ідентичності українців у країнах їх поселення, а також сприяння співпраці України із закордонними українцями та з країнами поселення українців. Найвищим органом управління УВКР є Всесвітній форум українців, який скликається раз на чотири-п’ять років (останній V Форум відбувся у серпні 2011 р. у Києві). У період між Форумами вищим органом управління УВКР є Загальні збори представників організацій-членів УВКР, які скликаються не менше одного разу на рік.

Найбільшою міжнародною організацією є Світовий конгрес українців (далі – СКУ), створений у Нью-Йорку в 1967 р. (до листопада 1993 р. цей координаційний орган мав назву Світовий конгрес вільних українців). Нині СКУ об’єднує близько 300 громадських інституцій майже в 30 країнах й передусім – в Україні, відносини з Урядом якої регулюються спеціальним Меморандумом про співпрацю (підписаний 28 серпня 2014 року) [4, с. 30]. У Меморандумі йдеться про співпрацю з метою посилення взаємодії Української держави із закордонними українцями, захисту людських, громадянських та національних прав українців у світі, утвердження незалежності і суверенітету України, забезпечення її територіальної цілісності, сприяння демократичному процесу в Україні, її євроінтеграційним та євроатлантичним прагненням.

Кабінет Міністрів та СКУ, зокрема, співпрацюють у питаннях сприяння реалізації зовнішньополітичних пріоритетів України; поширення у світі правдивої інформації про Україну; сприяння поглибленню плідної та взаємовигідної співпраці України з урядами країн перебування закордонних українців; надання гуманітарної допомоги постраждалим учасникам “Революції гідност”і та постраждалим від агресії Російської Федерації; спостереження за ходом виборчих процесів в Україні; сприяння розбудові громадянського суспільства в Україні та розвитку українського громадського життя в діаспорі [14].

До числа громадських об’єднань закордонних українців належать також Європейський конгрес українців, який представляє інтереси українських громад у 23 країнах (здебільшого в Центральній і Східній Європі), Світова федерація українських жіночих організацій, а також Світова федерація українських лемківських об’єднань [4, с. 30].

Порівняно з іншими світовими діаспорами, українські громади мають найбільшу кількість різних громадських об’єднань (за приблизними підрахунками – близько 3 тисяч). Найбільше їх у Канаді – майже тисяча осередків: політичних, культурно-освітніх, професійних (об’єднання лікарів, учителів, інженерів, адвокатів), жіночих, молодіжних тощо. Серед них: Комітет українців Канади, Конгрес українців Канади, Наукове товариство імені Шевченка у Канаді, Спілка українських журналістів Канади, Товариство об’єднаних українських канадців, Товариство опіки над українськими емігрантами (Канада), Товариство плекання рідної мови, Українське Національне Об’єднання (Канада) тощо.

У низці держав Східної і, частково, Центральної Європи, а також у країнах Балтії політико-правовий статус української громади закріплено законодавчо як національної меншини, що забезпечує державну підтримку зусиль місцевих українських громад щодо збереження своєї національної самобутності, здобуття освіти й інформації рідною мовою тощо. У країнах, де українська громада не має статусу національної меншини, забезпечення її національно-культурних потреб є справою бажання та організаційних зусиль етнічних українців, які проживають у цих країнах [15].

Український Конгресовий Комітет Америки (далі – УККА) був заснований в 1940 р., щоб надавати достовірну інформацію про стан справ українців, а також представляти інтереси українсько-американської громади. Будучи головною національною організацією, яка репрезентує понад одного мільйона американців українського походження, УККА має довгу історію вирішення проблем, які впливають на інтереси українсько-американської громади. УККА вдалося підняти обізнаність у США про Україну, а також лобіювати інтереси американців родом з України в Конгресі.

Відповідно до свого унікального статусу широкосяжної американської інституції, що в основному складається з етнічних українців, Український Конгресовий Комітет Америки досяг успіху в поєднанні свого власного розуміння традицій української культури з американськими цінностями і стандартами.

УККА також присвячує свою роботу зміцненню зв’язків між США та Україною, забезпеченню ролі України як наріжного каменя стабільності у східноєвропейському регіоні. В результаті, УККА вдалось забезпечити собі репутацію не лише відданого і високоцінованого ресурсу сприяння демократичному розвитку України, але також стати організацією, яка глибоко усвідомлює пов’язані із цим процесом труднощі і випробування. Таким чином, УККА володіє безпрецедентним рівнем довір’я як всередині українських громад США, так і поза ними, що допомогло створити і утримати канали зв’язку між урядами Сполучених Штатів та України, працювати задля створення безпечної і позитивної ділової атмосфери для українських та іноземних фірм тощо [16].

Окремо слід зауважити роль у співробітництві України з американськими співвітчизниками Конгресового Українського Коукусу (далі – КУК) двопартійної групи членів Конгресу, яка сприяє побудові міцних двосторонніх відносин між Україною та США, співпрацює з українською громадою Америки. Зокрема лобіюють інтереси України у Конгресі та є цінним джерелом інформації для представників Конгресу про події в Україні. Серед лобістів українських інтересів: Марсі Каптур (демократ, Огайо), Сандер Левін (демократ, Мічиган), Роско Бартлетт (республіканець, Меріленд), Джим Герлах (республіканець, Пенсільванія), Роберт Ендрюс (демократ, Нью-Джерсі), Горвард Берман (демократ, Каліфорнія), Гас Біліракіс (демократ, Флорида), Коррін Браун (демократ, Флорида), Джозеф Кроулі (демократ, Нью-Йорк), Денні Девіс (демократ, Іллінойс), Лінкольн Діас-Баларт (республіканець, Флорида), Ллойд Доггетом (демократ, Техас), Еліот Енгель (демократ, Нью-Йорк), Луїс Гутьєррес (демократ, Іллінойс), Елсі Гастінгс (республіканець, Флорида), Моріс Хінч (демократ, Нью-Йорк), Тім Холден (демократ, Пенсільванія), Даррелл Ісса (республіканець, Каліфорнія), Дейл Кілді (демократ, Мічиган), Денніс Кусинич (демократ, Огайо), Джеймс Ланжевена (демократ, Род-Айленд), Ніта Лоуи (демократ, Нью-Йорк), Фаддей МакКоттер (республіканець, Мічиган), Кендіс Міллер (республіканець, Мічиган), Френк Паллоне (демократ Нью-Джерсі), Вільям Паскрел (демократ, Нью-Джерсі), Ненсі Пелосі (демократ, Каліфорнія), Девід Прайс (демократ, Північна Кароліна), Майк Куигли (демократ, Іллінойс), Чарльз Ренгель (демократ,

Нью-Йорк), Стівен Ротман (демократ, Нью-Джерсі), Джен Шаковські (демократ, Іллінойс), Еллісон Шварц (демократ, Пенсільванія), Джо Шестак (демократ, Пенсільванія), Бред Шерман (демократ, Каліфорнія), Білл Шустер (республіканець, Пенсільванія), Луїза Слотер (демократ, Нью-Йорк), Кріс Сміт (республіканець, Нью-Джерсі), Генрі Ваксман (демократ, Каліфорнія), Ентоні Вайнер (демократ, Нью-Йорк), Джо Вілсон (республіканець, Південна Кароліна).

Тобто 42 представника Конгресу лобіюють інтереси американських українців та України (10 республіканців та 32 демократа).

Відділи цієї організації є у Каліфорнії, Аризоні, Коннектикуті, Флориді, Нью-Джерсі, Нью-Йорку, Пенсільванії та інших штатах.

Серед сайтів українських громад за кордоном слід виокремити ті, що представляють:

- Союз українців у Великій Британії – //www.augb.co.uk;
- Союз українців Румунії – //www.uur.ro;
- Портал української діаспори “Брама” (США) – //www.brama.com;
- Асоціацію української молоді в Молдові “Злагода” – //www.zlagoda-rm.org;
- Товариство української культури в Угорщині – //www.ukrajinci.hu;
- Союз українських організацій Австралії – //www.ozeukes.com,
- Українське товариство в Швейцарії – //www.ukrainian-helvetica.ch;
- Українська ініціатива в Чеській Республіці – //www.ukrajinci.cz;
- Спілка українців у Португалії – //www.spilka.pt;
- Об’єднання українців у Польщі – //www.oup.ukraina.com.pl;
- Союз українських студентів Німеччини – //www.sus-n.org;
- Конгрес українців Канади – //www.ucc.ca.

Таким чином, стосунки України та її діаспори в сучасних умовах розвитку нашого суспільства повинні реалізовуватися в новому форматі, базуючись на засадах двовекторності, через узгодженість дій державних структур та неурядових громадських організацій, з усвідомленням виключно важливого значення консолідації світового українства як потужного фактора впливу, з метою розвитку нашої держави та утвердження її позитивного образу у світі [3].

Зі сторони України як історичної батьківщини мільйонів закордонних українців необхідно запроваджувати різноманітні напрями роботи з українською діаспорою, використовувати широкий спектр дій, зокрема інформаційних, які будуть мати контент формування та збереження національної пам’яті, а також проводити заходи національної специфіки.

Епоха глобального інформаційного суспільства – це подолання розриву у відстані з представниками української діаспори. Інтернет, зокрема соціальні мережі, стали одним з найбільш актуальних засобів формування історичного світогляду закордонних українців. Політика пам’яті, що проводиться на Інтернет-порталах безпосередньо впливає на формування національної свідомості як громадян України, так і представників української діаспори.

Варто зазначити, що у мережі Facebook існує велика кількість груп, проектів закордонних українців із майже кожної країни світу, де вони проживають: “Українці в Італії”, “Українці Андорри”, “Українці Каліфорнії”, “Українці у Франції”, “Українці Нью-Йорку”, “Українці в Кувейті”, “Українці в Польщі” та ін. Учасники цих груп активно залучаються до обговорення різних політичних, історичних, культурних та інших питань, відстоюють свої позиції, діляться досвідом, інформацією, думками, це свідчить про небайдужість представників української діаспори до своєї Батьківщини.

Чисельність груп і учасників в мережі зростає дуже швидко, що свідчить про активне залучення світового українства у єдине віртуальне українське суспільство, яке не має кордонів.

Висновки.

Цілісної адекватної нормативно-правової бази та системи управління у сфері налагодження й розвитку співпраці з українцями за кордоном в України поки що немає. Відповідно, відсутня не декларативна, дієва концепція державної політики щодо закордонного українства, чим обумовлена невизначеність цілей і пріоритетів державної політики щодо закордонного українства, системи належних заохочень тощо.

Саме тому необхідне формування зрозумілої як громадянам України, так і представникам діаспори політики щодо закордонного українства із чітким визначенням пріоритетів та механізмів їх здійснення, напрямів і форм забезпечення прав закордонних українців задля залучення закордонного українства до процесів державотворення в Україні та призупинення (або принаймні послаблення) асиміляційних процесів в їхньому середовищі. Подібна політика повинна проводитися диференційовано, з врахуванням специфіки західної та східної діаспор.

До завдань, які потребують першочергового вирішення слід віднести:

1. Створення єдиного спеціально уповноваженого державного органу з питань співпраці із закордонними українцями, що координував би зв’язки закордонного українства з Верховною Радою, Кабінетом Міністрів України, Міністерством закордонних справ та іншими важливими установами України.

2. Спрощення процедури підготовки і видачі посвідчень закордонних українців, визначення можливих шляхів реалізації їх виборчих прав, розширення пільг для закордонних українців під час їх перебування в Україні.

3. Розроблення Державної програми сприяння поверненню громадян України, які перебувають за кордоном, на батьківщину, передбачивши для них податкові, митні, інвестиційні пільги, пільги на придбання (побудову) житла тощо [4, с. 19-20].

4. Задоволення інформаційних потреб закордонних українців, отримання ними достовірної інформації про Україну з першоджерел. Це стосується, зокрема, можливості широкого доступу до українських засобів масової інформації, висвітлення проблем закордонного українства [6].

5. Сприяння розробленню та реалізації спеціальних програм співробітництва між областями України та відповідними адміністративно-територіальними одиницями держав проживання українців [2].

6. Посилення роботи з українськими громадами та її правове закріплення.

7. Розробка та реалізація спеціальних програм з підтримки української молоді, освіти в діаспорі та діаспорних видань всіх видів.

8. Розширення та поглиблення набору прав закордонних українців і закріплення при цьому дієвих гарантій їх реалізації.

9. Використання досвіду інших країн, які вже розробили механізми різностороннього співробітництва з власними діаспорами.

Використана література

1. Закордонні українці. – (Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України). – Режим доступу : http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/ukrainians-abroad

2. Попок А.А. Формування та реалізація державної політики щодо закордонного українства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук з держ. упр. : 25.00.02 / А.А. Попок ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2010. – 368 с.

3. Ключковська І. Україна – діаспора : новий формат стосунків. – Режим доступу : //www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=869

4. Мазука Л.І. Українська держава та світове українство : актуальні питання, потенціал і перспективи взаємодії / Л.І. Мазука. – К. : НІСД, 2013. – 32 с.

5. Національна концепція співпраці із закордонними українцями : Закон України від 13.10.06 р. – (Офіційний сайт Верховної Ради України). – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/875/2006

6. Про Рекомендації парламентських слухань на тему : “Закордонне українство : сучасний стан та перспективи співпраці”. – (Офіційний сайт Верховної Ради України). – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1807-vi

7. Державна програма співпраці із закордонними українцями. – (Офіційний сайт Верховної Ради України). – Режим доступу : http://mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/otr

8. Про Національну комісію з питань закордонних українців. – (Офіційний сайт Верховної Ради України). – Режим доступу : http://mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/otr

9. Про порядок оформлення і видачі посвідчення закордонного українця. – (Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України). – Режим доступу : http://mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/otr

10. Про закордонних українців : Закон України. – (Офіційний сайт Верховної Ради України). – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1582-15

11. Білозір О. Зміст правового статусу діаспори за національним законодавством. – Режим доступу : //www.viche.info/journal/2421

12. Раді запропонували узаконити подвійне громадянство. – Режим доступу : //www.pravda.com.ua/news/2013/02/18/6983695

13. Олександр Сич. Україні потрібний єдиний державний орган з питань закордонного українства. – Режим доступу : //www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247560198&cat_id=244276429

14. Уряд України та Світовий конгрес українців підписали Меморандум про співпрацю. – Режим доступу : //www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=24 7556669

15. Українська громада у країнах світу. – (Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України). – Режим доступу : http://mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/otr

16. Український конгресовий комітет Америки. – Режим доступу : //www.ucca.org/index.php?option=com_content&view=article&id=13&Itemid=10&lang=uk

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~

Інформаційні ресурси з інших спеціальностей юридичних наук

УДК 344.3

БЕЛАНЮК М.В., завідуюча науковим організаційним сектором
НДІІП НАПрН України

ІНФОРМАЦІЙНО-ЮРИДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УРСР (1941-1942 рр.)

Анотація. *В історико-правовому ракурсі розглянуто особливості юридичного забезпечення діяльності органів військової юстиції на території УРСР у 1941-1942 роках.*
Ключові слова: *юридичне забезпечення, військова юстиція, кваліфікація злочинів.*

Аннотация. *В историко-правовом ракурсе рассмотрены особенности юридического обеспечения деятельности органов военной юстиции на территории УССР в 1941-1942 годах.*
Ключевые слова: *юридическое обеспечение, военная юстиция, квалификация преступлений.*

Summary. *The article considers the historical and military features of the legal providing of activity of organs of military justice are considered on territory of Ukraina in 1941-1942 years.*
Keywords: *legal providing, military justice, qualification of crimes.*

Постановка проблеми. Історія воєн та військових конфліктів свідчить, що у вказані періоди поширеними стають прояви тероризму, організованої злочинності, порушення прав і свобод людини та інші протиправні дії. Запобігання цьому можливе лише за умови функціонування дієвої системи органів охорони правопорядку, зокрема, органів військової юстиції.

Розв’язання цієї проблеми неможливе без усвідомлення відповідного історичного досвіду, що актуалізується в умовах воєнної агресії з боку Російської Федерації, окупації Криму та збройного протистояння на території Донецької і Луганської областей. За цих умов, для виправдання своїх протиправних дій РФ чинить масований інформаційно-психологічний тиск на населення і війська України, а також на власне населення та інші країни світу. За вказаних умов, вважаємо, актуальною постає необхідність дослідження проблем інформаційно-правового забезпечення діяльності військової юстиції в особливий період та з початком бойових дій (на прикладі початкового етапу другої світової війни у 1941 – 1942 рр.).

Окремі аспекти із вказаної проблематики висвітлювалися в роботах відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, громадських і політичних діячів: О.І. Адамюка, Т.В. Вронської, С.А. Голунського, Л. Гусєва, А.Г. Ємєліна, В.В. Звягінцева, Д.С. Карєва, М.В. Кожевнікова, Г.А. Мурашина, О.Б. Мозохіна, В.В. Обухова, Н.А. Пєтухова, А.А. Стукалова, М.С. Строговича, С.Ю. Ушакова та інших. Однак в роботах вказаних авторів не розглядались проблеми в контексті заявленої тематики.

Метою статті є теоретичне осмислення через призму прийняття і застосування правових норм того часу проблем інформаційно-правового забезпечення діяльності органів військової юстиції в період воєнного стану.

© Беланюк М.В., 2014

Виклад основного матеріалу. Основними нормативно-правовими документами щодо здійснення правосуддя, якими у своїй діяльності напередодні та під час війни керувались органи військової юстиції на території УРСР, були Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси РРФСР (прийняті у 1926 та 1923 рр.) та УРСР (1927 та 1922 рр.).

З початком війни ніяких особливих норм права для органів військової юстиції не було створено. Не відбулося навіть часткової відмови від положень Загальної та Особливої частини Кримінальних кодексів та щодо заміни їх спеціальними законами, характерними для умов воєнного стану.

Органи військової юстиції на початку війни користувалися загальними для всіх судів нормами, та застосовували санкції, передбачені законами для мирного часу. Водночас з початком бойових дій виникло ряд нових видів злочинів, відповідальність за які не була передбачена кримінальним законодавством. Так, на першому і наступних етапах війни інформаційно-правове супроводження діяльності військової юстиції стосовно правильного застосування кримінального законодавства та кваліфікації злочинів, здійснювалось відповідно до Постанов Президії Верховної Ради СРСР, Пленуму Верховного Суду СРСР, та директивних документів Державного комітету оборони (ДКО), Народного комісаріату юстиції (НКЮ), Ради народних комісарів СРСР (РНК СРСР), Прокурора і т.д.

Пленум Верховного суду СРСР досить оперативно реагував на зміни ситуації, надаючи необхідну інформацію та роз’яснення підлеглим судам, як їм належить застосовувати радянське законодавство, встановлював порядок застосування низки правових норм, заповнюючи при цьому прогалини у праві, зокрема:

– ще до початку війни, Пленум Верховного Суду СРСР своїм рішенням від 31 жовтня 1940 р. і 12 червня 1941 р. дозволив скасовувати судимість з осіб, які призивались в Червону Армію, якщо вирок передбачав виправно-трудові роботи;

– постановою від 26 червня 1941 р. № 25/10 Пленум Верховного суду СРСР надав інформаційне роз’яснення, що за невиконання розпоряджень стосовно світломаскування та інших заходів місцевої протиповітряної оборони в місцевостях, оголошених у воєнному стані, належить застосовувати ст. 4 п. “а” Указу Президії Верховної Ради СРСР “Про воєнний стан” від 22 червня 1941 р. Злісне порушення розпоряджень по світломаскуванню в місцевостях, оголошених у воєнному стані кваліфікувалося за ст. 59^6 КК РРФСР (відмова або ухилення в умовах воєнного часу від внесення податків або від виконання повинностей), яка передбачала покарання позбавленням волі на строк не менше шести місяців, а при обтяжуючих обставинах – розстріл, з конфіскацією майна. Якщо в таких діях вбачали сприяння ворогові – кваліфікація здійснювалась за ст. 58^1б КК РРФСР, як зрада батьківщини [1, с. 66];

– відповідно до Постанови Ради народних комісарів СРСР від 1 липня 1941 р. злочини військовополонених прирівнювались до військових злочинів [2, с. 140];

– випадки ухилення від здачі радіоприймачів і радіо передавальних пристроїв відповідно до Постанови Пленуму Верховного суду СРСР від 14 липня 1941 р. № 29/13/у необхідно було кваліфікувати за ст. 59^6 КК РРФСР [1, с. 67];

– постановою Пленуму Верховного суду СРСР № 35/17/у “Про розгляд справ про злочини осіб, які перебувають у винищувальних батальйонах” від 14 серпня 1941 р. нормативно було закріплено кваліфікувати злочини цих осіб за Положенням про військові злочини КК РРФСР 1926 р. [1, с. 73-754];

– відповідно до Постанови Пленуму Верховного суду СРСР № 41/21/у від 22 вересня 1941 р. випадки ухилення від здачі призматичних біноклів повинні були кваліфікуватися за ст. 59^6 КК РРФСР 1926 р. [3, с. 369];

– згідно з Постановою Пленуму Верховного суду СРСР № 42/23/у “Про розгляд справ про злочини осіб, які перебували у частинах народного ополчення” від 11 жовтня 1941 р. військові трибунали мали кваліфікувати злочини вказаних осіб, проти встановленого в народному ополченні порядку несення служби за Положенням про військові злочини КК РРФСР 1926 р. [1, с. 74];

– постанова Пленуму Верховного суду СРСР від 11 жовтня 1941 р. № 42/22/у встановила, що за ухилення від загального обов’язкового навчання військовій справі громадян належить притягувати до кримінальної відповідальності за ст. 68 КК РРФСР (відмова або ухилення від обов’язкової військової служби допризовників), що передбачала покарання позбавленням волі терміном до шести місяців, а при обтяжуючих обставинах із застосуванням ч. 2 ст. 68 КК РРФСР (ухилення від чергового призову на дійсну військову службу), каралося позбавленням волі на строк до трьох років [1, с. 69];

– відповідно до Постанови Пленуму Верховного суду СРСР від 1 грудня 1941 р. № 44/29/у/с “Про порядок притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які перебувають у робочих колонах” злочини цих осіб кваліфікувались згідно з Положенням про військові злочини КК РРФСР 1926 р.;

– постанова Пленуму Верховного суду СРСР від 11 грудня 1941 р. № 45/30/у/с “Про кваліфікацію випадків втечі осіб, зарахованих у будівельні робочі колони при органах НКВС” спрямовувала винних осіб вказаної категорії притягувати до кримінальної відповідальності за ст. 59^{6} КК РРФСР 1926 р. [2, с. 141-142];

– відповідно до Постанови Пленуму Верховного суду СРСР від 8 січня 1942 р. № 1/1/у, випадки крадіжок особистого майна громадян, скоєних під час повітряного бомбардування ворогом або під час залишення населеного пункту у зв’язку з наближенням ворога, а також крадіжок особистого майна евакуйованих громадян, кваліфікувались за п. “г” ст.162 КК РРФСР (крадіжка з обтяжуючими обставинами), яка передбачала покарання позбавленням волі на строк до двох років, а у випадку скоєних подібних злочинів групою осіб або повторно, або при обтяжуючих обставинах за ст. 59^{3} КК РРФСР 1926 р. (бандитизм), яка передбачала покарання позбавленням волі на строк не нижче трьох років, з конфіскацією всього або частини майна, а при обтяжуючих обставинах – розстрілом, з конфіскацією майна [1, с. 72].

Тобто, Пленум Верховного Суду СРСР намагався оперативно, залежно від перебігу подій на фронті та в тилу унормовувати ті чи інші дії та здійснювати необхідне інформаційне забезпечення щодо впровадження і застосування нових правових норм.

На період воєнного часу кримінальна відповідальність за деякі види злочинів була встановлена низкою указів Президії Верховної Ради СРСР, а також наказами і директивними документами НКЮ СРСР і Прокурора СРСР. При цьому, нормою, а не виключенням, була тенденція до розширення тлумачення багатьох статей Кримінального кодексу. Для кримінального права стало характерним більш широке застосування принципу аналогії, колективної відповідальності та відплати як мети покарання. Розглянемо окремі з цих положень.

Ще до війни згідно з директивою Прокурора СРСР від 8 жовтня 1937 р. доручалося військовим прокурорам і військовим трибуналам кваліфікувати контрреволюційні висловлювання, що “підбурювали до терористичних актів проти вождів партії і радянського керівництва” не за ст.58^{10} (контрреволюційна пропаганда і агітація), а за ст. 58^{8} КК РРФСР (терористичний акт), яка передбачала вищу міру покарання, а за пом’якшуючих обставин – позбавлення волі на строк не нижче трьох років, з конфіскацією всього або частини майна [4, с. 113].

НКЮ СРСР листом від 9 серпня 1941 року № 032-с надав інформаційне роз’яснення, згідно з яким у разі встановлення судом, що злочин скоєно з метою ухилитися від мобілізації до лав Червоної армії та Військово-морського флоту, у такому випадку винних необхідно притягувати до відповідальності за ухилення від виконання військового обов’язку за ст.ст. 312 КПК і 193-10 “а” КК РРФСР, передбачало – розстріл, а за пом’якшуючих обставин понад три роки позбавлення волі [5, с. 44].

Згідно з інформаційним листом НКЮ СРСР від 23 серпня 1941 р. № 5А 33/34 військовозобов’язаних, які відмовлялися у воєнний час під приводом релігійних переконань проходити медичне обстеження, належало притягувати до кримінальної відповідальності за ст. 193^{10}а КК РРФСР (неявка в строк без поважних причин на службу при призначенні, переведенні, з відрядження чи з відпустки), яка передбачала відповідальність на підставах, встановлених у ст.ст. 193^{7}, 193^{8}, 193^{9}. При певних обставинах військовий трибунал міг у таких випадках засуджувати винних осіб до розстрілу [1, с. 90].

Справи за пропаганду або агітацію, що містили заклик до підриву чи ослаблення радянської влади у воєнний час, незалежно від перебування у місцевості, оголошеній у воєнному стані, згідно з роз’ясненням НКЮ СРСР від 15 вересня 1941 р. № 18/28с належало кваліфікувати за ч. 2 ст. 58^{10} КК РРФСР, що передбачала розстріл, а за пом’якшуючих обставин, позбавлення волі на строк не нижче трьох років, з конфіскацією всього або частини майна [6, с. 74].

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 грудня 1941 р. самовільне залишення робочого місця робітниками і службовцями, які працювали на підприємствах військової промисловості, прирівнювалось до дезертирства й підлягало засудженню до тюремного ув’язнення від 5 до 8 років [1, с. 65-66].

Осіб, які ухилялися від здачі трофейної вогнепальної зброї та військового майна, належало притягувати до кримінальної відповідальності за ст. 58^{14} КК РРФСР 1926 р. (саботаж), що передбачало покарання позбавленням волі не менше одного року з конфіскацією всього або частини майна, а за обтяжуючих обставин – розстрілом, з конфіскацією майна відповідно до наказу НКЮ СРСР від 26 січня 1942 р. № 6 [2, с. 144].

Винних осіб за крадіжки й розбазарювання військового майна у воєнний час, згідно з Постановою ДКО СРСР від 3 березня 1942 р. і наказом НКЮ СРСР і Прокурора СРСР від 3 березня 1942 р. № 0169, військові трибунали притягували до кримінальної відповідальності за ст. 193^{17} (зловживання владою, перевищення повноважень й бездіяльність влади, халатне відношення до служби), що передбачала покарання позбавленням волі на строк не нижче шести місяців, або за ст. 193^{20} (здача ворогу начальником ввірених йому сил), яка передбачала – розстріл з конфіскацією майна, а якщо ці злочини скоїли цивільні особи – за ст. 109 КК РРФСР 1926 р. (зловживання владою), що передбачала покарання позбавленням волі на строк не менше шести місяців [2, с. 142]. В окремих випадках Військова колегія Верховного суду СРСР перекваліфіковувала злочини засуджених за законом від 7 серпня 1932 р. на ст. 162 КК РРФСР із застосуванням примітки 2 до ст. 28 КК РРФСР [7, с. 118].

Відповідно до вказівки Головної військової прокуратури і Головного управління військових трибуналів злочини осіб, винних у порушенні правил вартової служби під час охорони військового майна, необхідно було кваліфікувати за п. “г” ст.193^{2} КК РРФСР (невиконання бойового наказу), що передбачало покарання позбавленням волі на строк не нижче п’яти років, а за обтяжуючих обставин – розстрілом з конфіскацією всього майна. Однак, не завжди Військова

колегія погоджувалась з цією кваліфікацією та систематично перекваліфіковувала ці злочини на ст. 193^{15} п. “д” КК РРФСР (порушення статутних правил вартової або конвойної служби), що тягло за собою при скоєнні цих злочинів у бойовій обстановці – позбавлення волі на строк не нижче трьох років, а за наявності обтяжуючих обставин – розстріл. При цьому навіть застосовувала дію цієї статті до злочинів, скоєних у тилових районах [7, с. 118].

Злочини громадян, які перейшли на службу до німецько-фашистських окупантів відповідно до наказу Прокурора СРСР від 15 травня 1942 р. належало кваліфікувати за ст. 58^{1}а КК РРФСР 1926 р. (зрада батьківщини), що передбачала – розстріл з конфіскацією всього майна, а за пом’якшуючих обставин, позбавлення волі на строк десять років з конфіскацією майна [2, с. 142-143].

Директива Прокурора СРСР і Наркома Юстиції СРСР від 31 липня 1942 р. № 1096 на виконання наказу НКО СРСР від 28 липня 1942 р. № 227 наказувала командирів, комісарів і політпрацівників за самовільне залишення бойових позицій без наказу вищестоящих командирів, притягувати до кримінальної відповідальності за п. “б” ст. 58^{1} (зрада батьківщини, скоєна військовослужбовцем**)**, передбачала розстріл з конфіскацією всього майна, а за пропаганду відступу частин ЧА за ч. 2 ст. 58^{10} КК РРФСР 1926 р. (контрреволюційна пропаганда і агітація), скоєні у воєнній обстановці, або в місцевостях, оголошених у воєнному стані, передбачала максимальний вирок – розстріл [8, с. 79-80].

З початку війни перед керівництвом країни та військовим командуванням постало питання: як в умовах швидкого відступу поводитись з військовослужбовцями, засудженими військовими трибуналами, наприклад, до 8-10 років ув’язнення в таборах? Цілковито недоцільною видавалася їх відправка у тил в умовах браку залізничного транспорту та гострої потреби його для забезпечення фронту. З цього приводу 24 червня 1941 р. Народний комісар юстиції СРСР Ричков Н.М. звернувся з пропозицією до РНК СРСР щодо необхідності видання Указу про надання військовим трибуналам права застосовувати примітку 2 до ст. 28 КК РРФСР, дія якої дозволяла: “у воєнний час, стосовно військовослужбовців, засуджених до позбавлення волі без поразки у правах, відстрочення виконання вироку з відправкою засудженого в діючу армію до закінчення воєнних дій” [9, с.33].

Однак, замість Указу, Управлінням військових трибуналів було видано особливу директиву з вказівкою щодо застосування примітки 2 до ст. 28 КК РРФСР [2, с.148]. Після чого військові трибунали почали широко застосовувати вказану примітку, що дозволяло окремим категоріям осіб уникнути позбавлення волі та здобути право захищати рідну землю зі зброєю в руках. Принципово важлива примітка 2 до статті 28 КК РРФСР фігурувала в подальшому і в інших документах вищої судової інстанції СРСР.

Ще до війни Пленум Верховного Суду СРСР своїм рішенням від 31 жовтня 1940 і 12 червня 1941 років дозволив скасовувати судимість з осіб, які призивались в Червону Армію, якщо вирок передбачав виправно-трудові роботи. Постанова Пленуму Верховного суду СРСР від 18 липня 1941 р. № 29/12/у поширила цю дію також на осіб, які вступили в народне ополчення. Рішенням Пленуму Верховного Суду СРСР від 14 грудня 1941 р., було дозволено застосовувати повне звільнення від кримінальної відповідальності тих, хто вже перебува на фронті та був засудженим заочно переважно до виправно-трудових робіт [1, с. 77-78].

Постановою Пленуму Верховного суду СРСР від 8 січня 1942 р. № 1/2/4 визначено, що незакінчені справи за контрреволюційними, особливо небезпечними злочинами

проти порядку управління й найбільш тяжкі загально кримінальні справи (вбивство, розбій, розкрадання й розтрати) відносно осіб, що їх скоїли до призову їх в ЧА і ВМФ, належить згідно із ст. 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 13 грудня 1940 р. направленню через Військову прокуратуру у військовий трибунал за місцем служби обвинуваченого. Якщо на час набрання законної сили вироку до позбавлення волі засуджений перебував в лавах РСЧА і ВМФ, суд, що виніс вирок, міг відстрочити виконання вироку згідно з приміткою 2 до ст. 28 КК РРФСР [1, с. 76].

Згідно з Постановою Пленуму Верховного суду СРСР від 22 січня 1942 р. № 2/3/4 визначено, що відносно до засуджених за кримінальні злочини осіб до позбавлення волі на термін не більше двох років без поразки у правах, виконання вироку призупиняється судом, який виніс вирок, до повернення засудженого з РСЧА і ВМФ (із застосуванням примітки 2 до ст. 28 КК РРФСР) [1, с. 77-78].

22 січня 1942 р. на додаток до попередніх рішень Пленум Верховного Суду СРСР спеціальними постановами ухвалив дозволити мобілізовувати до лав Червоної армії осіб призивного віку, засуджених на терміни до двох років без поразки в правах. Судам надавалось право згідно зі статтею 192 основного розділу і приміткою 2 до статті 28 КК РРФСР затримувати виконання вироку до повернення засудженого до закінчення воєнних дій [10, с. 108].

Згідно з наказом НКО, НКЮ СРСР, НКВС СРСР і Прокурора СРСР від 13 березня 1942 р. № 74 / 15, покарання до позбавлення волі на строк до двох років, стосовно військовозобов’язаних у воєнний час, також не підлягало негайному відбуванню і засуджені до такого покарання військовозобов’язані направлялись у розпорядження відповідного військового комісара для направлення їх до діючої армії [11, с.25].

Постановою від 22 квітня 1942 р. № 8/м/1/у Пленум Верховного суду СРСР дав судам вказівку поширити дію примітки 2 до ст. 28 КК РРФСР у випадках скоєння дезертирства у воєнний час: “Якщо суд, виходячи із конкретних даних справи, за наявності пом’якшуючих обставин (як наприклад, каяття підсудного, явка з повинною, самовільна відлучка хоч і більше доби, але на порівняно невеликий термін і т. ін.), визнає більш доцільним направити підсудного на фронт, має право застосувати ст. 51 і примітку 2 до ст. 28 КК РРФСР та призначити тривалий термін ув’язнення без поразки в правах з відстрочкою виконання вироку до закінчення військових дій з направленням засудженого в діючу армію” [12, с. 199].

26 червня 1942 р. Пленум Верховного суду СРСР постановою за № 12/м/7/у роз’яснив, що звільнення від покарання або його пом’якшення щодо осіб, засуджених із застосуванням примітки 2 до ст. 28 КК РРФСР може бути винесено: “щодо військовослужбовців, які перебувають у Червоній армії, Військово-Морському флоті або військах НКВС – військовим трибуналом за місцем знаходження військової частини, в якій служить засуджений; при демобілізації засудженого – судом, який виніс відносно нього вирок, або ж відповідним судом за місцем проживання засудженого”. Згідно з цим документом військові трибунали розглядали також клопотання командування про зняття судимості з військовослужбовців, убитих в боях [13, с. 105].

Разом з тим, до деяких категорій засуджених відстрочення виконання вироку з направленням у діючу армію не застосовувалось. Так, згідно з наказом Головного військового прокурора ЧА і начальника Головного управління військових трибуналів від 19 жовтня 1942 р., військовим трибуналам всіх найменувань наказувалось до військовослужбовців рядового і молодшого начальницького складу старших 45 років, примітку 2 до ст. 28 КК РРФСР не застосовувати, а “за

доцільністю застосовувати до них умовне засудження”, після чого відправляти для служби в тилових частинах [2, с. 149].

Згадані та інші кроки вищих органів радянського правосуддя наприкінці 1941 – на початку 1942 рр. свідчили про те, що нарешті з’явились відчутні наміри не вдаватися до крайніх дій без гострої необхідності. Пленум Верховного Суду СРСР вважав за можливе реально скоротити коло осіб, які притягувались до позбавлення волі. Засуджені на фронті і в тилу отримали реальну можливість стати до лав захисників Вітчизни та отримати право на реабілітацію.

Метод відстрочки виконання вироків мав у деяких випадках і негативні наслідки. У другому кварталі 1942 року почастішали випадки повторного ухилення від військової служби осіб, які вже раніше були засуджені за це із застосуванням відстрочки виконання вироку до закінчення військових дій. Цьому сприяли недостатній облік особового складу в частинах і підрозділах, огульне застосування примітки 2 до ст. 28 КК РРФСР, що сягало 75 – 90 % від кількості всіх вироків. Серед червоноармійців почали поширюватися чутки, “що військовий трибунал дезертирів до розстрілу не засуджує”, або це розцінювалось так: “На час війни виправдали, а після розберуться” [14, с. 89]. Це призводило до того, що у деяких випадках за однією статтею здійснювалось засудження по декілька разів.

Пізніше військові прокурори і трибунали врахували таку ситуацію й заборонили “огульно” застосовувати примітку 2 до ст. 28 КК РРФСР, а також застосовувати відстрочку виконання вироку повторно. Після введення запобіжних заходів на певний час взагалі припинились відстрочки виконання вироків.

В рамках такої розгалуженої правозастосовної системи, враховуючи вкрай високу репресивну орієнтованість всіх інститутів радянського правосуддя, здійснювалось інформаційно-правове регулювання стосовно кваліфікації злочинів на фронті з боку владних інституцій.

Висновки і пропозиції.

Напередодні й на початку війни органи військової юстиції у своїй діяльності керувалися чинними на той час Кримінальним та Кримінально-процесуальними кодексами РРФСР та УРСР, прийнятими відповідно ще 1926 і 1927 р., низка положень яких не відповідала умовам воєнного стану.

З початком війни виникли нові види злочинів, відповідальність за які не була передбачена чинним на той час законодавством, тому застосування правових норм у діяльності органів військової юстиції врегульовувалося Постановами Пленуму Верховного суду СРСР, Указами Верховної Ради СРСР, наказами та відомчими нормативно-правовими документами органів виконавчої влади, які в міру необхідності надсилали до органів військової юстиції необхідні інформаційні листи, повідомлення чи роз’яснення.

Із аналізу розглянутих інформаційно-правових документів вбачається перелік першочергових проблем, на яких зосереджувалася діяльність органів військової юстиції, зокрема: кваліфікація злочинів цивільних осіб, які залучались в народне ополчення, винищувальні батальйони та добровольчі загони; відповідальність за контрреволюційну агітацію та поширення чуток, що поширювали паніку; ухилення від мобілізації; перехід на службу до німецько-фашистських окупантів; ухилення від здачі радіопередавальних та призматичних пристроїв, трофейного і військового майна; застосування правових норм відносно військовополонених та засуджених військовослужбовців на невеликі терміни ув’язнення тощо.

Низка інформаційних матеріалів, які надходили до органів військової юстиції свідчать, що іноді вони містили неоднозначне трактування правових норм, що в свою чергу нівелювало та спотворювало діюче законодавство.

Розглянутий історичний досвід інформаційно-правового забезпечення діяльності органів військової юстиції в умовах воєнного стану, за нашими оцінками, у разі його критичного опрацювання може бути корисним в організації діяльності відновлених органів військової прокуратури та чинних судових органів в сучасних умовах збройного конфлікту на сході України.

Використана література

1. Законодательные и административно-правовые акты военного времени (с 22 июня 1941 г. по 22 января 1942 г.). – Чкалов : Юридическое издательство НКЮ СССР, 1942. – 126 с.

2. Обухов В.В. Правовые основы организации и деятельности военных трибуналов войск НКВД СССР в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. : дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.01 / Вячеслав Вячеславович Обухов. – (Из фондов Российской государственной библиотеки). – М., 2003. – 228 с.

3. Гусев Л. Сборник документов по истории Советской военной юстиции. – М., РИО ВЮА, 1954. – 480 с.

4. Накази і циркуляри МЮ СРСР, 1949 р., 113 с.

5. Державний архів Російської федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 9492, оп. 1а, спр. 127, арк. 44.

6. ДАРФ. – Ф. 9192, оп.2, спр. 19, арк. 74.

7. ДАРФ. – Ф. 8131, оп. 37, спр. 967, арк.118.

8. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне : сборник документов. – Т. 3. Начало. Книга 1 (1 июля – 31 декабря 1942 года). – М. : Изд-во “Русь”, 2000, 567 с.

9. Вышинская З. Уголовный кодекс РСФСР : комментарий / З. Вышинская, А. Трайнин ; ред. Голяков И. Т. – М. : Юридическое издательство НКЮ СССР, 1941. – 280 с.

10. Збірник діючих постанов пленуму і директивних листів Верховного суду СРСР (1924-1944 рр.). – М., 1946. – 108 с.

11. Голунский С.А. Приговор военного трибунала / С.А. Голунский. – Ашхабад : Военно-юридическая академия РККА, 1942. – 76 с.

12. Законодательные и административно-правовые акты военного времени (с 22 марта 1942 г. по 1 мая 1943 г.). – М. : Юридическое издательство НКЮ СССР, 1944. – 295 с.

13. Карев Д.С. Особенности судопроизводства в органах военной юстиции : учебное пособие для слушателей ВЮА / Д.С. Карев. – М, 1947. – 115 с.

14. ДАРФ. – Ф. 5446, оп. 81 д., спр. 347, арк. 89.

~~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~~

УДК 340

БАЛУХ В.С., *кандидат юридичних наук,*
докторант кафедри адміністративного та господарського права
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ

Анотація. *Про історичний досвід створення та функціонування третейських судів в Україні.*

Ключові слова: *альтернативне вирішення спорів, медіація, посередник, спір.*

Аннотация. *Об историческом опыте создания и функционирования третейских судов в Украине.*

Ключевые слова: *альтернативное разрешение споров, медиация, посредник, спор.*

Summary. *About historical experience of the creation and functioning of courts of arbitration in Ukraine.*

Keywords: *ADR, mediation, mediator, dispute.*

Постановка проблеми. Завжди громада мала вагомий вплив як на публічні, так і на приватні сторони життя своїх громадян. Створення третейських судів мало об’єктивні чинники і віддзеркалювало бажання людей в першу чергу довіряти тим, до кого вони звертаються за допомогою у вирішенні суперечок. Перебираючи досвід і традиції своїх пращурів, у нас є можливість поліпшити і свій громадський устрій. Найголовніше для нас – побачити те раціональне, що було в історії нашої громади осучаснити і адаптувати до сьогоднішніх потреб.

Історичними дослідженнями з питань альтернативного вирішення спорів займалися ряд вчених, проте в межах певного регіону окремі дослідження велися мало, що і зумовило наше звернення до аналізу третейських судів XIX – на початку XX століття.

Метою статті є визначення історичного досвіду створення та функціонування третейських судів в Україні XIX – початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. Судова реформа 1864 року не залишила поза увагою питання необхідності існування ефективного механізму позасудового вирішення спорів, що дозволив би розвантажити побудовану судову систему. В даному контексті мова йде про інститут третейського суду, який в очах ініціаторів судової реформи зберігав свою актуальність. Реформаторами було відзначено: “если человек, пользующийся гражданскими правами, может располагать своим имуществом, то он тем более имеет право избрать посередника для разрешения спорного вопроса о пренадлежности сего имущества, и потому в законах следовало бы только означить сие право и установить порядок, коим третейский суд должен руководствоваться, дабы его решение получило всью силу приговора судебного места, правительством учрежденного, но отнюдь не подчинять сего суда всем тем строгим формам, которые могут быть необходимыми или по крайней мере полезными в общих судебных местах” [1, с. 653].

У літературі зазначається, що у XIX – на початку XX столітті почали формуватись три значення поняття “третейський суд”. По-перше, терміном “третейський суд” визначався спосіб захисту цивільних прав. Цей спосіб розглядався у як альтернативний

© Балух В.С., 2014

тим способам, які мають на увазі необхідність звернення до судового захисту до державних юрисдикційних органів. По-друге, під третейським судом розумівся орган, який організує третейський розбір правового спору. І по-третє, цим поняття визначався конкретний склад третейського суду, яким розглядався переданий на його вирішення спір [2, с. 16]. Погоджуючись з викладеним, доповнимо, що в науковій літературі того часу “третейський суд” як поняття (наприклад, “діяти як третейський суд”) пов’язувалось із особливою характеристикою процесу вирішення спорів мировими суддями, волосними та сільськими судами, що полягає в можливості розглядати справи , базуючись на природно-правовому принципі, притаманному третейському судочинству”, а саме “по совісті”. Таке визначення, однак, не знайшло свого відображення у законодавстві Російської імперії. Акцентуємо увагу на тому, що на території Російської імперії даний інститут має довголітню історію.

На тлі процесів реформування судочинства протягом 60-80 років XIX століття, функціонування третейського суду як окремого інституту паралельно із державними та сільськими судами набуло оновлених характерних рис. А отже, виходячи зі змісту Статуту цивільного судочинства [1], що окремо визначав питання третейського суду в окремій главі, даним нормативним актом фактично збережено третейський розгляд цивільних спорів, однак із запровадженням суттєвих змін. Так, було ліквідовані узаконені третейські суди, що діяли на підставі Положення про третейський суд від 1831 року, в рамках правового поля були залишені лише добровільні третейські суди, що діяли на договірній основі.

За змістом Статуту цивільного судочинства вбачається, що для вирішення питання арбітрабельності спорів третейськими судами використано комбінований підхід: з одного боку було здійснено спробу встановити загальний критерій віднесення спорів до розгляду третейських судів, базуючись на характеристиці ініціюючих третейський розгляд суб’єктів, з іншого – сформовано виключний перелік справ, які могли розглядатися даними інституціями. В літературі прийнято розрізняти об’єктивну та суб’єктивну арбітрабельність. Об’єктивна арбітрабельність пов’язана із властивостями справи (характер спору), визначає допустимість розгляду в третейському суді окремих категорій справ. Суб’єктивна арбітрабельність визначає можливість укладення арбітражної угоди суб’єктами цивільних правовідносин [3]. Використовуючи дану конструкцію, можливо розглянути критерії арбітрабельності спорів третейських судів в Російській імперії після судової реформи 1864 року детальніше.

Відповідно до ст. 1367 Статуту цивільного судочинства “все лица, имеющие право свободно располагать имуществом, могут предоставлять разрешение возникающих между ними споров одному или нескольким посередникам, избираемым в нечетном числе, по взаємному соглашению сторон” [1]. У зв’язку з цим Є.В. Васьковський робить висновок, що “вступать в соглашение о разрешении спора третейским судом могут все дееспособные лица, не лишенные права распоряжения объектом спора” [4].

Проте, аналізуючи дане формулювання в аспекті визначення відповідного переліку осіб, неможливо не відзначити його розпливчатість та неточність. Водночас такі характеристики були, загалом, притаманні правовій термінології того часу. Це було обумовлено відсутністю чітко розробленої термінології правової науки та породжували проблеми у правовому регулювання в тому числі і питань третейського розгляду спорів. За відсутності нормативного визначення поняття “особа”, з метою визначення суб’єктного складу зупинимося на деяких аспектах визначення права вільно розпоряджатись майном, що обумовлювалось частково обсягом правомочності у сфері права власності. Визначення поняття права власності та його зміст був передбачений

Зводом цивільних законів Російської імперії. Як визначалось “право собственности есть полное, когда въ пределахъ, законом установленных, владение, пользование и распоряжение соединяются с укреплениемъ имущества в одном лице или в одном сословии лица, без всякаго посторонняго участия” [5]. Закон виокремлював декілька видів власності, із яких приватна та державна власність виділялись окремо як основні. Крім того, право власності могло бути повним та не повним. Останнє у свою чергу передбачало обмеження правомочності власника майна. До осіб, які були вправі набувати право власності на майно належали як приватні особи, так і колективні утворення. Так, відповідно до ст. 698 Зводу цивільних законів “все прочие права на имущества, по различию самих имуществ и в пределах, законом определенных, могут приобретать: 1) члены Императорского Дома; 2) дворцовые управления; 3) казна; 4) дворянские общества, города и городские общества, сельские общества, а также земские учреждения; 5) епархиальные начальства, монастыри и церкви; 6) кредитные установления; 7) богоугодне установления; 8) ученые и учебные заведения; 9) частные лица; 10) сословия лиц, как-то: товарищества, компании, конкурсы” [5]. Разом з тим, у аспекті визначеної вище тріади змісту права власності: “володіння, користування та розпорядження” достатньо нечітко виступає формулювання “право свободно располагать имуществом”. Вважаємо,усвідомлення його змісту безпосередньо залежало від визначення обсягу цивільної правоздатності та дієздатності, передбаченого у Зводі цивільних законів. Проте, даний законодавчий акт не містив конкретної норми про цивільну правоздатність, а лише згадував про її наявність та існування. Російський закон використовував термін “правоздатність” у розумінні здатності до вчинення юридичних дій, тобто не розмежовував поняття “правоздатність” і “дієздатність”. Між тим, як і в російській цивілістиці, так і в практиці Сенату (судовій практиці) ці поняття набували неоднакового значення [6].

Отже можливо припустити, що відносно приватних осіб (рос. – “частные лица” – поняття, яке застосовувалось для позначення фізичних осіб у сучасному їх розумінні) право вільно мати майно у своєму розпорядженні (рос. – “располагать имуществом”), а звідси і право передавати спір на розгляд третейського суду, залежало від обсягу правоздатності та дієздатності таких осіб. Відповідно до цивільного законодавства за загальним правилом повної правоздатності та дієздатності приватні особи набували з 21 року. Водночас, правоздатність та дієздатність окремих категорій осіб була обмеженою, зокрема, із встановленням на над ними опіки або піклування, що не дозволяло їм вільно розпоряджатись належним їм майном. Визначимо дані категорії.

По-перше, душевнохворі. Як відзначалось, цивільне законодавство розрізняло “три группы душевнобольных: 1) безумных, т.е. “не имеющих здравого рассудка с самого их малолетства” (ст. 365), 2) сумасшедших, безумие которых “происходит от случайных причин и, составляя болезнь, доводящую иногда до бешенства, может наносить обоюдный вред обществу и им самим” (ст. 366), и 3) просто слабоумных (ст. 371 и прим. к ст. 377) [7, с. 108]. Встановлення над такими особами опіки або піклування призводило до значного обмеження правоздатності та дієздатності таких осіб, в тому числі і по розпорядженню належним їм майном.

По-друге, глухонімі та німі. Такі особи могли набути повної правоздатності та дієздатності після досягнення 21 року за умови проведення “законного освидетельствования відповідно до ст.ст. 368, 371, 372 Зводу цивільних законів” [5], за результатами якого буде встановлена можливість таких осіб вільно пояснювати свої думки та волю. Як наслідок, позитивні висновки такого огляду надавали право таким особам в подальшому управляти та розпоряджатись майном на рівні із іншими особами,

що мали повну правоздатність та дієздатність. Доцільно зазначити, що як науковці, так і судова практика по-різному підходили до вирішення питання обмеження дієздатності таких осіб. Так, спершу Сенатом було роз’яснено, що “находясь, по общему правилу, под опекой до 21 года, глухонемые и по достижении совершеннолетия не приобретают в силу одного этого обстоятельства права на полное распоряжение своим имуществом и свободы вступать в договоры и обязательства, и что по достижении совершеннолетия они продолжают считаться неправоспособными и состоят под законным прещением до тех пор, пока, по освидетельствовании, не будет предоставлено им право пользоваться гражданскими правами” (Касаційне рішення Сенату за 1883 рік № 51) [8].

В подальшому позиція даної касаційної судової інстанції була пом’якшена: “в отношении управления и распоряжения имуществом и вступления в договоры и обязательства, дееспособность глухонемых, которые в качестве носителей человеческой личности могут обладать всеми теми присущими человеку по природе душевными свойствами, из коих дееспособность слагается, собственно, наличностью у них этих свойств, т.е. разума и воли, освидетельствование же, установленное 381 ст. т. X ч. 1, есть лишь законный способ удостоверения дееспособности глухонемого, сопровождающийся определенными последствиями”. Предположение неправоспособности глухонемого до признания оной подлежащим учреждением (ст.ст. 368, 371 и 372) может быть опровергаемо представлением доказательств противного (96/44)” [8].

У 1899 році Сенат зробив висновок “Грамотные же глухонемые по наступлении их совершеннолетия должны быть признаваемы дееспособными на общем основании, хотя бы дееспособность их и не была установлена освидетельствованием” (Касаційне рішення Сенату за 1899 рік № 116). Таким чином, незважаючи на наявність нормативних положень , які визначали загальні правила обмеження правоздатності та дієздатності таких осіб, судовою практикою дане питання вирішувалось фактично дещо інакше: не лише з урахуванням формальних обставин, викладених у законі, але зважаючи на необхідність врахування характеристики особистості окремої особи при вчиненні нею юридично значимих дій.

По-третє, марнотрати (рос. – “расточители”). Норми про обмеження дієздатності марнотратів в судовому порядку були передбачені Статутом про попередження та припинення злочинів [9, с. 89]. Встановлення обмеження дієздатності марнотратів саме даним актом, на відміну від інших обмежень правоздатності та дієздатності, передбачених Зводом Цивільних законів, надавало йому по суті особливого публічного значення. Ю.С. Гамбаров акцентував увагу на тому, що “основание принижения дееспособности расточителей следовало искать, прежде всего, в нравственном ущербе, причиняемом обществу их действиями, и, затем – в целесообразности известного противовеса, крайним последствиям гражданской самостоятельности, когда она переходит в злоупотребление той свободой, которая предоставлена каждому в распоряжении его имуществом” [10]. Судова практика роз’яснювала: “учреждаемая над расточителями опека есть полное представительство опекаемого лица в имущественных его отношениях на тех же началах, на каких существует опека над малолетним и посему в качестве представителя расточителя опекун его вправе совершать только такие действия, которые был бы вправе совершить сам опекаемый, если бы не лишился гражданской дееспособности” (Касаційне рішення Сенату за 1898 рік № 104) [8]. Інакше кажучи, майновий характер обмеження дієздатності марнотратів, що виявлялось тому, що під опіку передавався маєток (рос. – “имение”), належний марнотрату, не дозволяв останньому вільно розпоряджатись своїми майновими правами: продавати майно, передавати його в заставу, укладати інші цивільного договори майнового характеру.

По-четверте, банкрути (рос. – “несостоятельные”). Так, Відповідно до Статуту про торгову неспроможність від 1832 року, який діяв до початку XX століття надав наступне визначення неспроможності (банкрутства): “Торговой несостоятельностью признается, когда кто-то по торговле придет в такое положение дел, что не только не имеет наличных денег на удовлетворение долгов, но и есть признаки, по которым можно заключить, что всего имущества его для полного их удовлетворения будет недостаточно” [11].

Отже, у даному випадку визнання банкрутства залежало від співвідношення вартості всього належного майна відповідної особи, включаючи майнові права вимоги та майбутні доходи, та суми наявних боргових зобов’язань. Закон розрізняв три види неспроможності: нещасну (просте банкрутство), необережну та зловмисну (підроблене банкрутство). Оголошення в установленому порядку особи неспроможною, цілком зрозуміло для захисту інтересів кредиторів, призводило до встановлення по відношенню до її майна обмеження по реалізації такою особою сукупності обсягу правомочності, що становили зміст права власності. У зв’язку з цим Шершеневич Г.Ф. зазначає: “С объявлением несостоятельности должник лишается права распоряжения своим имуществом и устраняется от управления им. Положение это, признанное всеми законодательствами, объясняется легко опасением, что должник не растратил имущества, на сохранение котрого он не может уже иметь надежды, чтобы путем различных сделок не переукрепил его за близкими и подставными лицами… Указанное предположение также имеет теоретическое оправдание в том обстоятельстве, что объявление несостоятельности кристаллизирует общественные отношения, что всякое позднейшее изменение в составе имущества должника противоречит понятию и цели конкурсного производства, предполагающее определенное состояние имущества” [12, с. 196-197].

Висновки.

Суб’єктивний критерій арбітрабільності спорів третейським судом полягав у відповідній свободі по реалізації права власності на майно. Звідси, до осіб, які були не вправі передавати спір на вирішення третейському суду належали особи, правоздатність та дієздатність яких була обмежена у встановленому порядку (душевнохворі, німі, глухі та марнотрати), а також особи, які були позбавлені права розпоряджатись належним їм майном внаслідок процедури банкрутства.

Визначаючи арбітрабельність третейських судів, законодавець виходив також, як уже було зазначено вище, із об’єктивних критеріїв, що полягало у можливості виокремленні переліку справ, що могли розглядатись третейськими судами. Так, можливо визначити правило, що визначало узагальнюючий зміст справи, арбітрабельної у третейському суді: її предметом повинен бути спір, що витікав із цивільних правовідносин. Даний висновок може бути обґрунтовано положенням ст. 1368 Статуту цивільного судочинства, відповідно до якого “все споры, подлежащие рассмотрению в гражданських судебных местах, могут буть рассматриваемы и разрешаемыми судом третейским” [13, с. 614]. В подальшому даним нормативним актом було надано перелік виключень з даного правила. Так, третейськими судами не могли розглядатись наступні справи:

1) про особисті права стану (рос. – “дела о личных правах состояния”);

2) справи, пов’язані з “пользами” малолітніх та інших осіб, що знаходились під опікою;

3) справи, пов’язані з інтересом казенних управлінь або земських, міських та сільських громад;

4) справи, пов’язані із вчиненням злочину чи проступку, крім тих, які на підставі кримінальних законів могли бути закінчені примиренням, а також справи про відшкодування шкоди або збитків, завданих злочином, після закінчення кримінального судочинства.

При цьому вважаємо, що “третейський суд”, як поняття, завжди пов’язувалось із особливою характеристикою процесу вирішення спорів мировими суддями, волосними та сільськими судами, що полягає в можливості розглядати справи, базуючись на природно-правовому принципі, а саме – “по совісті”.

Використана література

1. Судебные уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. Часть первая. – Санкт-Петербург, 1867. – 713 с. – С. 653.

2. Дмитриева Г.К. Международный коммерческий арбитраж : учебно-практическое пособие / Г.К. Дмитриева. – М., 1997. – С.16.

3. Курочкин С.А. Третейское разбирательство в Российской Федерации : учебное пособие / [С.А. Курочкин и др.] ; под ред. О.Ю. Скворцова. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 400 с. – С. 103.

4. Васьковский Е.В. Учебник гражданского процесса // Е.В. Васьковский. – [2-е изд., перераб.]. – М. : Бр. Башмаковы, 1917. – 429 с. – Режим доступу : //www.allpravo.ru/library/doc 2472p0/ instrum4301/ item4581.html

5. Свод Законов Российской Империи : в 16 т. – Т. X. – (Свод Законов гражданских) ; сост. Н.П. Балканов, С.С. Войт , В.Э. Генцерберг. – СПб, 1912. – С. 37.

6. Удовиченко Т.Ю. Правоспособность физических лиц по российскому гражданскому праву : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Т.Ю. Удовиченко. – Ставрополь, 2003. – Режим доступу : //www.dissercat.com/content/pravo sposobnost-fizicheskikh-lits-po-rossiiskomu-grazhdanskomu-pravu

7. Васьковский Е.В. Учебник гражданского права. – Вып. 1. Введение и общая часть / Е.В. Васьковський. – СПб., 1894. – С. 108.

8. Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов ; сост. И.М. Тютрюмов. – Кн. 1. – М. : “Статут”, 2004. – 348 с. – Режим доступа : http://civil.consultant.ru/elib/books/33

9. Устав о предупреждении и пресечении преступлений. – СПб., 1876. – 89 с.

10. Гамбаров Ю.С. Курс гражданского права. – Том 1. Часть общая. / Ю.С. Гамбаров. – СПб. : Типография М.М. Стасюлевича, 1911.

11. Устав о торговой несостоятельности 1832 года.

12. Шершеневич Г.Ф. Учение о несостоятельности // Г.Ф. Шершеневич. – Казань : Тип. Ун-та, 1890. – 461 с. – С.196-197.

13. Устав гражданского судопроизводства ; сост. П. Язвинский. – М., 1875. – С. 614.

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~

УДК 343.9

ПАШКОВСЬКИЙ В.В., студент 2 курсу магістратури (кримінальне судочинство) юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Анотація. *Про результати аналізу Кримінального процесуального кодексу України та пропозиції щодо удосконалення його норм.*

Ключові слова: *принцип змагальності, досудове розслідування, учасники кримінального провадження, рівність сторін.*

Аннотация. *О результатах анализа Криминального процессуального кодекса Украины и предложения по усовершенствованию его норм.*

Ключевые слова: *принцип состязательности, досудебное расследование, участники уголовного судопроизводства, равенство сторон.*

Summary. *About the results of analysis of the Criminal code of practice of Ukraine and suggestions on the improvement of norms thereof.*

Keywords: *the principle of competition, preliminary inquiry, participants in criminal proceedings, equality of the parties.*

Постановка проблеми. Аналіз положень чинного Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.12 р. (далі – КПК України) свідчить про наявність у ньому недоліків стосовно забезпечення утвердження принципу змагальності та рівності процесуальних можливостей сторін у процесі кримінального провадження.

Дослідженням проблем реалізації принципу змагальності на стадії досудового розслідування займались такі науковці, як: А.С. Барабаш, В.М. Галкін, Ю.М. Грошевий, В.Г. Даєв, Т.М. Добровольська, А.В. Долгушин, М.М. Ковтун, В.Т. Маляренко, А.О. Машовець, Я.О. Мотовіловкер, М.М. Полянський, О.В. Смирнов, М.С. Строгович, С.Д. Шестакова, В.П. Шибіко та ін. Проте, питання про те, яким чином забезпечити реальну змагальність сторін під час проведення досудового розслідування, продовжує бути досить дискусійним та недостатньо врегульованим.

Метою статті є визначення проблем та шляхів їх вирішення щодо питання змагальності на стадії досудового розслідування кримінального провадження

Виклад основного матеріалу. Насамперед, слід зазначити, що стаття 22 КПК України зазначає, що кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України. Частина 2 статті зазначає конкретніше, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду клопотань, скарг, речей, документів, інших доказів, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених Законом. Але виникає питання у тому, чи дійсно КПК України дотримав визначений принцип змагальності, чи всі положення Кодексу відповідають даному принципу, чи не виникає проблем на практиці, зокрема щодо реалізації принципу змагальності на стадії досудового розслідування кримінального провадження.

© Пашковський В.В., 2014

Розкриваючи зміст принципу змагальності із кримінально-процесуальної точки зору, слід зазначити, що він був закріплений у КПК УРСР ще у 1960 році.

У Конституції України від 1996 року даний принцип міститься у ч. 4 ст. 129.

У 2012 році новий КПК України визначив його у статті 22.

Зазначений принцип також закріплений у Загальній декларації прав людини, Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою, Зводі принципів захисту всіх осіб, затриманих чи ув’язнених у будь-якій формі, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та інших міжнародно-правових актах.

Деякі вчені, зокрема Божьев В., Макаркин А.И., Маркуш М.А., вважають, що на стадії досудового розслідування наявні окремі елементи змагальності. Інші, зокрема Рахунов Р.Д. та Солодилов А.В., заперечують це, зазначаючи, що на цій стадії відсутній поділ процесуальних функцій, або взагалі вказують на принципову несумісність цих правових інститутів.

Слід зазначити, що принцип змагальності більш за все розкривається на стадії судового розгляду, це так званий класичний вигляд принципу змагальності, однак і на стадії досудового розслідування цей принцип має місце, у всякому випадку повинен реалізовуватись на стадії досудового розслідування. Однак слід зазначити, що сучасний стан нормативного регулювання цієї стадії не реалізовує потенційні можливості цього принципу повною мірою.

У літературі виділяють три основні елементи принципу змагальності, а саме:

- поділ функцій обвинувачення, захисту й правосуддя;
- наділення сторін рівними процесуальними правами для здійснення своїх функцій;
- керівне положення суду в кримінальному процесі й надання тільки суду права ухвалювати рішення щодо справи.

Даворський С.М. розкриває зміст принципу змагальності у кримінальному провадженні, як стану кримінального процесу, при якому надається можливість сторонам проявити всі свої якості, пред’явити фактичні дані суду з метою переконання його у правильності свої доводів. Ця засада процесу є способом взаємодії процесуально рівних сторін, що виконують протилежні функції – обвинувачення та захисту – під наглядом суду [3, с. 12].

Сучасні процесуалісти, зокрема, Соловей Г.В., розкриває суть принципу змагальності, як:

- розподіл основних кримінально-процесуальних функцій – обвинувачення, захисту й вирішення справи;
- процесуальна рівність, яка полягає у тому, що кожен із учасників кримінального процесу наділений рівними правами й несе обов’язки, які відповідають їх процесуальному становищу;
- суд не втручається в процес доказування [5, с. 885].

Із вказаним визначенням можна погодитись у тому сенсі, що дійсно, суд, як окрема інстанція, не маючи права переходити на сторону захисту чи обвинувачення, окремо оцінює доказову базу надану сторонами, але чи універсальними є ознаки надані даним вченим, бо вони не можуть в сумі охарактеризувати змагальність, наприклад, на стадії досудового розслідування.

Так само, не враховуючи наведений вище недолік, характеризуючи принцип змагальності, навів і М.А. Маркуш, зазначивши, що у структуру змагальності слід обов’язково включити ще й такі елементи, як свобода оскарження всіх рішень до суду та доступ до правосуддя, тому що саме це надає змогу більш повно захистити права

учасників і розширити дію принципу змагальності як на досудових, так і в судових стадіях кримінального процесу [4, с. 24].

Якщо зазначалось про те, що не всі науковці визнають універсальні ознаки принципу змагальності, щоб ті підпадали під усі стадії кримінального провадження, постає ще одна проблема – проблема реалізації принципу, яку зазначали ще експерти Ради Європи, даючи оцінку проекту. Коли КПК України у 2012 року ще не був прийнятий, у Висновку DG-I (2011)16 від 2 листопада 2011 р., експерти віднесли до концептуальних недоліків відсутність у проекті практичних можливостей для реалізації принципу змагальності.

Аналогічного висновку щодо незабезпеченості реалізаційними механізмами принципу змагальності дійшли й Головне науково-експертне управління Верховної Ради України та Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України. На жаль, крім констатації факту, конкретних постатейних пропозицій, спрямованих на “вирівнювання” ситуації, у висновках і зауваженнях цих управлінь не було [6].

Змагальність насамперед порушується у тому, що іноді суб’єкт сторони обвинувачення повинен враховувати докази, що виправдовують особу, і виникає питання, так що йому робити: обвинувачувати чи захищати. Розмежування функцій обвинувачення, захисту та вирішення справи виявляється у тому, що функцію обвинувачення здійснюють прокурор, слідчий, потерпілий та його представник.

На нашу думку, слід погодитись з думкою, що слідчий усе ж таки здійснює функцію обвинувачення. Однак ця функція не виключає виконання обов’язку всебічного, повного і об’єктивного дослідження обставин кримінального провадження. Дійсно, слідчий не здійснює функцію захисту, але якщо він отримає доказову інформацію, яка свідчить про невинуватість або меншу винуватість підозрюваного, він має її зафіксувати, перевірити та оцінити [7].

Слідчий не повинен приховувати обставини, які виправдовують підозрюваного. Однак при цьому, як свідчать норми КПК України, діяльність слідчого все ж таки має обвинувальний характер, відповідно до предмета доказування, закріпленого ст. 91 КПК України (крім обставин, які пом’якшують покарання), та його владних повноважень із проведення слідчих дій та застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Тобто слідчий здійснює функцію обвинувачення, але з дотриманням вимог презумпції невинуватості, об’єктивно та відповідно до Закону.

Функцію захисту здійснюють підозрюваний, обвинувачений, законний представник, захисник. Але водночас слідчий, прокурор здійснюють функцію вирішення справи при закритті кримінальної справи на стадії досудового розслідування у випадках, передбачених ст. 284 КПК України, що є суміщенням процесуальних функцій. Функцію вирішення справи здійснює суд. Під час досудового розслідування слідчий суддя здійснює функцію судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні щодо:

- застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора;
- надання дозволу на проведення окремих слідчих(розшукових) дій та ін. [7].

Розглядаючи клопотання слідчого, прокурора, скарги на їх дії, рішення, бездіяльність, слідчий суддя виконує функцію арбітра між двома сторонами – обвинувачення та захисту. Принцип змагальності містить також у собі активність суду щодо дослідження та перевірки наданих сторонами доказів у справі. На суд не покладається обов’язок збирати додаткові докази щодо підтвердження вини або невинуватості обвинуваченого. Однак під час судового розгляду суд як за ініціативою

сторін, так і за власною ініціативою має право доручити проведення експертизи; викликати експерта для допиту з метою роз’яснення висновку; перевіряти показання та інші надані суду докази шляхом постановки запитань свідку, потерпілому, експерту, спеціалісту; ставити запитання сторонам чи іншим учасникам кримінального провадження у разі заяви клопотання про доповнення судового розгляду; відновити з’ясування обставин, установлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами, якщо обвинувачений в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження; оголошувати в судовому засіданні протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до матеріалів кримінального провадження документи. Таким чином, суд бере активну участь у дослідженні та перевірці доказів під час судового розгляду і на основі свого внутрішнього переконання ухвалює законне, обґрунтоване та справедливе рішення. Наділення сторін рівними процесуальними правами також є одним із елементів досліджуваного принципу [7].

Фактично також існує невизначена у КПК України рівноправність потерпілого та підозрюваного, що теж слід вважати порушенням змагальності під час досудового розслідування.

Права підозрюваного розширені, а потерпілого лише у частині, і це не сприяє рівноправності сторін. Так, КПК України не передбачає інституту обов’язкової участі представника потерпілого; інституту надання потерпілому безкоштовної правової допомоги; права жертви злочину занадто звужені; потерпілий не має права брати участь під час вирішення питання про обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу та оскаржувати відповідну ухвалу тощо. Так, дотримується юридична можливість мати потерпілому адвоката, але на безоплатну допомогу адвоката потерпілий претендувати не може, і якщо самостійно оплатити послуги адвоката не в змозі – це проблеми самого потерпілого [7].

Також порушується принцип змагальності у наступному контексті. Документами як джерелами доказів, відповідно до ч. 2 ст. 99 КПК України, визнаються:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов’язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому Кодексом, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок.

Аналізуючи наведений перелік об’єктів приходимо до висновку, що захист може використовувати як докази лише матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису, інші носії інформації й висновки ревізій, актів перевірок. Решта доказів категорії “документи” “народжується” самим слідством, відтак – ним і використовується [10].

Оскільки збирання доказів, так само як і відібрання показань, є результатом слідчих дій, процесуальне право захисту мало б забезпечуватись через витребування, передбачене ст. 93, а також звернення до слідчого судді про отримання тимчасового доступу до речей і документів. Тож сторона захисту цілком залежна у цьому питанні від рішення слідчого судді, яке необов’язково буде позитивним [14].

У разі витребування певних речей чи інформації незрівнянно вищі шанси отримати необхідне має сторона обвинувачення, ніж сторона захисту. Адже у разі відмови сторона

обвинувачення може скористатися своїм виключним правом проводити такі слідчі дії, як обшук та виїмка, і вилучати речі, вже не використовуючи інститут витребування, а відтак – вже не потребуючи згоди володільця запитуваного [8, с. 14].

Вимоги захисника до органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та фізичних осіб не є обов’язковими до виконання, а тому вони можуть ігнорувати запит про надання речей, копій, документів, відомостей [14].

До такого висновку підводить і наявний досвід направлення адвокатських запитів, на які часто не надаються навіть формальні відповіді. А наполегливість адвоката у відстоюванні інтересів клієнта, що цілком узгоджується з Основними положеннями про роль адвокатів, прийнятими восьмим Конгресом ООН з попередження злочинів у серпні 1990 р. в Нью-Йорку, розцінюється деякими адресатами запитів як порушення законодавства [5; 14]. До того ж захисник має право отримати на свій запит лише копії документів, що автоматично виключає можливість отримання ним висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок, оскільки об’єктами дослідження тих же експертиз, ревізій можуть бути лише оригінальні речі та документи [11].

При цьому останні обґрунтовано можуть вважатися належними доказами лише щодо обмеженого кола злочинів. Крім того, іншим обмеженням принципу змагальності є право слідчого (прокурора) не надавати захисту матеріали, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження, на думку слідчого (прокурора), “може зашкодити досудовому розслідуванню” (ч. 1 ст. 221 КПК України). Під таким прикриттям від сторони захисту може бути прихованим будь-який доказ. Як же це співвідноситься із роз’ясненням Європейського Суду, що під змагальністю слід розуміти те, що сторони у кримінальному процесі мають право ознайомлюватися з усіма доказами та зауваженнями, залученими до справи та коментувати їх (рішення Європейського Суду у справі В. проти Бельгії від 20 лютого 1996 р.) [9, с. 42].

Також порушується принцип змагальності щодо показань. Показання вважаються серед усіх джерел доказів найбільш поширеними. Останні можуть бути отримані лише в результаті допиту свідків, який під час досудового розслідування має право здійснювати лише сторона обвинувачення. Для забезпечення цього права, встановлена відповідальність, зокрема, свідок за завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору або за відмову від давання показань слідчому, прокурору – несе кримінальну відповідальність (ст. 67 КПК України), а за злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора – несе відповідальність у вигляді грошового стягнення (ст. 139 КПК). Що ж до сторони захисту – то вона наділена правом отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою лише пояснення, які, однак, відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України не є джерелом доказів. Крім того, таке право є умовним, адже залежить від волі опитуваних осіб, та, на відміну від аналогічного права сторони обвинувачення, нічим не гарантується.

Звісно, захист може поставити питання суддею перед слідчим про необхідності допиту свідка. Адже показання, отримані слідчим суддею під час досудового розслідування, мають суттєве значення для справи – суд вправі обґрунтовувати судові рішення на таких показанням або посилатися на них (ч. 4 ст. 95 КПК України). Однак, під час реалізації такого права змагальність відсутня [14].

Тож:

- через можливість допиту свідків слідчим суддею за відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру у цьому кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 225 КПК України);

• якщо для дачі показань свідок не з’явився до слідчого судді може бути застосований привід.

Однак, рішення про здійснення приводу приймається слідчим суддею за клопотанням слідчого, прокурора або з власної ініціативи (ч. 2 ст. 140 КПК України). Сторона захисту позбавлена можливості подавати таке клопотання. А, отже, право сторони захисту на допит свідка слідчим суддею – нічим не забезпечено [13].

Звісно, можна згадати й про право сторони захисту клопотати перед слідчим або прокурором про проведення слідчих дій, у тому числі допиту, якому однак не кореспондує обов’язок сторони обвинувачення [14].

Тому деякі науковці пропонують закріпити відповідний обов’язок сторони обвинувачення щодо проведення слідчих дій за будь-яким клопотанням. Однак, М. Хавронюк критикує можливість закріплення положення, що клопотання сторони захисту (а також потерпілого, його представника, законного представника) про проведення будь-якої процесуальної дії є обов’язковим для слідчого і підлягає обов’язковому безумовному задоволенню. За таких обставин, вказує він, слідством буде керувати адвокат,а про розумні строки мова взагалі не йтиме, адже слідчий буде зобов’язаним проводити нескінченну кількість безумовних слідчих дій [12].

Можливо, варто говорити про закріплення обов’язку слідчого задовольняти клопотання щодо проведення слідчих дій, направлених на встановлення обставин, які ще не було встановлено, але які мають значення для справи [14].

Та за участі у процесі одразу декількох захисників може виникнути інша проблема – конфлікт інтересів: адже один адвокат, виходячи з інтересів підзахисного, буде наполягати на проведенні тієї чи іншої слідчої дії, а інший – заперечувати її необхідність [12].

Деякі науковці зазначають, що у даному випадку слід використати досвід США та надати захисникам право так само, як і слідчим чи прокуророві, проводити допит, попереджуючи свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання. Такий допит може проводитись за присутності судового секретаря, який здійснюватиме його запис [14]. На нашу думку, порушуватиметься ієрархія здійснення кримінального провадження загалом, на здійснення слідчих дій повинна бути уповноважена особа, що зазначається в КПК України.

Висновки.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що одне із основних завдань реформування кримінального провадження – забезпечення реальної, а не задекларованої рівності процесуальних можливостей сторін кримінального провадження та утвердження принципу змагальності, не дотримано.

Попереднє зазначили і експерти Ради Європи, даючи оцінку проекту у Висновку DG-I (2011)16 від 02.11.11 р., де зазначено як на недолік українського законодавства – це відсутність у проекті практичних можливостей для реалізації принципу змагальності.

Солідарними залишились і Головне науково-експертне управління Верховної Ради України та Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України. Солідарними залишились, але висновків, пропозицій чи чогось подібного не надали.

Тож положення КПК України у даному питанні залишаються декларативними. У статті зазначались приклади, зокрема щодо потерпілого і підозрюваного, та їхня можливість мати захисника, точніше – на яких умовах мати захисника.

Коли зазначався приклад зі слідчим, якого ми відносимо до сторони обвинувачення, та який отримує виправдувальні докази, на що ж повинна бути спрямована його увага –

на захист чи обвинувачення. Це ще один класичний приклад порушення змагальності у кримінальному провадженні України.

Таким чином вважаємо, що норми КПК України повинні бути доопрацьовані з урахуванням принципів міжнародних правових стандартів, щоб дійсно була реалізована змагальність у кримінальному провадженні України.

Використана література

1. Кримінально-процесуальний кодекс Закон УРСР від 28.12.60 р. – Режим доступу : //www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1003-05

2. Кримінальний процесуальний кодекс : Закон України від 13.04.12 р. – Режим доступу : //www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

3. Даворский С.М. Принцип состязательности в уголовном процессе России и механизм его реализации : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С.М. Даворский. – Челябинск, 2001. – 21 с.

4. Маркуш М.А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / М.А. Маркуш. – Х., 2005. – 210 с.

5. Соловей Г.В. Теоретичні аспекти принципу змагальності в кримінальному процесі // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 883-887. – Режим доступу : //www.nbuv.gov.ua/e-journals/ 2012-1/12cgvvkp.pdf

6. Пояснювальна записка до проекту Кримінального процесуального кодексу. – Режим доступу : //www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=42312&pf35401=211920

7. Волошина В.К. Щодо питань реалізації принципу змагальності у доказуванні на стадії досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним кодексом України // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ . – 2013. – № 2. – С. 166-171. – Режим доступу : //www.nbuv.gov.ua/j-pdf/aymvs_2013_2_31.pdf

8. Бірюкова П.М., Островська М.А. Модель змагальності за проектом Кримінального процесуального кодексу (в порівнянні з іншими країнами світу) // Адвокат. – 2012. – № 4. – С. 12-16.

9. Толочко О. Європейський досвід застосування ст. 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини у кримінальному судочинстві // Право України. – 2001. – № 6. – С. 41-44.

10. Істинне обличчя принципу змагальності за новим Кримінальним процесуальним кодексом. – Режим доступу : //www.yurincom.com/ua/consultation/faq/?id=11507

11. Новий кримінально-процесуальний кодекс : права захисту зменшено, кількість кримінальних справ зросте у 7 разів. – Режим доступу : //www.texty.org.ua/pg/article/editorial/ read /37591

12. Хавронюк М. Зміни треба вносити не в новий КПК, а в голови людей, які застосовують цей Кодекс. – Режим доступу : //www.zib.com.ua/ua/14544-zmini_trba_vnositi_ne_ v_noviy_kpk_a_v_golovi_tih_lyudey_yak.html

13. Якименко О. Принцип змагальності в новому Кримінальному процесуальному кодексі – красиве без корисного. – Режим доступу : //www.law.vn.ua/ua/pryntsyp_zmahalnosti_v_novomu _kpk.htm

14. Шиба І. О. Принцип змагальності за КПК України // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 2. – Режим доступу : //www.nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2013_2_39.pdf

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~

До відома авторів

Журнал “Інформація і право” видається в установленому законодавством порядку для висвітлення результатів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, а також дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук з проблем теорії та методології інформаційного права, інформаційного законодавства, інформаційних технологій та інформатизації, соціальних комунікацій, міжнародного права та інформаційної безпеки в умовах становлення інформаційного суспільства.

Зміст матеріалів статей має бути спрямований на вирішення визначених автором наукових завдань згідно з такими основними напрямами досліджень:

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО:

- Теорія та методологія інформаційного права.
- Інформаційне законодавство.
- Діяльність в інформаційній сфері.
- Міжнародне співробітництво в інформаційному просторі.
- Інформаційна безпека.

ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ НАУКИ:

- Інформаційно-технологічна діяльність.
- Телекомунікаційні системи та мережі.
- Захист даних та інформаційних ресурсів.
- Моделювання інформаційних процесів та явищ.
- Системи та засоби штучного інтелекту.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ:

- Теорія та історія соціальних комунікацій, мас-медіа та видавництва.
- Прикладні соціальні комунікації.
- Соціальна інформатика.
- Документознавство та книгознавство.
- Вплив інформаційних засобів та маніпулювання свідомістю людини.

Вимоги до оформлення

1) **Статтю слід подавати українською мовою, виготовлену у друкарський спосіб, та її електронну версію** (структура та зміст якої повністю відповідають друкованому варіанту) у вигляді файлу:
   - *у редакторі Word, шрифт – Times New Roman, з розширенням .doc, кегль – 13;*
   - *параметри сторінки – формат А-4, розташування тексту (таблиці, діаграми тощо) книжне, береги поля (верхній, нижній, лівий і правий краї) – 20 мм;*
   - *відстань між рядками – 1 інтервал;*
   - *кількість матеріалу однієї статті – не більше 10 стор.*

   Стаття має передбачати такі обов’язкові структурні елементи:
   - *УДК, ім’я та прізвище, науковий ступінь, вчене звання автора;*
   - *назва статті, анотація та ключові слова – укр., рос., англ. мовами;*

- ***розв’язання проблеми:***
  - ***постановка проблеми*** *(загальна характеристика) та аналіз досліджень (публікацій), в яких започатковано розв’язання проблеми, виділення не вирішених її частин, котрим присвячується стаття;*
  - ***формування мети*** *(постановка завдання) статті;*
  - ***виклад основного матеріалу – вирішення завдання та обґрунтування результатів;***
- ***висновки, пропозиції за результатами розв’язання проблеми;***
- *перспективи щодо подальших досліджень;*
- ***використана література*** *(згідно з наказом ВАК України від 26.01.08 р. № 63);*
- *підпис, адреса (е-адреса), телефон автора.*

2) Подавати письмовий Відгук на статтю, підписаний особою, яка має науковий ступінь.
Відгук має бути обґрунтований та чітко структурований згідно з такими частинами:
- ***Актуальність теми.***
- ***Новизна та обґрунтованість одержаних результатів.***
- ***Наукова (практична) цінність результатів.***

3) Рукопис статті та Відгук мають бути ретельно вичитаними, виправленими і підписаними відповідними особами.

4) За надання послуг щодо розгляду, форматування, корегування, тиражування та ін. робіт, пов’язаних з публікацією статей та виданням журналу, **пропонується здійснити оплату в розмірі 195 грн. на рахунок Інституту**.

Реквізити для оплати робіт та адреса для отримання автором екземпляра журналу:

– код ЄДРПОУ 25959933, р/р № 31251201111870, МФО 820019 в ГУДСКУ у м. Києві (з приміткою – **за науковий журнал);**

– адреса редакції: 01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В. Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України.

Копію квитанції прохання направити на е-адресу: **bvm777@ ukr.net**

Д о у в а г и

- Редакційна колегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій. Статті видаються в авторській редакції.
- Редакційна колегія залишає за собою право на:
  - відхилення матеріалів статей, які не відповідають тематиці Журналу, або таких, які виконані з порушенням зазначених вище Вимог до оформлення статей та експертних відгуків;
  - внесення до статті змін редакційного змісту у зв’язку зі скороченням обсягу матеріалу.
- Листування з читачами – тільки на сторінках журналу.

*** * * * * * ***

Інформація і право

Науковий журнал

Засновники:	- Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України; - Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського Національної академії наук України; - Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”.
Видавець журналу:	© Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України.
Адреса редакції:	01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В. Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України. Тел.: 234-94-56, 234-91-33.
Веб-сторінки журналу у мережі Інтернет:	//www.ippi.org.ua – (НДІІП НАПрН України); //www.nbuv.gov.ua – (Нац. бібліотека України ім. В.І. Вернадського).